

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ АБУАБДУЛЛОҲ
РӮДАКӢ**

Ба ҳуқуқи дастнавис

ТДУ 891.550

ТКБ 83.3 (2Т)

А-64

АНВАРЗОДА МАВҶУДА АНВАРӢ

**ТАҲҚИҚИ ВОЖАӢО ИСТИЛОҲОТИ ҲУНАРМАНДӢ ДАР
«ӢДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи
ихтисоси 10.02.00 – Забоншиносӣ (10.02.01 – Забони тоҷикӣ)

Роҳбари илмӣ:

Раҳматуллозода Саҳидод Раҳматулло -
доктори илми филология, узви вобастаи
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Душанбе – 2025

Мундариҷа

Ихтисораҳо.....	5
Муқаддима.....	6
БОБИ I. Таҳқиқи вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни	15
1.1. Матолиби муқаддимавӣ.....	15
1.2. Вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандии марбут ба дузандагӣ.....	21
1.3. Вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандии марбут ба пушок.....	27
1.3.1. Баёни умумии воҳидҳои луғавии марбут ба пушок.....	29
1.3.2. Номи пушиданиҳо	34
А. Вожаҳои пушоки муштараки занон ва мардон.....	35
Б. Вожаҳои марбут ба пушиданиҳои занон.....	52
В. Вожаҳои марбут ба пушиданиҳои хоси мардон.....	58
1.4. Вожаҳои марбут ба номи порчаю матоъ.....	75
БОБИ II. Сохтори вожаҳои истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни	90
2.1. Матолиби муқаддамотӣ.....	90
2.2. Вожаҳои истилоҳоти содаи ифодакунандаи ҳунармандӣ.....	93
2.2.1. Вожаҳои содаи ифодакунандаи асбобҳо.....	93
2.2.2. Вожаҳои содаи ифодакунандаи либосу матоъ.....	101
2.2.3. Вожаҳо ва истилоҳоти содаи ифодакунандаи номи касбҳо.....	104
2.2.4. Вожаҳои содаи ифодакунандаи порчаю палос.....	106
2.2.5. Вожаҳои содаи ифодакунандаи ченаку андоза.....	107
2.2.6. Вожаҳои содаи ифодакунандаи таҷҳизоти марбут ба ҳайвонот.....	107
2.3. Нақши калимаҳои сохта дар ташаккули вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни	108
2.3.1. Пасванди -а.....	109
2.3.2. Пасванди -ак.....	110
2.3.3. Пасванди -анда.....	111
2.3.4. Пасванди -бон.....	113

2.3.5. Пасванди -вор.....	114
2.3.6. Пасванди -гар.....	115
2.3.7. Пасванди -дон.....	117
2.3.8. Пасванди -й//-гй.....	118
2.3.9. Пасванди -ин//-гин.....	121
2.3.10. Пасванди -зор.....	122
2.3.11. Пасванди -ча	123
2.3.12. Пасванди –чй	125
2.3.13. Пасванди –нок.....	130
2.3.14. Пасванди –манд.....	131
2.4. Калимаҳои мураккаби марбут ба ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни	132
2.4.1. Калимаҳои мураккаби пайваст.....	133
2.4.2 Калимаҳои мураккаби тобеъ.....	134
2.4.3. Калимаҳои мураккаби омехта.....	141
Хулоса	149
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои диссертатсия	152
Нашри таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия	153
Феҳрасти адабиёт	155-183
Замимаи Луғати вожаҳои истилоҳоти соҳаи ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни.....	184-210

Ихтисораҳо

АРД – Автореферати рисолаи докторӣ

АРН – Автореферати рисолаи номзадӣ

АДД – Автореферат докторской диссертации

АКД – Автореферат кандидатской диссертации

БҚ – Бурҳони қотеъ

ва диг. – ва дигарон

ва ғ. – ва ғайра

ва ҳ. – ва ҳоказо

ГЗАҲТ – Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик

Дис. н.и.ф. – диссертатсия барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои филологӣ

Дис. д.и.ф. - диссертатсия барои дарёфти дараҷаи доктори илмҳои филологӣ

ДФМТ – Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик

ЗАҲТ – Забони адабии ҳозираи тоҷик

КОА – Комиссияи олии аттестатсионӣ

Луғатнома – Луғати нимтафсилии тоҷикӣ (1976)

[М] - муаллиф

с. - саҳифа

ТКД – Таджики Каратегина и Дарвоза

ФТЗТ – Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ

ФЗТ – Фарҳанги забони тоҷикӣ

ФД – Фарҳанги Деҳхудо

ФМЗТ – Фарҳанги муккамали забони тоҷикӣ

ФГҶЗТ – Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ

ФКЗП - Фарҳанги кучаки забони паҳлавӣ

[ҲМ] - ҳаммуаллиф

ҷ. - ҷилд

Муқаддима

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Таҳқиқи илмии масъалаҳои забони осори адибони забардасти тоҷик барои муайян сохтани асолати таркиби луғавии забон дар давраҳои гуногун мусоидат мекунад. Забони осори адибон на танҳо хусусиятҳои грамматикӣ, балки хусусияти савтию вожагониро фаро мегиранд, ки ба ин васила метавон вазъи забони замони зиндагии адибро муайян кард. Яке аз адибоне, ки бо осори гаронмояш диққати донишмандонро даҳсолаҳост, ки ҷалб кардааст, устод Садриддин Айни мебошад, аммо масоили матраҳнашуда дар назму насри ин адиби забардаст кам нестанд. Яке аз масъалаҳои мубрами илмӣ баррасии хусусиятҳои забони вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ дар осори устод С. Айни мебошад, ки онҳо дар саросари осори адиб фаровонанд ва аз мавҷудияти касбу ҳунарҳои гуногуни миллӣ гувоҳӣ медиҳанд.

Беҳуда нест, ки бо ҳидоятҳои бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2018 «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон шуда буд, ки барои эҳёи ҳунарҳои мардумӣ ва муаррифии онҳо ба ҷаҳониён мусоидат карда истодааст. Касбу ҳунароҳи зиёде, ки дар тули таърих ҳамсафари ҳаётии мардуми мо будааст, сарвати зеҳнии миллати тоҷик ба ҳисоб меравад.

Вожаю истилоҳоти марбут ба ҳунармандӣ дар осори устод С.Айни ҷойгоҳи махсус дошта, дар байни дигар истилоҳоти соҳавӣ дар марҳилаи имрӯзи забони тоҷикӣ аҳаммияти калони илмӣ доранд. Махсусан, дар «Ёддоштҳо»-и адиб ин қабати луғавӣ барои муаррифии касбу ҳунар ва пешаҳои гуногуне, ки миллати тоҷик доштааст, санади таърихӣ мебошад ва аксарияти он анъанаҳои пешавариҳо то имрӯз боқӣ мондаанд. То имрӯз ба баррасии забони ин қабати луғавӣ дар осори адиби мазкур тавачҷуҳи махсусе зоҳир нашуда, кори диссертсионӣ ба вучуд наомадааст. Ин аст, ки мо таҳқиқи хусусиятҳои маъноӣю вожагонӣ ва сохтори вожаю истилоҳоти

марбут ба ҳунармандиро дар асоси маводи «Ёддоштҳо» масъалаи мубрами илмӣ доништа, ҳалли онро муҳим арзёбӣ менамоем.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Баррасии забоншиносии осори устод Айнӣ аз замони зиндагии адиб шуруъ шуда, то имрӯз идома дорад. Айнӣ ба масоили гуногуни осори адиб даст задаанд. Бо таваҷҷуҳ ба ин ки устод Садриддин Айнӣ на танҳо шоири нависанда, балки забоншиносу адабиётшинос, фолклоршиносу шевашинос, луғатшиносу луғатнигор, таърихшиносу драматург ва воқеанигори машҳур ба шумор меравад, муҳаққиқон мутобики равияҳои илмии худ ба баррасии осори устод пардохтаанд, ки шумораи онҳо беҳисоб аст. Агар ба таҳқиқи забоншиносон назар афканем, хоҳем дид, ки дар ин соҳа низ корҳои зиёде шуда, ба маҳорати забондонии устод С. Айнӣ, тарзи баёну услубиёти адиб, хусусиятҳои вожагонии асарҳои алоҳидаи адиб, таҳқиқи фразеологизмҳо, вижагиҳои сарфию наҳвии осори нависанда ва маҳорати луғатнигории ӯ таваҷҷуҳи хоссаи муҳаққиқон равона шудааст. Аз байни осори илмии донишмадон корҳои муҳаққиқоне чун А. А. Керимова [226], В. Асрорӣ [8], Н. Маъсумӣ [64], Р. Абдуллозода [2], С. Ҳалимов [164], Х. Юсупов [299], М. Холов [286], Х. Ҳусейнов [171], М. Шодиев [292], М. Б. Норов [246], А. С. Сабзаева [125], С. М. Сабзаев [121], С. Назарзода [81], [82], [85], М. М. Мирзоева [239], [240], С. Ф. Низомова [92], [93], М. Шодиев [292], А. Шарофиддинова [185], М. Зоитова [42], Н. С. Сатторов [126], [127] ва ғ., ки асару монографияҳои ихтисосианд, арзиши калони илмӣ доранд.

Дар баробари ин, ҳанӯз аз солҳои 50-уми асри гузашта оид ба масоили гуногуни марбут ба забони осори устод С. Айнӣ дар маҷаллаҳои «Тоҷикистони сурх», «Шарқи Сурх», «Ҳақиқати Узбекистон», «Мактаби советӣ», «Маориф ва маданият», «Тоҷикистони советӣ», «Бадахшони советӣ», «Садои Шарқ», «Паёми Китобхонаи миллӣ», «Паёми донишгоҳи миллӣ», «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ», дар маҷмуаҳои илмии «Масъалаҳои забони тоҷикӣ», «Маводи Ҳамоиши илмии байналмилалӣ», «Масъалаҳои назариявӣ ва амалии таълими забон ва адабиёти тоҷик», «Масъалаҳои

филология ва робитаи адабӣ», «Чашнномаи Айнӣ» ва ғ., ки дар солҳои гуногун нашр шудаанд, мақолаҳои зиёди анзишманде бо қалами донишмандоне чун Н. Маъсумӣ [63], К. Айнӣ [3], М. Шукуров [190], Х. Отахонова [98], Р. Абдуллозода [12], М. Муҳаммадиев [77], С. Ҳалимов [162], Ҳ. Рауфов [105; 106], Д. Карамшоев [48], Т. Ваҳҳобов [27], Т. Шокиров [187], А. Ҳасанов [167], Н. Шарофов [184], Р. Ғаффоров [34], Ғ. Ҷӯраев [178], Н. Офаридаев [100], О. Қосимов, Н. Зухуров [52], С. Р. Раҳматуллозода [107], Назарзода С [81; 82; 85], С. Аминов [13], А. Дж. Саломов [271], С. Атобуллоев [9], Ҳ. Турсунова [142], А. Воҳидов [28], Р. Маъруфов [66], С. Мирзоев [69], Т. Чориев [172], Ё. Саидов [129;130], Ё. Саидов М. Шарифова [130], М. Ёрунова, М. Бобоева [145], С. Узбеков [147], Р. Холназаров [160], Н. Сатторов [126], М. М. Зоитова [42] ва диг. мансуб аст, ки хусусияти гуногуни забони осори устод С. Айнӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Аз таҳқиқи ҳамаи ин осор маълум гардид, ки вожаи истилоҳоти ҳунармандӣ ба сифати кори диссертатсионӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ таҳқиқ нашуда бошад ҳам, баъзе ишораҳои мухтасар дида мешавад, ки дар рафти таҳқиқ аз онҳо ёдовар хоҳем шуд. Ба сурати кори алоҳидаи диссертатсионӣ баррасӣ нашудани мавзӯи мазкур бозгӯии аҳаммият, зарурат ва мубрамии интиҳоби мавзӯ ба шумор меравад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқи осори адибон ва, махсусан, осори суҳанвари камназир устод Айнӣ марбут ба мавзӯҳои равияи илмӣ-таҳқиқотии шӯбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ буда, таҳқиқи хусусиятҳои вожагонии сохтори калимаҳои ҳунармандии «Ёддоштҳо»-и адиби бузург аз зермавзӯҳои равияи номбаршуда ба шумор меравад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади асосии кори диссертатсионӣ таҳқиқи илмии хусусиятҳои вожагонии маъноӣ ва сохтори вожаи истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ ба шумор меравад. Зимни таҳқиқ ба масоили

мансубияти забонии вожаю истилоҳоти соҳаи ҳунармандӣ тавачҷух шуда, онҳо дар заминаи таносубашон ба пешаҳои дузандагию ресандагӣ, вожаю истилоҳоти ҳунармандии марбут ба пушоки занону мардон ва номи порчаю матоъ мавриди баррасии илмӣ қарор гирифтаанд. Таҳқиқи хусусиятҳои сохторӣ ва муайян кардани қолибҳои калимасозии соҳаи ҳунармандӣ мақсади асосии таҳқиқи илмиест, ки дар қор пайгирӣ шудааст.

Вазифаҳои таҳқиқ. Барои матраҳ кардани мақсади мазкур ҳалли вазифаҳои зеринро зарур медонем:

1. Омӯзиши масоили назариявӣ ва андешаҳои донишмандони соҳа дар робита ба яке аз арзишҳои фарҳангии миллати тоҷик, ки бо калимаи ҳунармандӣ ёд мешавад.

2. Гирдоварӣ, танзиму табақабандии вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ аз «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ.

3. Таснифи вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ тибқи мазмуну моҳият. Баррасии маъноии вожаю истилоҳоти марбут ба ҳунармандӣ ва дар ин замина муайян сохтани таносуби гендерии онҳо. Зимнан таҳқиқи калимаҳои муродифию мутазод ва ҳамгуни ҳунармандӣ.

4. Муайян сохтани мақом ва ҷойгоҳи вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ дар байни дигар қабатҳои луғавӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ ва нишон додани омори истифодаи онҳо;

5. Таҳлили сохтори вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ:

а) нишон додани мавқеи калимаҳои сода дар ташаккули вожаю истилоҳоти ҳунармандии мансуб ба асбоби рӯзгори мардум, либосу матоъ, номи касбҳо, порчаю палос, ченаку андоза, таҷҳизоти ҳайвонот дар «Ёддоштҳо»;

б) таҳқиқи калимаҳои сохтаи марбут ба ҳунармандӣ ва муайян сохтани ҷойгоҳи вандҳои калимасоз дар сохтани истилоҳоти ҳунармандӣ;

в) баррасии қолибҳои калимаҳои мураккаби пайвасту тобеъ ва типӣ омехтаи марбут ба ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо».

Объекти таҳқиқ «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ (Душанбе, 2009. –680с.) мебошад. Зикри ин нукта зарур аст, ки таҳқиқи хусусиятҳои забонии вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Айнӣ бори аввал ҳамчун объекти алоҳидаи таҳқиқ сурат мегирад.

Предмети таҳқиқот. Мавзуи диссертатсионии мо таҳқиқи хусусиятҳои вожагонӣ ва сохтори вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ ба шумор меравад. Дар он таҳқиқи назарии вожагонии ҳунармандӣ сурат гирифта, барои равшан шудани ташаккули калимаҳои ин соҳа масоили калимасозии онҳо бо ҷалби назарияи мавҷудаи мансуб ба донишмандони ватанию хориҷӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқро осори назариявии донишмандони забоншиноси ватанию хориҷӣ, ки ба масъалаҳои вожагонӣ ва калимасозӣ бахшида шудаанд, ташкил медиҳанд, ки метавон ба ҳайси намуна чанде аз онҳоро зикр кард: М. С. Андреев [198; 199; 200], А. А. Семёнов [272; 273], Н. А. Кисляков [228; 229], Е. М. Пешерева [254], В. В. Виноградов [206; 207], М. Д. Степанова [274], К. С. Кубрякова [230], В. В. Лопатин [231], А. Левковская [232], В. С. Расторгуева [259; 260; 261; 262], И. М. Оранский [248], А. Л. Хромов [287], Л. С. Пейсиков [250; 251; 252; 253], Н. Н. Ершов [214; 215], Т. Н. Пахалина [258], З. А. Широкова [291], А. Давидов [210; 211], А. К. Писарчик [255; 256; 257], Р. Л. Неменова [96; 245], К. Айнӣ [3], Н. Маъсумӣ [61; 63], С. Ҳалимов [161], М. Қосимова [50; 51; 53], Р. Фаффоров [35], Ш. Рустамов [117; 118; 119; 120], Д. Хоҷаев [155], Б. Камолиддинов [45], Ш. Кабиров [49], Т. Ваҳҳобов [26], М. Муҳаммадиев [76], Ғ.Ҷӯраев [177], Ҳ.Мачидов [58], Д. Саймиддинов [121; 122; 123], Ф. Шарифова [181], А. Ҳасанов [167; 168], Т. Шокиров [186], О.Қосимов [220; 221; 222; 223; 224], Д. Ҳомидов [170], М. Мирзоева [240], Ф. Амонова [194], Н. Гадоев [30], С. Назарзода [83; 84], М. Саломов [133], Ҳ. Султон [136; 277], С. Раҳматуллозода (Хоркашев С) [108; 111; 151; 152; 153], М. О. Олимҷонов [97; 247], С. Низомова [92; 93; 94], С. Қурбонов [55; 56], П. Нуоров [315], А. Нуоров [313; 314], А. Мирбобоев [67; 241], С. Мирзоев [71; 72] ва диг.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Кори диссертатсионӣ дар асоси усулҳои таҷзияву таҳлил, шарҳу тафсир ва омури мушоҳида рӯйи қор омадааст. Бо таваҷҷуҳ ба ин ки маводи баррасишуда ҳолати кунунии истифодаи вожаҳои истилоҳоти хунармандиро фаро мегирад, истифода аз усули синхрониро мучиби роҳандозии кори диссертатсионӣ донистем.

Сарчашмаи таҳқиқот. Сарчашма ва маводи қор матни «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ (Душанбе, 2009. –680) мебошад. Ҳамчунин, аз нашри интиқодии Куллиёт (Ҷилди 10. «Ёддоштҳо», қисми 1 ва 2. Душанбе: «Дониш», 2021. - 433с.) истифода шудааст.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот. Навгониҳои кори диссертатсионӣ аз он иборат аст, ки вожаҳои истилоҳоти хунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ бори аввал ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Дар диссертатсия маводи марбут ба хунармандии «Ёддоштҳо» мутобики мавзӯҳои муносиб табақабандӣ шуда, хусусиятҳои вожагонии маъноӣ ва калимасозии қабати мазкур мавриди баррасии илмӣ қарор гирифтааст.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Осори назмию насрии устод Айнӣ аз ҳар ҷиҳат қобили таваҷҷуҳ аст. Махсусан, агар ба таркиби луғавии он назар кунем, хоҷем дид, ки дар он даҳҳо қабати луғавии марбут ба соҳаҳои ҳаёт нуҳуфтааст, ки аз забони осори адабиёти классикӣ ва забони зиндаи халқ маншаъ мегиранд.

2. Таҳқиқи қабатҳои луғавии марбут ба соҳаҳо аз рӯйи осори устод С. Айнӣ ва, махсусан, дар асоси маводи марбут ба хунармандӣ қобили таваҷҷуҳ буда, барои нишон додани имконоти вожагонии забони тоҷикӣ мусоидат мекунад.

3. Дар байни қабатҳои луғавии мутааллиқ ба соҳаҳо вожаҳои истилоҳоти хунармандӣ ҷойгоҳи муҳим доранд, зеро касибии пешаварӣ ҳамсафари доимии миллати тоҷик ба шумор рафта, дар тули таърих даҳҳо касбест, ки маҳсули дасти касибони тоҷик буда, дар пешрафти ҳаёти иқтисодию фарҳангии одамон мусоидат кардааст ва аз ин ҷиҳат таҳқиқи забонии онҳо аҳаммияти калони илмӣ дорад.

4. Таснифу гурӯҳбандӣ ва баррасии илмии вожаю истилоҳоти хунармандӣ дар асоси маводи «Ёддоштҳо» барои нишон додани роҳи таърихии ташаккулу таҳаввули косибӣ ва муайян сохтани мақоми ин вожаҳо дар байни дигар калимаҳои соҳавӣ, омилҳои ба вучуд омадани ин гуна истилоҳот ва инъикоси онҳо дар осори лексикографию этнографӣ ва этнолингвистӣ ҳоизи аҳаммият мебошад.

5. Баррасии забонии хусусиятҳои вожагонии вожаю истилоҳоти хунармандӣ ва дар ин замина нишон додани хусусиятҳои маъноӣ, муродифию мутазодӣ ва ҳамгунии онҳо бо дигар воҳидҳои луғавӣ масъалаҳои муҳимми илмӣ ба шумор мераванд, ки дар кори диссертатсионӣ пайгирӣ шудаанд.

6. Таснифу табақабандии вожаю истилоҳоти хунармандӣ аз рӯйи сохтор ва муайян кардани қолибҳои калимасозии онҳо, ки дар диссертатсия пайгирӣ шудааст, чойгоҳи ин қабати луғавиро дар ташаккули таркиби луғавӣ нишон медиҳад. Дар баробари таҳқиқи хусусиятҳои калимасозии вандҳои калимасоз ва қолибҳои калимаҳои мураккаб ба масъалаи калимаҳои содаи ифодакунандаи соҳаи хунармандӣ тавачҷуш шуда, нақши онҳо дар ташаккули калимаю истилоҳоти хунармандӣ муайян карда мешавад.

Аҳаммияти назарии таҳқиқот. Таснифу таҳқиқи вожагонии сохтори калимаю истилоҳоти хунармандӣ дорои аҳаммияти муайяни назариявӣ мебошад. Маводи «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ, ки яке аз асарҳои мондагори миллати тоҷик ба шумор меравад, дар самти таҳқиқи назариявии вожаҳои соҳавӣ ҳоизи аҳаммият мебошад. Соҳаи хунармандӣ як ҷузъи фарҳанг ва соҳаи муҳимми ҳаёти ҷомеа мебошад, ки дорои вожаҳо ва истилоҳоти зиёд аст. Аз ин ҷиҳат ба таърих, этнография, этнолингвистика ва забони зиндаи мардум муносибати бевосита дошта, дар муайян намудани хусусиятҳои вожагонӣ ва сохтори калимаҳо дорои аҳаммияти калони назариявӣ мебошад. Ҷиҳати ҳалли ин масоил ба осори илмии донишмандони зиёди ватанию хориҷӣ муроҷиат карда, дар нишон додани хусусияти лингвистии ин қабати луғавӣ сайъ карда шудааст.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки мавод ва масоили назариявии қор дар навиштани қорҳои марбут ба вожагон, грамматикаи забони тоҷикӣ, таҳияи дастурҳои воситаҳои таълимӣ барои макотиби олии ва миёнаи касбии кишвар метавонад мусоидат кунад. Маводи таҳқиқии дар диссертатсия истифодашуда, барои дарсҳои амалӣ аз фанҳои забони тоҷикӣ, вожашиносӣ, луғатшиносӣ ва грамматика мусоидат мекунад.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзӯи «Баррасии вожаи истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология ба ихтисоси 10.02.00 – Забоншиносӣ (10.02.01 – Забони тоҷикӣ) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми фардии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки вожаи истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо» ба таври илмӣ таснифу табақабандӣ шуда, дар асоси назарияи мавҷудаи вожагонӣ калимасозӣ хусусиятҳои луғавӣ сохтори онҳо баррасӣ шудааст, ки ин ҳолат дар асоси асари мазкур бори аввал сурат мегирад.

Тасвиби амалии натиҷаҳои диссертатсия. Қори диссертатсионӣ дар ҷаласаи яқъояи шӯбаи забони тоҷикӣ ва шӯбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ (суратҷаласаи №4 аз 15.10.2024) мавриди баррасии илмӣ қарор гирифта, ба ҳимоя тавсия шудааст.

Мазмуну муҳтавои диссертатсия дар мақолаҳои илмии муаллиф ва конференсияҳои сатҳҳои гуногун, аз ҷумла, конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами истилоҳоти соҳавӣ ва таҳияи фарҳангҳои истилоҳӣ», ИЗА ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ, 26.12. 2023; конференсияи ҷумҳуриявии «Масъалаҳои мубрами луғатшиносии тоҷик: мушкилот ва дурнамо» бахшида ба 80-солагии номзади илми филология, дотсент Ҳуснигул Талбакова, 22.12. 2023, ДМТ; конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 27-умин солгарди ҷашни ваҳдати миллӣ ва

75-солагии доктори илми филология, профессор, узви вобастаи АМИТ Саймиддинов Додихудо тахти унвони «Забони миллӣ ва ваҳдати миллӣ», 25.06.2024, Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон; конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявии ҳайати профессорону устодон, кормандон ва донишҷӯёни МД таълимии «Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода» бахшида ба ҳафтаи илм ва ба муносибати эълон гардидани соли 2024 «Соли маърифати ҳуқуқӣ», 26.04.2024; конференсияи илмӣ-амалӣ ба ифтихори Рӯзи байналмилалӣ забони модарӣ тахти унвони «Истиқлол ва рушди забони модарӣ», 20.02.2024, Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон; Конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ бахшида ба Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 04.10.2024, Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғ., ироа шудааст.

Нашри таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия. Дар асоси мавзуи кори диссертатсионӣ чиҳати нишон додани мазмуну муҳтаво ва нуқоти асосии қор **9** мақолаи илмӣ муаллиф чоп шудааст, ки **7**-тои он дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва **2**-тои дигар дар маҷмуаҳои илмӣ нашр шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Кори диссертатсионӣ аз ихтисораҳо, муқаддима, ду боб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ, феҳрасти адабиёти истифодашуда, нашри таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия дар ҳаҷми 182 саҳифаи чопи компютерӣ ва замимаи Луғати вожаю истилоҳоти соҳаи ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ пешниҳод шудааст.

БОБИ I. ТАҲҚИҚИ ВОЖАЮ ИСТИЛОҲОТИ ҲУНАРМАНДӢ ДАР «ЁДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНӢ

1.1. Матолиби муқаддимавӣ. Соли 2018-ро «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон кардани Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон заминаро барои эҳёи ҳунарҳои мардумӣ ва муаррифии имконоту сарватҳои зеҳнии миллати тоҷик ба ҷаҳониён фароҳам овард. Касбу ҳунар сармояи бузургест, ки барои пешбурди зиндагии мардум шароити муносиб фароҳам меорад ва инсонро обрӯю иқром мебахшад. Ҳунармандӣ аз замони бостон ҳамсафари мардуми тоҷик буд ва бо дастони ҳунармандони тоҷик кӯшкӯ манораю шаҳрҳо, корезҳо, роҳу воситаҳои зиндагӣ, либосу пушок, ҷӯйҳо, киштзорҳо, асбобу анҷоми рӯзгор, сохтмону бинокорӣ ва меъморӣ, санъати тасвирӣ, коркарди маъдан, аслиҳасозӣ, корхонаҳои гуногуни хурду бузург, корвонсарою бозорҳо сохта шудаанд, ки ҳам барои таъмини зиндагии бофароғат имкон фароҳам оварда ва ҳам шаҳрҳоро тараққӣ додаанд. Дар ин бора бузургтарин пажухишгари таърихи мардуми тоҷик Бобоҷон Ғафуров чунин гуфтааст: «Дар замони Ҳахоманишиён бо ривочи касбу ҳунар ва муносибатҳои пулию молӣ тараққиёти босуръати шаҳрҳои Осиёи Миёна, ҳамчун марказҳои маъмурӣ ва ҳунармандӣ шуруъ гардид» [36,112]. Аз тарафи дигар ин соҳаҳо бо вожаҳо ва истилоҳоти пуршумор таъмин шуда, дар такмили таркиби луғавии забонамон аз даври бостон мусоидат кардаанд.

Агар пажухишҳои пешиниёро бинигарем, хоҳем дид, ки дар Тоҷикистон баррасии илмии этнографӣ аз солҳои 1920 оғоз гардидааст. Дар ин замина донишмандоне чун М. С. Андреев [198], А. А. Семёнов [273], Н. А. Кисляков [228], Е. М. Пешерева [254] пешгом буданд ва сипас Н. Н. Ершов [214], З. А. Широкова [291], Р. Я. Рассудова [263], А. Давидов [210; 211], А. К. Писарчик [256], Р. Л. Неменова [245] саҳми калондоранд. Дар баробари донишмандони рус коршиносони тоҷик низ ин мавзӯро мавриди таҳқиқ

қарор додаанд. Ин ҷо метавон аз мардумшиносон М. Раҳимов, Н. Нурҷонов, О. Муродов, И. Муҳиддинов, А. Мардонова, Н. Турсунов, У. Ҷаҳонов, Х. Эшонқулов, М. Ҳомидҷонова ва диг. ном бурд, ки ба таҳияву тадвини луғоти этнографии шеваҳои забони тоҷикӣ ва таҳқиқи илмӣ онҳо саҳми калон гузоштаанд ва дар миёни он калимаҳои этнографӣ, вожаҳо ва истилоҳоти хунармандиро низ аз диди таърихӣ баррасӣ кардаанд.

Ҳанӯз солҳои 1950-ум муҳаққиқ М. С. Андреев дар асари «Тоҷикони водии Хуф» бархе аз истилоҳоти соҳаи хунармандиро баррасӣ карда қорбурди маҳаллии онҳоро дар баробари водии Хуф нишон додааст [195, 251]. Ба андешаи муҳаққиқ Т. Мақсудов «Омӯхтани лексикаи соҳавии шеваҳо дар бобати нишон додани ҷараёни инкишофи ҳаёти моддӣ ва маънавии халқ аҳаммияти калони илмӣ дорад, чунки таърихи ҳар як истилоҳ бевосита ба таърихи ашӯҳо, воситаҳои меҳнат, касбу қор – ҳулоса бо таърихи зиндагии халқ алоқаманд мебошад» [60, 99]. Муҳаққиқон Н. О. Шарофов ва Т. Қ. Ҷӯраев бар ин андешаанд, ки «агар терминҳо ифодакунандаи мафҳуми расмӣ соҳаҳои маълуми илму техника, саноат, маданият ва иқтисодиёт бошанд, лексикаи касбу хунар, асосан, дар байни одамони машғули касбу хунар (қосибон) қор фармуда мешаванд. Лексикаи касбу хунар калимаҳое мебошанд, ки дар давоми асрҳо аз тарафи аҳли хунар ба вучуд оварда шудаанд. Термин ба сифати номи ҳар гуна мафҳум пайдо нашуда, балки чун воситаи ифодакунандаи мафҳуми илмӣ, асосан, дар шакли хаттӣ ба вучуд меояд. Лексикаи касбу хунар бошад, бештар дар байни хунармандон дар ҷараёни қор ва гуфтугӯ пайдо мешавад. Лексикаи касбу хунар чун терминҳо дар миқёси васеъ истеъмол намешавад, бинобар ин, вариантҳои шевагии лексикаи касбу хунар низ мушоҳида мешаванд. Масалан, хумдонро дар баъзе маҳалҳо хумб (Яғноб), пэр (Файзобод), пермонӣ (Қаротегин) ва сӯз (Бадахшон) меноманд» [179, 5-6].

Хунарҳои мардумии тоҷикон дар тули садсолаҳо сайқал ёфта, барои пешбурди зиндагии мардум мусоидат кардаанд. Онҳо гуногунҷабҳа буда, соҳаҳои гуногуни зиндагиро фаро мегиранд ва барои баёни нозуктарин

мафҳумҳо дар ҳар соҳа вожаҳои бисёре падида омадаанд. Вожаҳои баёнкунандаи мафҳумҳои гуногуни соҳаҳои ҳунармандӣ ба мурури замон забонзад шуда, сайқал ёфта, инак аксарияти онҳо чун истилоҳоти соҳавӣ ба қор мераванд.

Ёдоварии ин нуқта зарур аст, ки касбу ҳунари мардуми тоҷик дар осори назмиву насрӣ ва луғатномаҳо бозтоб ёфта, барои шиносии хатти таърихии рушди вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандӣ заминаи мусоид фароҳам овардаанд. Агар шоирону нависандагон ба зарурати баёни мақсад аз ин вожаҳо ва истилоҳот истифода карда бошанд, луғатнигорон вазифаи худ донистаанд, ки луғати мавҷудаи забониро дар фарҳангҳои ташреҳу тафсир кунанд. Пажӯҳишгарони давраҳои гуногун дар бораи касбу ҳунари миллати тоҷик таҳқиқоти арзишманде кардаанд, ки дар онҳо ҳунарҳои мардумии давраҳои гуногуни миллати тоҷик муаррифӣ мешаванд. Яке аз чунин муҳаққиқони мӯшиқоф ва нобиғаи замон аллома Бобоҷон Ғафуров аст, ки дар китоби «Тоҷикон» (таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав) [36] таърихи миллати тоҷикро ҳамачониба мавриди таҳқиқ қарор дода, ба масъалаи касбу ҳунарҳои мардумӣ дар ҳар давраи таърихӣ аҳаммияти махсус додааст. Чунончи, вай дар боби дуҷуми фасли сеҷуми ҳамон китоб «Тахористон дар асри VI – ибтидои асри VIII» дар бораи ҳунарҳои марбут ба кишоварзӣ, тичорат, касбу қор, бинокорӣ, меъморӣ, санъати тасвирӣ, ҳайкалтарошӣ, дуредгарӣ ва ғ. маълумоти зиёди илмӣ додааст. Дар ин боб ёдоварӣ мешавад, ки дар он замон дар Тахористон ҳунари қонқовӣ ва истихроҷи сангҳои қаронбаҳо, тилло, нуқра, оҳан барои сохтани асбобу анҷоми қору рӯзгор, аслиҳа, ҷавшан, зиреҳ, ашӯи **заргарӣ**, сохтани шиша ва ғ. ривоч ёфтааст.

Дар фасли дигари ҳамин китоб ҳунармандӣ ва тичорат дар Суғд дар асрҳои VI – VII баррасӣ мешавад. Устод Б. Ғафуров дар бораи ҳунарҳои гуногун маълумот дода, аз ҷумла, чунин далели муҳимро пешниҳод мекунад, ки «маҳсулоти оҳангарон гуногун буд. Агар яроқу аслиҳаро ба назар нагирем, анвои он хеле зиёд аст. Ин ҳам оломи меҳнат – бему табару дос ва ғ.;

хам масолеҳи бинокорию дуредгарӣ – мех, кашак, тиргак, ҳалқа ва ғ. буданд. Аз ашӯи оҳанини рӯзгор кордҳои гуногуни оҳанӣ, сагаки оҳанию биринҷии тасмаҳо, пулакчаҳои гуногун, қайчӣ, калид, шамъдонҳои гуногуни биринҷию оҳанӣ, чиҳози зебу зиннат ва ғ.-ро ном бурдан мумкин аст» [36, 290].

Устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо» ба бозтоби ҳаёти ҳунармандон аҳаммияти вижа додааст, зеро ҳунармандӣ дар ҳаёти мардуми мо ҷойгоҳи махсус дорад ва бино ба навиштаи устод ҳунармандон ҷамъиятҳое доштаанд ва аҳли пешаварон ба ҷамъиятҳои худашон дохил мешуданд. Устод Айнӣ менигорад: «дар Бухорои амирӣ ҳамаи косибон ва пешаварон ҷамъият доштанд: аҳли ҳар пеша ба ҷамъияте, ки ба пешаи худаш дахлдор аст, дохил ҳисоб меёфт. Аммо барои ба ҷамъият дохил шудан ариза додан ё ҳаққи аъзогӣ додан барин шартҳо набуда, модом ки ӯ (масалан) бофанда аст – аъзои ҷамъияти бофандагон, ё кафшдуз аст – аъзои ҷамъияти пойафзолдузон ба шумор мерафт [330, 388].

Бинобар осори устод С. Айнӣ, пешаварон дар асоси ақидаҳои динӣ барои худ «пир» (роҳбар) доштанд, ки онҳо ё аз шахсҳои таърихӣ ва ё афсонаӣ будаанд. Ин масъала дар «Ёддоштҳо» чунин ба қалам дода шудааст: «Аҳли ҳар пеша бо талқини руҳониён яке аз одамони таърихӣ ё афсонаӣ-диниро қарор додаанд. Чунончи, пири бофандаҳо – Имоми Аъзам аст, пири пойафзолдузон – Бобои Порадузи бухороист, ки дар замони худ куҳнадузӣ карда будааст, пири машқобон – Аббос (амаки пайғамбар) аст, ки дар воқеаи Карбало ба гурӯҳи Имом Ҳусайн аз дарёи Фурот бо машқ об кашонда будааст, пири оҳангарон – Довуд-пайғамбар аст, ки ӯ дар замони худ гӯё зиреҳсозӣ карда будааст, пири саисон Қанбар аст, ки саиси Алӣ (ёри чоруми пайғамбар) будааст ва монанди инҳо» [330, 388]. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки касбу ҳунар ба маънии пуррааш ба маънавиёти мардум таъсир расонидааст ва ҳаёти онҳоро рангин кардааст, зеро пешаварӣ боиси пешравию равобити тичорӣ, ғановати бозорҳо ва дар маҷмуъ иқтисоди кишвар ба шумор меравад.

Дар байни вожаҳо ва истилоҳоти марбут ба ҳунарҳои мардумӣ дар «Ёддоштҳо» **номи умумии** марбут ба соҳа бо вожаҳои мутародифи **касб**,

хунар, пеша ва истилоҳоти муродифи **хунарманд, пешавар, косиб** ифода ёфтаанд. Ин вожаҳо ва истилоҳот дар фарҳангҳо чун мутародифи ҳамдигар таъбир мешаванд. Чунончи, дар таъбири вожаи «**косиб**» гуфта мешавад, ки он ду маънои луғавӣ дорад: 1. касбкунанда, ҳосилкунанда; 2. пешавар, хунарманд [313, 566]. **Косиб** пешавар, хунарманд (кафшдуз, бофанда ва монанди инҳо) аст [299, 208].

Вожаи «**касб**» дар асари мавриди таҳқиқи мо 62 бор омадааст, ки аз пуркорбурдии он хабар медиҳад ва на танҳо бо вожаҳои **хунар** ва **пеша**, балки бо вожаи **кор** ҳам мутародиф мебошад: «Дар он сарой хиндуҳои судхӯр менишастанд, ки дар пайи тафтиши **касбу кор** ва маишати онҳо афтадам» [330, 299]; «Яҳёхоҷа шоириро ба худ **касб** карда нагирифта буд» [330, 277].

Ҳамчунин вожаи «**хунар**», ки баробари тоҷикии вомвожаи арабии «**касб**» аст, дар ин асар чудо аз вожаи таркибии «**хунарманд**» 43 бор барои баёни касбҳои гуногуни мардумӣ ва равобити марбут ба онҳо ба кор рафтааст. Мисолҳо гувоҳанд: «Сайид Умархоҷа одами хату саводнок буда, аз **хунарҳои** дастӣ дуконбофӣ ва дурудгариро нағз медонистааст» [331, 8]; «...мегуфтанд, ки дар **хунари** чӯбтарошӣ ва кандакорӣ дар Бухоро ҳам монандаш кам ёфт мешуд» [331, 43]; «...дар дунё ҳеҷ **хунар** пеш намерафт, ривочдиҳандаи **хунарҳо** он шогирдон мебошанд, ки аз ақли худ чизҳо ёфта ба **хунари** устои худ зам мекунанд» [331, 67].

Муродифи дигари вожаҳои **касбу хунар** вожаи «**пеша**» аст, ки дар ин асар 62 маротиба чудо аз вожаи «**пешавар**» ва ё дар таркиби вожаву ибораҳои *ҳампеша, хунарпеша, заковатпеша, шогирдпеша, пешаи китобфурӯшӣ, пешаи муллоӣ, пешаи шоҳибофӣ, аҳли ҳар пеша, устодони ин пеша, касбу пешаҳо, қадрдони ҳампеша, пешаи «кафшпешмонӣ», пеша кардан, боби касбҳо ва пешаҳо, ба ин пеша баргаштан* истифода шудааст, ки аз бисёр ғаёл будани он дарак медиҳад: «Баъд аз чандин сол дар ин кор будан ба деҳа баргашта эшонӣ ва дуохониро **пеша** карда буд» [330, 89]; «Бинобар ин ман аз он **пеша** ба ин **пеша** баргаштам» [330, 90]; «... фоҷиаи

Ситора – фочиаи он духтари **заковатпешаи** софдили хурдсоли маъсум – ба болои бори он кӯҳи гарон ба гардани мани аламзада сарборӣ буд» [330, 261]; «ба чои ӯ як хочаӯбонии дигар мутаваллӣ шуда, **пешаи** «кафшпешмонӣ»-ро ба сифати «каромоти бузургвор» давом кунандааст» [330, 262]; «Ба болои ин, аробакашон бисёр мард мебошанд, дар мардонагӣ ва ёрӣ додан ба **хампешагони** худ ҳеҷ чизро дарег намедоранд» [330, 525]; «Аҳволи дигар **хунарпешагон**, масалан, бофандагон ҳам ҳамин тарз буд» [330, 579]; « ... мулозим аз пайи мулозим, **шогирдпеша** аз пайи **шогирдпеша**, шабгард аз пайи шабгард омадан мегиранд, маро мечӯянд» [330, 197] ва ғ.

Дар «Ёддоштҳо» вожаи «**косиб**» 4 бор истифода шудааст: «Бештарини инҳо **косиб**, саис, аробакаш, машкоб, гилкор, дуредгар ва монанди инҳо буданд» [330, 338]; «Дар ин деҳа саноати хунармандӣ гӯё ҳеҷ набуд, аз **косибон** танҳо кухнадузон буданд ... » [331, 8]; «... чанги тан ба тан дар Бухоро дар байни **косибони** олуфта ва зӯрозмо ба вуқӯъ меомад» [330, 338].

Муҳаққиқ Р. Сангинова зикр мекунад, ки дар лаҳҷаи Конибодом истилоҳи «косиб» барои ифодаи мафҳуми «дузанда», «чевар» ва «мошиначӣ» ба кор меравад [128, 70]. Истифодаи ин истилоҳот дар гӯйиши тоҷикони Горон низ дар ҳамин шакл аст [186, 50].

Вожаи «**косиб**», ки аз решаи «**к-с-б**» ба вучуд омадааст, асли арабӣ дорад ва вожаҳои тоҷикии «**пешавар**» ва «**хунарманд**» муродифҳои он ҳастанд, ки ҳар кадом дар «Ёддоштҳо» 39 маротиба ба кор рафтаанд: «Дар бораи **пешаварони** Бухоро аз ӯ ҷавоб ёфтам, ки инак дар боби алоҳида гуфтаҳои ӯро хулоса карда менависам» [330, 388]; «ӯ бо вучуди **хунарманд** будан, дар Соктаре аз касби дурудгарии худ дуруст фоида бурда наметавонистааст» [331, 9].

Аз таҳлили асари мазкур маълум мегардад, ки устод Айнӣ касбу кор, пешаву хунарҳои гуногуни мардумашро хуб медонад. Дар асар як гурӯҳ вожаҳои касбие гирд омадаанд, ки далели дар гузаштаи дур ривочу равнак доштани пешаву касбҳои зиёди халқи тоҷик мебошад.

Дар байни вожаю истилоҳоти марбут ба ҳунарҳои мардумӣ дар «Ёддоштҳо» номи умумии марбут ба соҳа бо вожаҳои муродифии касб, ҳунар, пеша ва истилоҳоти муродифии ҳунарманд, пешавар, косиб ифода ёфтаанд. Калимаи касб на танҳо бо калимаҳои ҳунар ва пеша, балки бо вожаи кор ҳам муродиф мебошад.

1.2. Вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандии марбут ба дузандагӣ.

Вожаҳои ин қабати луғавӣ, асосан, шахс ва номи умумию раванди духтани ин ё он колоро бозтоб медиҳанд. Вожаҳое, ки ба шахси ҳунарманд далолат мекунанд ва дар байни вожаҳои марбут ба ҳунари дузандагӣ муҳиманд, инҳоянд: *дарзӣ, дузанда, тагламадуз, куҳнадуз, порадуз, пойабзолдуз // пойафзордуз, кафшдуз, музадуз, туқумдуз, намадгар ва ғ.*

Вожаҳои гулдузӣ, туқумдузӣ, музадузӣ, зардузӣ, пойафзордузӣ, дастакдузӣ, заминдузӣ, дарздузӣ, калобатундузӣ номи ҳунарҳои дузандагӣ ҳастанд, ки дар «Ёддоштҳо» мавқеи муҳим доранд.

Вожаи «дарздузӣ» дар «Ёддоштҳо» 4 бор ба кор рафтааст. Дарздуз либосдуз [299, 91], дузанда [310, 414] аст. Ин вожа шуғли дарздузро ифода мекунад. *Мисолҳо*: «... ҳар гоҳ, ки китобхонӣ дилгирам кард, ба дарздузӣ машғул шуда ... » [330, 254]; «... ё ин ки дарздузии қасона карда як лаб нон ёбам» [330, 254]; «Дигаре аз аҳолии ҳамин гузар Ҳочӣ Абдусалом ном дарзӣ буд, ки касбаш дарздузӣ буда, дилашро дар ин ҷо мекушод ва кӯфтагиҳои аз дарздузӣ пайдошудаашро дар ин ҷо бартараф мекард» [330, 469].

Аммо аз ҷӣ сабаб бошад, ки вожаҳои маъмуле, ки хоси забони тоҷикианд, дар мисоли гуландоз, намадсоз, намадмол, расанкаш, чевар, чомадуз, либосдуз, чокдуз ва куртадуз дар «Ёддоштҳо» истифода нашудаанд.

Асоси вожаи дарзӣ дарз аст, ки дар «Ёддоштҳо» ду маротиба ба кор рафтааст. Дарз درز дар Луғатномаи Айнӣ ба ду маънӣ 1. ҷои пайванди ду чиз. 2. кафидагии андак (дар санг, дар девор ва монанди инҳо) шарҳ дода шудааст [299, 91], аммо дар ФЗТ ба се маъно омадааст: «1. ҷоки духташудаи либос, ҷои ба ҳам духташудаи қисмҳои либос. 2. ҷои пайванди ду чиз. 3. чок;

шикоф, роғ, сӯроҳ» [313, 331]. Калимаи **дарзӣ** таърихи қадимӣ дошта, дар осори Сайидои Насафӣ истифода шудааст [162, 38]. *Мисол*: «Аз ғайри ин, пӯхтупазу **дарзу** дуз барин ҳамаи ҳунархоро, ки дар хонадории як духтар лозим бошад, ба ман ёд дод» [330, 249].

Вожаи «**дарзӣ**» мутобиқи фарҳангномаҳо ба маъноҳои дарздуз [299, 91], дузанда, чомадуз, хайёт [313, 331] тавзеҳ ёфтааст. Аз ин ҷо маълум мешавад, **дарзӣ** бо вожаҳои **дузанда**, **дарздуз**, **чомадуз** ва **хайёт** нисбати муродифӣ дошта, аз сарвати бебаҳои забон шаҳодат медиҳад. Дар «Ёддоштҳо» гунаҳои **дарзӣ**, **дарздуз** ва **дузанда** истифода гардида, вале муродифҳои он, аз ҷумла **чомадуз** ва **хайёт** ба назар нарасиданд.

Мутобиқи луғатномаҳо вожаи «**дузанда**» ду маъно дорад. 1. сифати феълии замони ҳозираи духтан. 2. дарзӣ, хайёт [313, 408]. Дар «Ёддоштҳо» ин вожа ду бор оварда шудааст: «Дар он ҷо **дузандагон**и рус ҳам бисёранд» [330, 170]; « ... гӯё ки ягон чизи даркориашро аз пеши **дузандаҳо** мечуста бошад» [330, 380].

Дузандаҳо низ вобаста ба маҳсулоти духташон **тагламадуз**, **кухнадуз**, **порадуз**, **пойабзолдуз** // **пойафзордуз**, **кафшдуз**, **музадуз**, **тукумдуз**, **музадуз**, **намадгар** мешаванд.

Тагламадуз касест, ки ба соқи музайи кӯҳна тағ ва рӯй мебандад [299, 369]. Дар «Ёддоштҳо» ин вожа ду бор оварда шудааст: «... дар Дехнави Абдуллоҷон **тагламадузон** – касоне, ки ба соқи музайи кӯҳна тағ ва рӯй мебанданд, бошанд ҳам, дар инҳисор – монополияи тағламачаллобон буданд» [331, 8]. Ин вожа муродиф надорад. Аммо муродифи вожаи «**кухнадуз**» дар фарҳангҳо оварда мешавад ва он касест, ки чок ва пораҳои кафш, муза медузад [299, 175], он ки пойафзорхоро дарбеҳу пина мекунад, **порадуз**, **пинадуз**, **ямоқгар** [294] ва дар баробари «**кухнадуз**» дар «Ёддоштҳо» калимаи «**порадуз**» низ истифода мешавад, ки маънои луғавиаш кӯхнадуз аст [299, 298], ҳамчунин, пинадуз, васладуз, ямоқчӣ, кӯхнадуз низ мегӯянд [314, 86].

Дар «Ёддоштҳо» вожаи **кухнадуз** 9 бор ва **порадуз** 2 бор истифода шудааст: «Дар ин деҳа саноати хунармандӣ гӯё ҳеҷ набуд, аз косибон танҳо **кухнадузон** буданд, ки онҳо ҳам ба монанди худ побараҳнагон хизмат мекарданд» [331, 8]; «Акаам кафши кухнаи маро ба **кухнадуз** ямоқ кунонда дод» [330, 294]; «... ҳамаи чангарагон ягон-ягон ба тарафи **кухнадузҳо** давида аз сари кори онҳо яке кӯба, дигаре болқа, сеюмӣ анбур, чорумӣ шони муза ва масҳиро кашида гирифта чангро давом доданд» [330, 577]. Вожаи **порадуз** ҳамчун лақаби шахс дар асар ба назар мерасад, ки аз сермаъноии вожа гувоҳӣ медиҳад: «... пири пойафзолдузон – Бобои **Порадузи** бухороист, ки дар замони худ кухнадузӣ карда будааст» [330, 388]. Вожаи **кухнадуз** бо косиб **муродиф** мебошад.

Касеро, ки пешааш духтани пойафзор аст, **пойафзордуз**, **кафшдуз** ва **музадуз** мегӯянд, ки яке аз шуғли бисёр қадими косибон аст. **Пойафзордуз** мантиқан ҳам **кафшдуз** ва ҳам **музадуз** аст, аммо тавре маълум аст, кафш соқ надорад, вале муза соқ ва пошнаи нисбатан баланд дорад. Дар «Ёддоштҳо» вожаи **пойафзолдуз** 10 бор, **кафшдуз** 14 бор ва **музадуз** 2 бор ба кор рафтаанд. *Мисолҳо*: « ... модом ки ӯ (масалан) бофанда аст – аъзои чамбияти бофандагон, ё кафшдуз аст – аъзои чамбияти **пойафзолдузон** ба шумор мерафт» [330, 388]; «Аз гуфтаҳои бобои **пойафзолдузони** Самарқанд маълум шуд ... » [330, 386]; «... усто Муроди **кафшдузро** дар лаби ҳавзи Девонбегӣ дидаму ... » [330, 388]; « ... бобои **кафшдузон**, ки вай ҳам аз гузари Ғозиён буд, омада ба паҳлӯи ӯ менишинад» [330, 341]; «Додар, шумо муллобача, дар оянда муллои калоне мешавед, шумо ҳеҷ гоҳ **музадуз** ё **кафшдуз** намешавед, ки ин гапҳо ба шумо даркор шаванд» [330, 387]. Вожаҳои **пойафзордуз**, **кафшдуз** ва **музадуз** муродифанд, ки ҳар кадом дар алоҳида корбаст шудаанд.

Аксари вожаҳои матраҳшуда, ки дар таркибашон вожаи **дуз** (асоси замони ҳозираи *духтан*) доранд, исмҳое ҳастанд, ки бар пеша далолат мекунанд. Аммо вожаи **намадгар** аз ин қоида берун аст, зеро равиши омода кардани намад дигар аст ва он бо пасванди **-гар** сохта шуда, ки бо исми зот

исме месозад, ки бар пеша далолат мекунад. Ин исм бо пасванди ҷойномсози **-он** ҷойном низ месозад: «Чун ба деҳаи **Намадгарон**, ки дар байни деҳаи мо ва қалъаи Ғичдувон аст, расидам ... » [330, 539].

Дар миёни вожаҳо ва истилоҳоти ҳунари дузандагӣ афзун бар исми омми пушиданиҳо, вожаҳое низ муҳиманд, ки раванди духтудузи пушок ё номи пешаро баён мекунанд. Дар сохти ин вожаҳо пасванди вожасози **-ӣ** нақши муҳиме дорад: **зардузӣ, гулдузӣ, пойафзордузӣ, кафшдузӣ, музадузӣ, дарздузӣ, қуҳнадузӣ, туқумдузӣ** ва ғ.

Дар «Ёддоштҳо» вожаи **туқумдуз** ба қор нарафтааст, аммо дар шакли **туқумдузӣ** 4 бор оварда шудааст. Дар ФЗТ **туқум** полони хар; **туқум дигар кардан** либос иваз кардан, либоси дигар пушидан; зоҳиран дигар шудан; **туқумдуз** косибе, ки туқуми хар медузад [314, 383], тавзеҳ ёфтааст. Ин вожа аслан номи пеша аст, вале мадҳалҳои «Ёддоштҳо» нишон медиҳанд, ки ин вожа на ба шахс, балки ба номи гузар вобастааст: « ... сангсорқунандагон мурдаи бар болои шутур овезоншудаи аробакашро ҳамчунон сангзанон бо кӯҷаи қалони Наддофон ва **Туқумдузӣ** бурда...» [330, 519]; «... аз он ҷо мурдақашони ҳаммоми **Туқумдузӣ** он мурдаро дар занбар андохта ба гӯлахи ҳаммом мебурданд ... » [330, 526]; «... дар пеши ҳаммоми **туқумдузӣ**, дар кӯҷаи қалон ғун шуда буданд ... » [330, 230].

Вожаҳои **пойафзолдузӣ, кафшдузӣ, музадузӣ, дарздузӣ, қуҳнадузӣ** раванди духтани кафшҳои гуногун ва дигар ашёро бозтоб дода, дар ин замина ба қадом касб машғул будани касро нишон медиҳад: «Ман ғайр аз дӯкони чарчинфурӯшӣ устохонаи **пойафзолдузӣ** ҳам дорам» [330, 378]; «Дар дасти яке аз онҳо кӯбаи **кафшдузӣ** буд» [330, 577]; «Баъд аз он ман ба ӯ маслиҳат додам, ки ба як ҳунар машғул шавад: ба **музадузӣ** ё ба бофандагӣ шогирд шуда дарояд, дар андак вақт нони худро меёфтагӣ мешавад» [330, 329]; «Ман дар шаҳр метавонам, ки духтарони одамонро хононда, ё ин ки **дарздузии** қасона (духтани либоси дигарон) карда як лаб нон ёбам» [330, 254]; «... дар замони худ **қуҳнадузӣ** карда будааст» [330, 388].

Аммо вожаҳои **зардузӣ**, **гулдузӣ** на раванд, балки намуди духтани либосро бозгӯ мекунанд, яъне бо зар духтану бо гул зиннат дода шудани либос ё чизи дигарро бозтоб медиҳанд. **Зардузӣ** навъҳои гуногун дорад. Ду навъи он: заминдузӣ ва гулдузӣ маъмул аст. Дар заминдузӣ нақш тамоми сатҳи заминаро фаро гирифта, дар он ҷойи холӣ намоишонад. Аммо дар гулдузӣ нақш танҳо дар рӯи қолаб духта мешавад. Зардузон тарҳи омокардаи наққошон ё худашонро аз қоғаз бурида рӯйи матоъ мечаспонанд ва аз рӯи он сӯзан мезананд. Баъд зарро рӯйи нусха монда аз ду тараф баҳия медузанд. Бо ҳунари зардузӣ чома, тоқӣ, камзул, кафш, болишт, чодар, сарбанди арӯсон, рӯйпуши ҷойник ва ғайра ороиш дода мешавад [146, 67]. Дар фарҳангҳо вожаи **зардуз** чунин тавзеҳ ёфтааст: «касе, ки бо зар чизеро медузад; бо нахи зар духта шуда, зардухт» [313, 440]. *Мисолҳо*: « ... давриаш **зардузии** заминдузӣ, зинпушаш махмали аълои **гулдузӣ**, лачомаш тиллоқӯби дувоздахзулфа буда, зулфҳои тиллоқӯби он ҳамроҳи мӯи ёли шоназадааш ба гардани вай зеби наварӯсона медод» [330, 569]; «... ба сараш дастор ва қулоҳи **зардузӣ**, ба пояш кафшу масҳии **зардузӣ** буд» [330, 569]. Дар баробари **зардузӣ** дар «Ёддоштҳо» муродифҳои он **зарбафт** б бор, **зардор** як бор, **зарнигор** як бор, **заррин** ду бор ва **кундал** ду бор ёд шудаанд. Намуна аз асари ёдшуда: «Ҳамаи пушокҳошон **зарбафт**, **зардор** ва **зардузӣ** буд, ҳамчунин ҳамаи асбоб ва абзори аспҳошон низ **заррин** ва нигинакорӣ буда, дар тобиши офтоб чашми бинандагонро мебурд» [330, 568]. **Зарбафт** вожаи тоҷикӣ буда, маънои луғавиаш зарбофта, зардузӣ кардашуда, порчаи заррин мебошад [313, 439]. Ҳамчунин, порчаест, ки аз торҳои зарпеч мебофанд [299, 180]. Порчае, ки дар он риштаҳои тилло ба қор бурда мешаванд; зардор, зардузӣ [302]. «Аввал **зарбафт**пушон, аз думболи онҳо шоҳипушон ва баъд аз он атласу адраспушон қатор шуда оромона ба арк баромада рафтанд» [330, 205]. Маънои луғавии вожаи **зардор** касе, ки зари зиёд дорад, соҳиби молу давлат, давлатманду тавонгар аст [313, 440]. Вале муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро на ба маънои соҳиби молу давлат, балки ба мафҳуми матоъе, ки бо зар бофта шудааст, овардааст: «... зинати онҳо зинати расмӣ буда, ҳамаи

пушокхошон зарбафт, **зардор** ва зардузӣ буд, инчунин ҳамаи асбоб ва абзоли аспҳошон низ заррин ва нигинакорӣ буда, дар тобиши офтоб чашми бинандагонро мебурд» [330, 568].

Вожаи **зарнигор** дар ФЗТ дар шакли «тиллокорӣ кардашуда, бо тилло нақшу нигор кардашуда, бо зар наққошӣ кардашуда» шарҳ ёфтааст [313, 441] ва ба ҳамин маънӣ дар «Ёддоштҳо» ба назар мерасад: «Бисоти ҳариру кати **зарнигор**» [330, 583]. Вожаи **заррин** ҳам айнан ба ҳамин маънӣ истифода шудааст:

Ба дарбори шоҳӣ нишаста ба саф,

Сипоҳони **заррин**камар ҳар тараф [330, 583].

Ҳарчанд калимаи **зар** дар таркиби вожаи **кундал** нест, вале маънояш дар луғатҳо порчаи зарбафти дараҷаи аъло аст [299, 169]. Ба ақидаи М. Рӯзиев, «**кундал** яке аз ҳунароҳои санъати наққошӣ мебошад, ки бо истифода аз гач, ширеш, рангҳо ва мӯқалам офарида мешавад. Заминаи кундал асосан кабуд ё осмонӣ, баъзан зарандуд мешавад. Лавҳаҳои кундалро дар ороиши иморат ҳам аз берун ва ҳам аз дарун истифода мебаранд. Дар санъати зардузӣ низ усули кундалдузӣ истифода мешавад» [114, 169].

Дар «Ёддоштҳо» ин вожа ду бор дар чунин мавридҳо дар шакли ибораи изофии исмӣ **каллапуши кундал**, **ҷомаи кундал** истифода шуда ва навъи либосро ба таври дақиқ нишон медиҳад: «Аз таги дасторчаи мисқолие, ки Ҷӯрабек ба рӯи каллапуши **кундал** ба сараш баста буд, арақ шорида, зеҳи калони гиребони ҷомаи шоҳиашро тар кардан гирифт» [330, 275]; «... дар тани ӯ ҷомаи **кундал** (зарбафти аъло), ба сараш дастор ва кулоҳи зардузӣ, ба пояш кафшу масҳии зардузӣ буд» [330, 569].

Дар ин қатор метавон дар бораи **заминдузӣ** низ маълумот дод, ки мутобиқи фарҳангномаҳо «заминдузӣ» вожаи тоҷикӣ буда, порчаеро гӯянд, ки саросар бо зар ё бо абрешим духта мешавад [299, 117]. **Заминдузӣ** яке аз навъҳои **зардузӣ** аст. Дар заминдузӣ нақш тамоми сатҳи заминро фаро гирифта, дар он чойи холӣ наместонад [112, 144-147; 235, 123-128]. Муаллифи «Ёддоштҳо» вожаи **заминдузиро** дар асар як бор ба кор бурдааст:

«Зинати аспи савории ӯ ҳам аз худаш камӣ надошт: гарданбанд, кутос ва куюшқуни вай тиллокӯби ақиқ шинондашуда, давриаш зардузии **заминдузӣ**, зинпушаш махмали аълои гулдузӣ, лаҷомаш тиллокӯби дувоздахзулфа буда, зулфҳои тиллокӯби он ҳамроҳи мӯи ёли шоназадааш ба гардани вай зеби наварӯсона меод» [330, 569].

Маълум аст, ки таърихи тараққиёти ҳунари дузандагӣ, истехсоли матоъ ва навъҳои гуногуни сару либос дар сарзамини Осиёи Миёна ба давраҳои қадим рафта мерасад. Дар ин ҷо аз матоъҳои пашмин, абрешим ва пахтагӣ сару либос тайёр мекарданд. Ҳунари дузандагӣ аз пешаҳои бисёр муҳим дар зиндагии мардумон буда, ниёз ба пушиданиҳоро бароварда мекунад. Дар ин росто, дар асари устод Айнӣ вожаҳои бисёре таҳлил шудаанд, ки воқеан аз зиндагии мардум сар задаанд.

1.3. Вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандии марбут ба пушок. Пушок яке аз ниёзҳои бунёдии инсон аст ва пушиданиҳо аз нахустин дастовардҳои инсон ҳастанд. Таърихи пушок реша дар қуҳантарин замонҳо дорад. Барои либос аз маводи гуногун – чарму пашм, пахтаву абрешим ва барои пойафзор аз чарму чӯб ва ғ. истифода мешуд. Яъне, ба масъалаи ҳунариҳои бофандагӣ ва духтани сару либос низ аҳамияти махсус дода мешудааст.

Аллома Бобочон Ғафуров дар китоби «Тоҷикон» махсус ёдоварӣ кардааст: «... ҳунари бофандагӣ ҳам ба дараҷаи қамол расида буд. Маъхазҳои ҳаттӣ газворҳои пашмию пахтагӣ ва сарулибоси аёнӣ ашрофро зикр кардаанд, ки ҳеле мураккаб духта мешудаанд. Аз Хатлон шохии хушсифати гуногунранг меовардаанд. ... Дар масъалаи матои абрешим бояд ҳаминро гуфт, ки пештар мавҷуд будани онро бечуну чаро ба содироти Хитой вобаста мекарданд. Навтарин бозёфтҳои археологӣ далелат мекунад, ки қирмақпарварӣ ва шохӣбофӣ дар ибтидои асрҳои миёна дар Осиёи Миёна пурра аз худ шуда буд» [36, 266]. Қалимаи абрешим таърихи пайдоиши ҳеле қуҳанро соҳиб аст, ки маҳз, дар луғатҳо тафсир шуданиаш аз он далелат менамояд. Мусаллам аст, ки маҳз ҳуди вожаи абрешим барои пайдоиши истилоҳи «Роҳи Абрешим» боис гардидааст. Аз шарофати тичорати абрешим

дар биёбону даштҳои беобу гиёҳ қофилаю корвонҳо пайваста рафтуо дошт, дар сари шоҳроҳу чорсӯҳо корвонсароӣ манораҳои мудофиавӣ, марказҳои тичоратӣ ва шаҳракҳо қомат меафрохтанд, дар мавзёҳои муносиби роҳи тулонӣ ҷойҳои обкашӣ ва сардобаҳо падида меомаданд [104, 93]. Аз пажӯҳишҳои устод Б. Ғафуров равшан маълум аст, ки ханӯз аз қадим масъалаи таъмини маишати мардум аз роҳи ҳунароҳои мардумӣ муҳим доништа мешуд. Яке аз соҳаҳои муҳим бофандагӣ ва бофти матоъҳои гуногун ба шумор мерафтааст. Аз ҷумла, нигошта мешавад, ки: «дар Суғд ҳунари бофандагӣ хеле ривож ёфта буд. Ба ин бозёфтҳои археологӣ ва хабарҳои маъхазҳои хаттӣ далел аст. Дар Қалъаи Муғ камубеш 150 намуна порча ёфт шуд. Гарчанде ин порчаҳо хеле фит шудаанд ва танҳо пораҳои он боқӣ мондааст, ба ҳар ҳол имкон медиҳад, ки бофти онҳо муайян карда шавад. Бинобар шумориши М. П. Винокурова, аз 135 намуд матои Қалъаи Муғ, ки ӯ таҳқиқ кардааст, 90-тоаш пахтагин, 44-тоаш абрешимӣ ва фақат 1-тоаш пашмин аст» [36, 291]. Ин омор гувоҳ бар ин аст, ки тоҷикон ҳамчун қуҳантарин бошандагони Осиёи Миёна дар пешрафти ҳунармандӣ, махсусан, духтани пушок нақши муҳим доштаанд. Ин гуфтаро пажӯҳишҳои М. Ҳалимова исбот мекунад: «Тоҷикон ҳамчун бошандагони қадимтарини Осиёи Марказӣ дар либосу либоспушӣ анъанаҳои ориёиро бештар маҳфуз доштаанд» [169, 4].

Мусаллам аст, ки мардум аз қадим пешаву ҳунаре доштаанд ва ҳар пешае вожаҳо ва истилоҳоти худро дошта, ки бисёре онҳо дар осори адабию илмӣ ва фарҳангҳо бозтоб ёфтаанд. Ин вожаву истилоҳотро забоншиносон ва этнографҳо таҳқиқ кардаанд, ки инчо месазад аз донишмандоне чун М. С. Андреев, Н. А. Кисляков, Е. М. Пешерева, А. К. Писарчик, Г. А. Арандаренко, А. А. Бобринский, А. А. Семёнов, Р. Я. Расулова, Н. Н. Ершов, З. А. Широкова, С. П. Русякина, О. А. Сухарева, М. Ҳамидҷонова, Ғ. Ҷӯраев, М. Ҳалимова, Т. Мақсудов, Ш. Кабилов, М. Қаҳҳоров ва диг. ёд кард, ки саҳми онҳо дар таҳқиқи ин қабати луғавӣ муҳим аст.

Дар осори устод Садриддин Айнӣ, бавижа, дар «Ёддоштҳо» вожаҳои бисёре аз ин қабати луғавиро метавон дучор омад, ки то имрӯз ба таври кори ҷудогона баррасии илмӣ нашудаанд.

1.3.1. Баёни умумии воҳидҳои луғавии марбут ба пушок.

Ин нукта мусаллам аст, ки пушок яке аз вижаҳои бунёдии инсон аст ва куҳантарин додаҳо дар бораи пушоки ниёкони тоҷикон дар асарҳои таърихнигорони ҷунонӣ ва ҷинӣ боз мондаанд. «Бозёфтҳои бостоншиносӣ, деворнигораҳо ва сангнигораҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки ниёкони тоҷикон аз давраи ташаккули таърихиашон дорои намудҳои гуногуни каллапушу кулоҳ ва ашёи ороишу зебу зинати миллӣ буданд» [37, 547]. Аз баррасии вожаҳои маълум мегардад, ки дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ вожаҳои истилоҳоти марбут ба сару либос мансубияти мардонаю занона доранд. Ин масъала дар китоби муҳаққиқ Ғ. Ҷӯраев «Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ» дар асоси маводи шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ ва дар рисолаи М. Ҳалимова «Либосвожаҳои забони тоҷикӣ» дар асоси маводи лаҳҷаи Хучанд баррасӣ шудааст. Аз ҷумла, Ғ. Ҷӯраев бар ин андеша аст, ки: «калимаву терминҳои, ки ба сарулибос нисбат доранд, вобаста ба навъу намудҳои пушок, аз як тараф ва тааллуқи он ба зану мард аз тарафи дигар, ба гурӯҳҳои ҷудо мешаванд» [177, 207-209]. Дуруст аст, ки пушок ба занонаю мардона ҷудо мешавад, аммо дар «Ёддоштҳо» вожаҳои истилоҳоте дида мешавад, ки номи умумии пушокҳоро ифода мекунанд. Ин мавзӯро М. Ҳалимова бар асоси маводи лаҳҷаи Хучанд баррасӣ карда ва ба ҷунин натиҷа расидааст: «Мафҳуми пушок ё либос хеле васеъ буда, ҳама пушиданиҳо, аз қабилҳои танпуш, сарпуш, дастпуш, пойпуш ва ғ. - ро дар бар мегирад. Бинобар ин, лексикаи ифодакунандаи либос як микросистемаи алоҳидаро ташкил дода, сарсилсилаи он дар лаҳҷаи Хучанд воҳидҳои луғавии либос // ливос, анҷом, сарутан, сарулибос ба шумор мераванд. Ин ҳол воҳиди луғавӣ мафҳуми умумии либосро ифода намуда, дар ҳоли зарурат якдигарро иваз карда метавонанд» [169, 34].

Бо така ба ин андеша метавон гуфт, ки дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ чун воҳидҳои луғавии ифодакунандаи номи умумии ин қабати луғавӣ вожаҳои содаю сохтаи **либос**, **пушок**, **хулла**, **баз(з)** ва мураккаби **сарупо** ва **сарулибос** истифода шудаанд. Аз дидгоҳи решашинохтӣ вожаҳои **либос** ва **хулла** арабӣ буда, чун муродифҳои вожаҳои тоҷикии **пушок** ва **сарупо** ба кор мераванд.

Устод Айнӣ вожаи **либосро** 184 бор дар шакли сода ва дар таркиби вожаҳои сохтаю мураккаби либосворӣ, белибосӣ, хушлибос, хушлибосӣ, сарулибос ва таркибу ибораҳои марбут ба либос ба кор бурдааст. Бавижа, бо таркибу ибораҳои гуногун омада, чунин маъниҳоро мерасонад:

- **мансубияти иҷтимоӣ**: *либосвориҳои арӯсу домод, либоси шавҳар, либоси қаландарӣ–дарवेशӣ, либосҳои низомӣ, либосҳои модар, либосҳои занона, либоси муллоёна, либоси уламо, либоси европагӣ, либосҳои камбағалона, либосҳои занона, либосҳои хӯҷаинҳо, либоси имом, либосҳои миллӣ, либоси маҳаллӣ;*

- **либосҳои мавсимӣ маросимӣ**: *либоси зимистонӣ, либоси идона, либоси саҳроӣ, либоси саисона, либоси корӣ, либоси гарм, либосҳои рӯихонагӣ, либосҳои расмӣ;*

- **аз рӯйи микдору арзиш**: *либосҳои барзиёд, бугчаҳои пурлибос, як рахт либос, либосҳои пурқимат, либосҳои рангоранги қиматбаҳо, либоси оддӣ, либоси дуруст, сарулибоси дуруст, либоси олуфтагӣ, либосҳои озода, либоси озодаи шахрӣ, либосҳои тоза;*

- **сифатҳои гуногуни либос**: *либоси дарида, либоси куҳна, либосҳои шуста, либоси сафед, либоси нур, либосҳои даридаи чиркин, либосҳои зер, либоси рӯй, либоси шармовар, либоси чапанона, либоси дун (паст).*

Мисолҳо: «Ман хостам, ки дар **либоси** уламо дароям, то ки дар рӯзи қиёмат дар қатори ин азизон сар бардошта ва бо ҳамроҳии онҳо ба ҷаннат равам» [330, 274]; «Баъд аз ду дақиқа ҳамон сарбозбачаи хушлибоси курсибардор чилим ва як сарбозбачаи дигар, ки бо ӯ ҳамқад буд ва дар **хушлибосӣ** ҳам бо вай баробар меомад» [330, 223].

Барои ифодаи маънии либос вожаи **пушок** дар «Ёддоштҳо» ҷойгоҳи махсус дошта, 36 бор истифода шуда, дар таркиби пасванду пешванд ва вожаҳои мустақилмаъно омада, ба маъноҳои дигар низ мусоидат кардааст. Вожаҳои *пушокӣ, бепушок, бепушокӣ, пушокворӣ ва бадпушок ва ибора-истилоҳоти пушоквориҳои атласу адрасу шохиву бахмалу кимхобу зарбафт, пушокиҳои мурдашӯии кӯҳна, пушоки қиморбозона*, ки дар асар дучор мешаванд, гувоҳи ҳамин маънист. *Мисолҳо*: «Бар чанд шутур **пушоквориҳои** атласу адрасу шохиву бахмалу кимхобу зарбафт бор карда шуда будаанд» [331, 49]; «**Пушокиҳои** аз модарам мондари дар сандуқаш андохта кулф зада монд ва барои ман пушокиҳои мурдашӯии кӯҳнаро, намедонам, аз кучо ёфта оварда маро ба пушидани он чизҳои дилнокаш маҷбур мекард» [330, 250]; «Аъзои оилаи ин хонадон ҳамагӣ **бепушок ё бадпушок** ва пойбараҳна буда ... » [330, 365]; «Дере нагузашта, овоза шуд, ки намадисиёхпушон чанд нафар гадоёни чироқчигӣ будаанд, ки аз **бепушокӣ** намади сиёхро ба танашон пушида ба гадоӣ баромадаанд» [330, 536].

Калимаи **сарупо** чун муродифи **либос** дар «Ёддоштҳо» 6 бор ёд шуда, ки ду бор дар таркиби вожаи мураккаби **сарупобараҳна** ва чор бори дигар дар шакли сарупо омада ба семантикаи либос далолат мекунад: «Одамони **сарупобараҳнаи** деҳотӣ – саҳроии бухорӣ буданд» [330, 226]; «Мехостам **сарупо** бараҳна дар кӯчаҳо баромада маҷнунвор навҳақунон гардам» [330, 261].

Дар миёни исмҳои омми либос вожаи арабии **хулла** 2 бор ва шакли ҷамъи он **хулал** 7 бор ёд шудаанд, ки далел бар камкорбурд будани он аст. **Хулла** ду маънои луғавӣ дорад: 1. пушок. 2. пушокворӣ; як навъ бофтаи абрешимӣ [299, 543]. Ҳамчунин, дар шакли «Хулла / хуллат *арабӣ*, либос, чома, куртаву эзор; либоси нав» [319, 757] шарҳ дода шудааст. Бо ин вожа дар «Ёддоштҳо» вожаи мураккаби **хуллабоф**, ки ба пешаи шахс далолат мекунад, дида шуд: «Ба қимати як ҳазор динор хулӣ ва **хулал** пушида» [330, 559]; «Бо гузари **Хуллабофон** ва кӯи Мурғқушон то дарвозаи Қавола рафтаанд» [330, 519].

Вожаи дигари арабӣ **баз(з)** аст, ки маънои луғавиаш чома, кумош, катон ва матоъҳои ғайриабрешимӣ, газвор [318, 131], пушокворӣ [330, 42] аст. Дар «Ёддоштҳо» дар шакли **баззоз**, ки маънои луғавиаш пушокворифурӯш [330, 42], газворфурӯш, матоъфурӯш [318, 131] аст, истифода шуда, бо пасванди **-ӣ** вожаи **баззоӣ** мансубияти маконӣ ва бо пасванди **-он** шакли чамъ гирифтааст. С. Айнӣ ин вожаро 3 бор истифода бурдааст: «Махдуми Муҳаммадӣ аз гузари Чорхарос, Говкушон, Сесӯ, растаи **баззоӣ** ва Токи Саррофон гузашта, ба лаби ҳавзи Девонбегӣ аз гӯшаи чануби ғарбӣ медарояд» [330, 341]; «Дар тарафи шимоли роҳ айвони дарозе буд, ки дар вай дар айёми сайр **баззозон**, халвогарон, атторон ва дигар дукондорон чой мегирифтанд» [330, 581] ва ғ.

Вожаи **коло**, ки молу матоъ ва пушоквориро ифода мекунад дар асар 3 бор оварда шудааст: *Мисол*: «Бар болои ин ҳучра миёнбаст дошт, ки чизҳои озуқаворӣ, ҳезум ва ангишт ва **колои** барзиёди соҳиби ҳучра бар болои вай меистод» [331, 247].

Дар миёни исмҳои омми либос вожаи тоҷикии **жанда** 2 бор ёд шудааст. Вожаи **жанда** дар ФЗТ ба маънои кухна, порашуда, либоси кухна ва порашуда, пир, фарсуда, ганда ва бад [318, 420] омада ва дар ФТЗТ ду маънои луғавӣ дорад: 1. либоси кухнаи дарида; 2. либоси дарвешон [320, 495]. *Мисолҳо*: «Дар миёнашон камарбанди сербари гилемин бо «санги қаноат» бастагӣ буда, аз рӯи **жандаҳои** навдухти самарқандӣ пушидагӣ буданд» [330, 162]; «Ин қаландар дар тан **жандаи** нав дошта ... » [330, 163].

Аз матолиби «Ёддоштҳо» маълум мегардад, ки дар забони адабии тоҷикӣ барои номидани пушок вожаҳои **либос**, **пушок**, **хулла**, **сарупо** ва **сарулибос** ба кор мераванд, ки дар миёни онҳо **либос** ва **пушок** вожаҳои пуркорбурд ва нисбатан пуркорбурд ба шумор рафта, вожаи арабии **хулла** ва шакли чамъи он **хулал** камкорбурд ва дорои хусусияти адабию китобӣ ва услубӣ аст. Дар баробари ин вожаҳо шевашиносон вожаҳои дигарро низ пажӯҳидаанд. Аз ҷумла, Ғ. Ҷӯраев менависад, ки: «лаҳҷаҳои чанубӣ сарфи назар ва истеъмоли термини умумихалқии «сару либос (ливос)» боз чанде

калимаву таркибҳое во мехӯранд, ки ё қисман ва ё пурра бо мафҳуми номбурда муносибати синонимӣ доранд. Дар байни онҳо калимаҳое ҳастанд, ки танҳо пушоквориро ифода менамоянд. Масалан, калимаҳои **ЛОҚ** ва **КОЛА**-ро метавон аз ҳамин қабил вожаҳо шумурд. Лекин ин ду калима-термин чӣ аз ҷиҳати интишори локалӣ ва чӣ аз ҷиҳати доираи маъно аз ҳамдигар фарқ мекунад: **ЛОҚ** бо маънии нисбатан васеъ, умуман, дар ивази сару либос тақрибан дар ҳамаи лаҳҷаҳои Кӯлоб, Қаротегин, ваҳиёӣ-қаротегинӣ ва кӯлобии Ҳисор дучор ояд, **КОЛА** бештар ба маънии сару либоси ба арӯс додашаванда, асосан, дар ҷануби Кӯлоб ба назар расид» [177, 209]. Ин шарҳ ханӯз аз тарафи муҳаққиқон Р. Л. Неменова [245, 159] ва Ю. И. Богорад [203, 17] низ дар доираи маводи шеваи ҷанубӣ дода шуда буд. Муҳаққиқи шевашинос А. З. Розенфелд барои ифодаи «сарулибос» таркибҳои «**ЛОҚ-У ПАР**» ва «**ЛОҚ-У ЛУҚ**»-ро [265] ба мушоҳида мегирад, ки мафҳуми либосро ифода мекунад, ба ин маънӣ дар ФГҶЗТ [306] дарҷ ёфтаанд.

Дар китоби ТКД дар бораи пушок, равиши духтудузи онҳо, пушокҳои мардонаву занона, кӯдакона, пушоки ҷашниву сӯгворӣ донистаниҳои арзишманди илмӣ мардумшиносӣ (мансубият ба ҷинс, тарзи духтан, мавридҳои пушидан, истифодаи матоъҳо ва дигар хусусиятҳои этнографӣ) гирдоварӣ шудаанд [278, 116-224].

Пажӯҳишгар М. Ҳалимова дар бораи корбурди вожаи «**либос**» дар гӯйиши Хучанд ба чунин натиҷа мерасад: «Калимаи **либос** ҳамчун воҳиди умумиистеъмоли дар лаҳҷаи Хучанд чандон доираи васеи корбаст надорад, яъне аз ҷумлаи воҳидҳои луғавии ғаъл ба шумор намеравад» [169, 34]. Аз таҳқиқи ин муаллиф маълум мегардад, ки калимаи **либос** дар лаҳҷаи Хучанд ба маънии **матоъ** низ истифода мешавад ва «дар ифодаи мафҳуми **пушок** мақоми воҳиди луғавии **анҷом** барҷастатар аст. ... Калимаи **анҷом**ро ба маънии **пушок** аз ҷумлаи диалектизмҳои нопурра (маъноӣ) ҳисобидан мумкин аст» [169, 35-36].

Устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо» барои ифодаи исми умумии мафҳуми «пушиданӣ» вожаҳои **либос**, **пушок**, **хулла** (шакли ҷамъи мукассари он

хулал), **сарупо** ва **сарулибосро** ба кор бурда, ки муродиф ҳастанд ва реша дар забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ доранд. Калимаи **либос** дар забони арабӣ чамъи шикастаи **албиса** дошта, дар осори адабии тоҷикӣ ва луғатномаҳо [320, 54; 297] сабт гардида, вале дар «Ёддоштҳо» ба назар нарасид. Дар забони зиндаи мардум – шеваҳо дар баробари вожаҳои ёдшуда, ки барои ҳамаи тоҷикзабонон маълуманд, воҳидҳои луғавии «**лоқ** ва **кола**», «**лоқ-у пар**» ва «**лоқ-у луқ**» ва «**анҷом**» низ корбурд доранд, ки аз як тараф фарқи байни ғӯишҳо ва забони адабии меъёрро ва аз дигар тараф ғановати забони тоҷикиро нишон медиҳад. Ба андешаи Ғ. Қӯраев: «Қисми дигари калимаву терминҳо дар ифодаи мафҳуми «**сарулибос**» ба маҳалҳои ҷудоғона дахл дошта, сарфи назар аз сохти гуногунии таркибҳои лексикӣ-морфологии худ ба маънии нисбатан васеъ, масалан, «сару либоси даридаву фитшуда», «куҳнаву кола» ва ғ. кор фармуда мешаванд. Аз ҷумла, **чъғел** // **чъғелак** (ш-к., Ховалинг), **чайдак** (в-қ., Ҳумдон), **чързък-ъ вързък** (ч-к., Давлатобод), **гурчер** (в-қ., Сарикенча) **чил-ъ чанда** (ш-қ., Сангдараи Ёҳсу), **рахт-ъ бор** (ш-к., Муминобод) ва ғ. [177, 211].

Дар асар вожаи матоъ, ки порчаю кумошро ифода мекунад [318, 655] 4 бор корбаст шудааст. *Мисол*: « ... чунки он матоъро дар бозор даҳ танга (150 тин) мегирифтанд» [330, 637].

Ҳамин тавр, дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ барои ифодаи номи умумии либос истилоҳоти **либос**, **пушок**, **хулла** (чамъи он **хулал**), **сарупо**, **сарулибос**, **коло**, **жанда** ва дар ғӯишҳои забони тоҷикӣ вожаҳо ва таркибҳои **лоқ**, **кола**, **лоқу пар**, **лоқу луқ**, **анҷом**, **чъғел**//**чъғелак**, **чайдак**, **чързък-ъ вързък**, **гурчер**, **чил-ъ чанда**, **рахт-ъ бор** ба мушоҳида мерасад, ки аз муҳим будани ин ашё дар ҳаёти мардумӣ далоят мекунад.

1.3.2. Номи пушиданиҳо.

Мутобиқи анъанаи мардумӣ либосу пушиданиҳо аз чарму абрешим ва пахта таҳия мешаванд ва барои истифода пешкаш мегарданд. Истифодаи онҳо гуногун аст. Ин ба он маъно аст, ки қисме аз онҳоро мардон ва қисми дигарашонро занон истифода мебаранд. Дар баробари ин, либосҳои марбут

ба чашну маросимҳо ва машғулиятҳои мардум, аз қабилӣ либоси кӯдакона, шикорӣ, тӯйона, арӯсӣ, домодӣ, мотам ва ғ. дар анъанаи истифодаи либос мавҷуд аст.

А. Вожаҳои пушоки муштараки занон ва мардон.

Баъзе либосҳо барои зану мард муштарақанд. Дар асоси маводи «Ёддоштҳо» калимаҳои *курта, эзор, чома, рӯпоқ, камзул, маҳсӣ/масҳӣ, кафш, пойтоба /пайтоба/пото́б», калуш* - ро чун вожаҳои умумии марбут ба зану мард талаққӣ қардан мумкин аст, зеро онҳо дар байни занону мардон муштарақанд. Ин муштарақот на танҳо дар «Ёддоштҳо», балки дар забони сокинони имрӯзаи кишварамон низ дида мешавад. Аз ҷумла, М. Ҳалимова дар лаҳҷаи Хучанд истифодаи қисме аз калимаҳои мазкурро чунин ба қалам додааст: «баъзе аз мафҳумҳо, аз қабилӣ *курта, чома, эзор, муза* ва ғайра ба ҳарду чинс (зану мард) мансубанд [169, 27]. Муҳаққиқ Н. Б. Камолӣ зимни таҳқиқи муқоисавии вожагони мансуб ба либос дар забони тоҷикию англисӣ (дар асоси романи «Духтари оташ»-и Ҷ. Иқромӣ) рӯйи ин андеша аст, ки «Одним из распространённых слов в лингвокультуре пространстве таджикского языка является слово *курта*. Данный термин имеет весьма важное значение, как и мужской, так и в женской одежде. Термин *курта* в мужском гардеробе является необходимым элементом. Курта – основной вид наплечной одежды, на начальных стадиях истории одежды из тканей, являвшийся, вероятно, первой, исходной формой, из которой развились все остальные виды наплечной одежды [218, 48]. Воқеан, калимаи *курта* таърихи қадим дорад, ки истифодаи он дар осори давраи классикӣ ва асарҳои лексикографӣ шаҳодат медиҳанд. Аз ҷумла, дар матни «Ёддоштҳо» калимаи **курта** 71 бор истифода шудааст.

Барои муайян қардани мансубияти чинсии ин вожа матн ёрӣ мерасонад. Дар баъзе ҷумлаҳо муайян қардани мансубияти он ба зан ё мард имконпазир нест. Аз ҷумла, дар ҷумлаҳои «Дар ҳавоҳои гармтар бо як қабат **курта**-лозимӣ ва дар зимистон аз болои **курта** як қабат чомаи арба-астари бепахта пушида мегашт» [330, 148]; «Аз ҳама бештар қарбос бофт, ӯ як қисми вайро

ба шуштагар ба худ **курта**-лозимӣ дузонид, дигарашро абра ва остари кӯрпаву кӯрпача, болиш, дастархон ва дигар чизҳои даркориҳои хона дузанда, ба читгар дода ранг кунонида гирифт» [330, 49]; «Ду нафар аз онҳо аввал либосҳои низомӣ – сарбозӣ, дар тани ӯ як ҷомаи чиркини даридои серпахта ва як **куртаи** қаламӣ буд, ки онҳоро ҳам кашиданд» [330, 223]; «Аммо **курта** надошт ва аз рӯй як яктак (ҷомаи беостар), ки аз чити тунук (гардӣ) духта шуда буд, пушида менишаст» [330, 227] ва ғ. имкони муайян кардани курта ба ҷинси зан ё мард мавҷуд нест.

Дар ҷойи дигар мушоҳида кардан мумкин аст, ки барои муайян кардани ин ҳолат калимаҳои ёридиҳандае аз қабилҳои **зан, духтар, чавон, ака, олуфататарош** мавҷуд аст, ки мансубияти калимаи **куртаро** ба ҷинсияти луғавӣ муайян менамоянд. Дар ҷумлаҳои «Ман ба он чавон нишон додам, ки аз он пул як фаранҷии бахмали нав, як чашмбанди нав, як **курта-лозимии занонаи** атласи навро бо як **кафшу маҳсии занонаи** калонпои нав, аз кучо бошад, барои як шаб киро (ичора) карда гирифта биёрад ... » [330, 264]; «Номи аслии ӯро ман намедонам ва ҳар кас, ки ин унвони пуртантанаро мешунид, гумон мекард, ки он **зан** бояд як зани соҳибҳашамат буда, **куртаҳои** шоҳиро болои ҳам пушида, бар болои чандин қабат кӯрпача нишаста, хизматгоронро кор мефармуда бошад» [330, 28]; «Аз хишир-хишир кардани либоси ин **духтар** бар тан **куртаи** шоҳии бухорӣ оҳорӣ доштаниш ҳам маълум мешуд ... » [330, 240] мансубияти **курта** ба занон маҳз тавассути истифодаи калимаҳои **зан** ва **духтар** ифода мегардад.

Дар ҷумлаҳои «**Куртаи** ин гуна **чавонон** пешбаста ва зехдор мешуд» [330, 388]; «Бо ҳамин кашидан гиребонҳои ҷомаҳо, камзул ва **куртаи олуфататарош** то ба миён чок шуда рафт» [330, 568]; «Танҳо ба **акаам**, ки ӯ Бухоро мерафт, як ҷуфт **курта**-лозимии суф ва як яктаҳи чит аз моли фабрика харида дузанда дод» [330, 49] барои ифодаи ҷинсиат вожаҳои **чавон, олуфататарош** ва **ака** мусоидат кардаанд.

Аммо дар бархе аз мавридҳо калимаҳои, ки истифодаи онҳо махсуси зану мард мебошанд, барои мансубияти калимаи **курта** ба мард ёри

расонидааст. «Аз таги **куртааш** як ханчарро бароварда нишон дод» [330, 32]. Дар ин ҷумла ин муносибатро вожаи **ханчар** муайян кардааст.

Аз таҳлили асар маълум мешавад, ки дар даврони зиндагии муаллиф **чома, курта ва лозимӣ** либосҳои миллӣ ба шумор маерафтааст. Ин андешаро бори дигар ҷумлаи зерин исбот мекунад: «Сарбозони пиёда либосҳои низомиашонро дар вақти машқ аз рӯи либосҳои миллиашон (чома, курта, лозимӣ) мепушиданд, ки ба назари кас хеле тануманд ва фарбех менамуданд» [330, 206].

Муродифи калимаи **курта** вожаи **пероҳан** дар «Ёддоштҳо» дида нашуд, аммо дар Луғатнома ба гунаи «пероҳан омадааст. **Пероҳан** кабо кардан (сохтан) чок кардани гиребони курта то домон ба сабаби алам, мусибате [ё камоли шавқ]» [299, 291] шарҳ ёфтааст.

Номи қисмҳои курта: *домани курта, тарафи курта, таги курта, рӯи курта, болои курта, даруни курта, остинҳои курта, гиребони курта, барҳои курта, кисаи курта.*

Анвои курта: *куртаи пешбаста, куртаи зеҳдор (шерозадор), куртаи сафеди пешкушоди занон, курта-лозимии сафеди суфта, курта-лозимии сафеди шаффофкуртаи шоҳӣ, курта-лозимии суф, курта-лозимӣ, курта-лозимии ҳазорямоқ, тани бакурта, куртаву лозимӣ, куртаи бандӣ, куртаву лозимӣ, куртаи қаламӣ, куртаи шоҳии бухорию оҳорӣ, куртаи шоҳии сафед, куртаи духтарони дӯшиза, куртаҳои занони тифлдор, яктаҳкуртаи қаламию кабуд, куртаи олуфтатарош, куртаи атласи сиёҳтоб, курта-лозимии занонаи атласи нав, куртаи атлас, куртаҳои оҳорӣ, куртаҳои чиркини дарида.*

Калимаи **эзор** дар «Ёддоштҳо» 6 бор истифода шудааст. Ин калима барои занону мардон умумӣ аст. Муҳаққиқ Н. Б. Камолӣ баромади ин калимаро бо тақя ба «Ғиёс-ул-луғот» аз **эзор** медонад: «Другая лексика **эзор** которое широко используется в литературном языке и в разговорной речи. Слово **эзор** короткая форма от слова **эзорпоча**. Слово **эзорпоча** является сложной формой и состоит из двух слов «эзор» – штаны, «поча» – нога. Мы

находим данное слово в толковом словаре «Гиясу-л-лугот» со следующим значением: «**эзор** узр кардан ва хатна кардан ва таому зиёфати хатна» [218, 73]. – сделать обрезание ребёнку по традиции и с накрытием стола для гостей. Мы можем подтвердить, что слово **эзор** с вышеприведённым значением, потому что после обрезания ребёнка, ему необходимы были широкие штаны, дабы защитить раночку от чужого взгляда и попадания инфекций. Наверное, это привело к появлению слова **эзор**. В прошлом столетии слово **эзор** относился к мужским шароварам преводится на английский **pants** [218, 59]. Муҳаққиқ М. Ашрафӣ зимни таҳқиқи пушоки асримиёнагии тоҷикони асрҳо аз рӯи маълумоти миниатюра зикр мекунад, ки «Единственным и обязательным в среднеазиатском, в частности Самарканском, costume видом поясной одежды были штаны (эзор). Они считались настолько необходимым элементом костюма как мужчин, так и женщин, что в широком употреблении бытовал второй термин – *лозим* (нужный, необходимый)» [195, 57].

Имрӯз дар фарҳанги тоҷикон калимаи **эзор** барои занону мардон хусусияти умумӣ доштанастро сушт карда, бештар ба занон мансуб аст, аммо мисолҳои «Ёддоштҳо» гувоҳи онанд, ки устод С. Айнӣ онро барои ифодаи либоси мардон истифода кардааст ва калимаи муродифии **почома** мансуби бонувон буда, дар «Ёддоштҳо» дида намешавад. Муродифи калимаи **эзор** ва **почома** вожаи **шалвор**// **шилвор** ва ё **чалвор**//**чалвар** аст, ки дар «Ёддоштҳо» истифода гардидааст: «Он вақтҳо дар байни талабаҳо камзул ва **шалвор** пушидан одат набуд» [330, 145]. Калимаи **шалвор** ва гунаҳои он **чалвар**//**чалвор** мутобиқи луғатномаҳо ба маънои 1. эзор, 2. шим [321, 622-525]; [299, 465]; [319, 562] ва ё навъе аз эзор [300, 564] шарҳ ёфта зикр мегардад, ки вожаи русии «шаровары» аз калимаи шалвор маншаъ гирифтааст [321, 81]. Муаллиф ин вожаро ду бор истифода бурдааст: «Дар тани ин одам кулӯчаи (китель) моҳути сурмагии бисёр аъло, бар болои китфҳояш погонҳои тилло, ба сараш телпаки савсори қиматбаҳо ва дар пояш аз рӯи музаи амрикоии локӣ **чалвори** моҳути сурмагии канораисурхдор буд

ва бар тарафи чапи сари синааш «нишони давлатии доруссалтанаи Бухорои шариф» дурахшон менамуд» [330, 220]; «Як юзбошии ҷавон, ки тахминан 25-сола буда, дар тан кулӯчаи моҳути осмониранг ва аз ҳамин моҳут **чалвори** канораи борикдор пушида буд» [330, 221].

Дар ФТЗТ калимаи **эзор** дар шакли «эзор ايزار либоси якҷабатаи почадор, ки аз миён поёнро мепушонад, лозимӣ, почома» [321, 666] шарҳ ёфтааст. Аз ин бармеояд, вожаҳои **лозимӣ** ва **почома** муродифҳои **эзор** ба шумор мераванд. Калимаи **эзор** ҳам дар танҳои ва ҳам дар таркиби калимаи **эзорпоча**, ки мутобиқи шарҳи фарҳанги мазкур маънии «эзорпоча як почай эзор, қисми поёни эзор, ки соқи пойро мепушонад» ифода мекунад, истифода мешавад. *Мисолҳо*: «Лутфулло-Гушпон қабул кард ва ғайр аз **эзор** ҳамаи либосҳояшро кашида ба кор даромад» [331, 73]; «Баъд аз он Тоҳирҷон ва Мақсудҷон чомаҳои дарози худро аз тан кашида, барҳои куртаҳои худро ба даруни **лозимӣ**ҳошон тикқонданд, **эзорпоча**ҳошонро то болои зону барзада, бо ресмончае баста монданд» [330, 403].

Дар шеваҳои забони тоҷикӣ калимаи **эзор** дар шакли **эзор** ва **изор** ба маънои почома истифода шудааст [302; 169, 47]. Дар забони яғнобӣ ҳам, ки як лаҳҷаи бозмондаи забони суғдӣ аст, «**эзор**»-ро почома, пойчома гӯянд [72, 159].

Яке аз калимаҳои марбут ба ҳунари мардумӣ **чома** аст. Чома аз қадим яке аз либосҳои ғафси пахтагини миллати тоҷик аст, ки барои аз сармо ниғаҳ доштан мусоидат мекунад. Ин либос навҳои гуногун дошта, барои зану мард муштарақ аст. О. А. Сухарёва зимни баррасии либосҳои анъанавии мардуми Осиёи Миёна зикр мекунад, ки: «Традиционным видом верхней одежды мужчин, женщин и детей являлся халат. Понятие «**халат**» (яъне **чома** – ишораи мо – М. А.) включает разные варианты верхней распашной одежды» [275, 26]. Ҳамчунин, Н. Б. Камолӣ рӯйи чунин андеша аст, ки «**Чома** в прошлом являлся неотъемлемой частью верхней мужской одежды таджиков. Крой и пройма у них одинакового фасона, но отличительной чертой считались ткань и украшения. Это очень тёплый стёганный на вате,

длинный, доходивший до щиколоток, тип одежды. Халат такого же покроя являлся мужским элементом одежды, а также обязательным видом домашней и рабочей верхней одежды женщин [218, 73]. Албатта, на танҳо дар гузашта, балки аз тамоми давраҳои таърихи ҳунармандии миллати тоҷик маълум аст. Ҷомадузӣ анъанаи деринаю ҳозираи миллӣ буда, бо доштани навҳои гуногун дар забони адабӣ ва ғӯйишҳои он серистеъмол аст. Анвои **чома** дар фарҳангҳои гуногун оварда шудаанд.

Аз ҷумла, дар ФТЗТ «чома либоси пахтанокӣ дарозиаш аз зону поён, ки аз рӯй мепушанд» шарҳ ёфта, навҳои он ва истифодаи ин калимаро дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ меорад **«чомаи абраастари кампахта, чомаи алоча, чомаи банорас, чомаи беқасаб, чомаи зехборик, чомаи серпахта, чомаи боронӣ** чомаи обногузар, ки вақти борон мепушанд; **чомаи хоб** бистари хоб; **чомаи корӣ** корчома, либоси корӣ; **чомаи амал пушидан** амалӣ гардидан, ба вучуд омадан, иҷро гардидан; **чома пушондан** ба касе ҳурмати касеро ба ҷо оварда ба вай чома инъом кардан; **чома чаппа пушидан** дар қаҳру ғазаб будан, оташин будан, яқравӣ кардан; **чанд чома пеш дарондан** синну солаш калон будан аз касе, таҷрибааш бештар будан аз касе; **ба гап чома пушондан** гапдон будан, суханпардозӣ кардан; **чомаи бомаслиҳат** (буридашуда) кутоҳ намеояд (мак); **чомаи азо пушидан** азо доштан» [321, 598].

Дар ФГҶЗТ дар бораи навҳои **чома** маълумоти муфассал пешниҳод мешавад. Дар ин шева шакли **чума//чуман** дошта, навҳои чумай **беқасаб**, чумай **адрас**, чумай **атлас**, чумай **бахмал**, чумай **алача**, чумай **мъшкизафар//мъшк-ъзафар**, чумай **авратина**, чумай **занакӣ**, чумай **мардакӣ**, чумай **лоқ**, чумай **сар**, чумай **сурӣ** дар истифодаи мардум қарор доранд [306, 792-793]. Вожаи **чома** дар ғӯйиши тоҷикони Ҷорон ба маънои чома корбаст мешавад ва аз пуст тайёр кардани онро пустин меноманд [189, 54]. Муҳаққиқ Н. Гадоев зикр мекунад, ки вожаи чома дар лаҳҷаи Тагнов ду шакл дорад: чома ва чума [29, 53]. Дар ФГҶЗТ калимаи **чапан** ва **чапон** чун муродифи чома шарҳ меёбад [306, 732-734], аммо анвои он зикр намегардад,

ки аз корбурди ками он дар шеваи чанубӣ дарак медиҳад. Аммо дар шеваи шимолӣ, махсусан, лаҳҷаи Хучанд, истифодаи **чома** ва вариантҳои он **чапон** пуркорбурд аст: «Воҳиди луғавии **чома** дар лаҳҷаи Хучанд серистеъмол бошад ҳам, ҳамчун унсури адабию китобӣ бештар хоси нутқи зиёиён ҳисоб меояд, вале дар лаҳҷаи Хучанд мақоми муродифи чома воҳиди луғавии **чапон** васеъ аст. Вале дар сохтани калимаву таркибҳои нав ҳарду истифода мешаванд. ... Истилоҳоти иборавӣ, ки бо чузъи тобеъкунандаи чома – чапон меоянд, навҳои чомаро дар нисбати чинс (зану мард), матоъ, урфу одат, мавсим ва ғайра нишон медиҳанд [169, 41-42]. Ин муаллиф дар идомаи таҳқиқ 30 навъи чома – чапонро муаррифӣ мекунад, ки аз ғановати сарвати хунармандии мардум дарак медиҳад. Муаллифони ТҚД вижагии корбурди он дар зимистонро махсус ёд мекунанд, ки чунин аст: «В зимнее время большая часть мужского населения носит ватный стеганный халат *чома*, колхозная же интеллегенция заменяют его иногда пальто обычного городского типа. В Дарвазе, ватные халаты получили широкое распространение после революции, в Каратегине они тоже раньше были далеко не у всех» [278, 23].

Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро 164 бор дар шакли сода, дар таркиби калимаҳои сохтаю мураккаб ва дар шакли ибора-истилоҳ барои ифодаи маъниҳои гуногуни марбут ба чома истифода кардааст: **чомача, чомашӯй, кутоҳчома, чомадариди, чомашуйхона, бечома**. Ибора-истилоҳот анвою ақсоми гуногуни чомаҳоро ифода мекунанд, ки онҳоро метавон чунин гурӯҳбандӣ кард:

- **мансубияти иҷтимоӣ:** *чомаи падар, чомаи косагарзодаи ланг, чомаҳои пахтадори гиждувонӣ, одами салла-чоманоки ришсиёҳ, чомаҳои серпахтаи майдалагандаи гиждувонӣ, чомаҳои шоҳиву зарбафт, чомаи банораси подшоҳӣ, чомаи бандӣ, чомаҳои подшоҳӣ, чомашуйхонаи шайх, чомаи шоҳии ҳисорӣ, чомаи ҳоҷимаҳдумӣ, чомаи озода;*

- **либосҳои мавсимӣ маросимӣ:** *чомаҳои корӣ, чомаҳои кӯчапушӣ, чомаҳои одӣ;*

- аз рӯйи миқдору арзиш: *чомаи зарбафтпуш, чомаҳои зарбофту шоҳиву атласу адрас, чомаи пора-пора дарида, чомаи зерини сатини пахтадори васеъ, чомаи чиркини даридаи серпахта, чомаи сурхи майдалагандаи куҳнаи туркманӣ, чомаи беостар;*

- аз рӯйи духт: *чомаҳои серпахта, чомаи пахтадор, чомаи банорас;*

- аксоми чома: *бари чома, остинҳои чома, кисаи чомаи таҳпушӣ;*

- сифатҳои гуногуни либос: *чомаи рӯйпуш, чомаи тунуки ямоқӣ, чомаҳои таҳпушӣ ва рӯпушӣ, чомаи рӯ, чомаву танга, чомаи кундал (зарбафти аъло), чомаи чапанона.*

Мисолҳо: « ... бо якчанд кампири дигар, ки ба сарашон **чомача** буд, ошкашонӣ мекарданд» [331, 13]; «Ман бозоргардӣ, ошпазӣ ва **чомашӯй** мекардам ... » [330, 119]; «Чаллодон одамони кутоҳқомат, **кутоҳчома** буда ... » [330, 216]; «ба он аспҳо ду одами пирсоли побараҳнаи **чомадарида**, ки аз бемадорӣ базӯр роҳ мерафтанд, нигоҳубин мекарданд» [330, 225]; «Мо камбағалонем, ки **бечомаву** бечой дар бандагии бой...» [330, 437]; «Духтарони баднамо ва дилнокаш дар хизмати ошхона, хамирхона ва **чомашӯйхонаи** шайх, ки ин «хонаҳо» бояд дар ҳар шабу рӯз барои садҳо нафар хонақоҳнишин кор мекарданд, мепусиданд» [330, 590]; « ... аз он чо як чӯра (як **чомавор**) алоҷаи ресмони нуратоиро бароварда оварда ... » [330, 637].

Дар «Ёддоштҳо» муаллиф вожаи **чапанро** 18 маротиба дар ҳайати калимаҳои сохтаву мураккаб ва дар шакли ибора-истилоҳ (**чапан, чапандозон, либоси чапанона, чомаи чапанона, чапани аробакашмонанд, чапанони кӯчагӣ, ҳақорати қабехи кӯчагии чапанона, авоми чапани нодон**) барои ифодаи маъниҳои гуногуни марбут ба чапан истифода кардааст. *Мисолҳо:* « ... ҳар рӯз баъд аз пешин **чомаи чапанонаашро** пушида, саллаи кабудашро «думимушӣ» баста ... » [330, 527]; « ... бо намуди **чомаи чапанона** ва саллаи кабудӣ «думимушӣ» бастааш дар миёнаи оммаи тамошобинон ва талабагоне, ки ўро наменинохтанд, «чӣ тавр шуда ин **чапани аробакашмонанд** даҳяк гирифтааст ... » [330, 531].

Бо **чома фаровез** каробати бевосита дорад, зеро он «парчаест, ки дар гирдогирди чома аз дарун дузанд ва бо вай канори астарро бо канори абраи чома ба ҳам пайванд диҳанд» [299, 408].

Муаллиф аз ин вожа 7 бор истифода кардааст, ки он на танҳо ба маънои аслии худ, балки ба маънои маҷозӣ, яъне киноя аз шахси беандеша дар гуфтор истеъмол шудааст: «Агар либоси онҳоро нисбат ба либоси худ пурқиматтар, зеботар ва бисёртар ёбанд, осори қудурат дар чабҳашон пайдо мешуд ва агар аз онҳо пасттар бошад, ба либоси худ то зеҳ ва **фаровезаш** боз як бори дигар нигоҳ карда (шояд бори садум бошад), ба пурқиматӣ ва зебоии худ қаноат ҳосил карда, шодикунон аз ифтихор ва ғурур гул-гул мешукуфтанд» [330, 567]; «Ба қавли олуфтаҳои Бухоро «дахони он ҷавон **бефаровез**» ва ба қавли оммаи бухороӣён ӯ «пӯртакигӯӣ» буд ... » [330, 480].

Албатта, байни вожаҳои «**бефаровез**», «**пуртакигӯӣ**» ва «**дахонбефаровез**» умумияти маънӣ вучуд дорад. Аммо аз назари услубӣ тобишҳои хосеро низ доро ҳастанд. «**Пуртакигӯӣ**» шахсест, ки ҳама камбудӣ, нуқсон ва ғ. -ро ба мусоҳиб бе андеша аз мавқеъ ва синну сол баён медорад. **Бефаровез** ё **дахонбефаровез** ин нафарест, ки шарму ҳаё ва ба ягон қоида побанд нест, «шикастамиҳор» аст. Зеро вожаи фаровез ба маънои бастагари лаби ду матоъ ва тағу боло, ё гирдогирди он аст.

Калимаи **камзул** ҳам мисли чома яке аз калимаҳои муҳим барои ифодаи либоси занон ва мардон аст. Калимаи **камзул** вомвожа аз русӣ (камзол, фаронсавӣ) аст. Камзул навъе либоси рӯпуши гиребондору тугмабанд аст. Ин вожа ба гумоне воридшуда аз забони русӣ набуда, балки намунае аз вожагони ба форсии тоҷикӣ ва ҳам ба русӣ бо тафовути андаки овой то ба имрӯз расидаи забонҳои ҳиндуаврупоист, зеро камзулдузӣ дар рӯзгори мардуми тоҷик собиқаи бостонӣ дорад [300, 204].

Дар бораи мансубияти ин либос ва замони пайдоиши он дар ҷилди аввали ДФМТ чунин маълумот дода шудааст: «камзул, як навъ либоси рӯӣ, ки ҳам мардон ва ҳам занон мепушанд. Дар Осиёи Миёна, асосан, аз нимаи дуоми асри 19, баъди ба Русия ҳамроҳ карда шудан расм шуд. К. абраву

астар дорад, дар гармо беастар ҳам мепушанд. К. занонаро аз бекасаб, адрас, парча, сатин, мохут каме тангтар ва ба камари занҳо шинам медузанд. К. мардона нисбатан сода ва ба К. нуғай шабеҳ аст. К. гиребони баланд ва дар ду бар, баъзан, дар сари сина, кисаҳо дорад» [37, 430-431].

Муҳаққиқ В. С. Расторгуева дар «Очерки по таджикской диалектологии», ки дар он лаҳҷаҳои сокинони минтақаҳои шеваи шимолии забони тоҷикӣ Шайдон, Ашт, Чуст ва Косонсой таҳқиқ шудааст, ба баррасии ин анвои вожаҳо аҳаммият дода, камзулро либоси болоии занон медонад [260, 288]. Ба андешаи муҳаққиқи лексикаи ғӯйиши тоҷикони водии Ғорон С.Шердилова, ин навъи либосро ҳам занон ва ҳам мардон ба тан мекунанд. Дар Ғорон калтача ду навъ мешавад мардона ва занона. Фарқияти калтачаи занон аз мардон дар он аст, ки аз занон бештар гулдор мешавад ва аз мардон бегул. Дар лексикаи ғӯйиши тоҷикони водии Ғорон **камзулро** калтача (нимостин, чомачаи занона ва мардона) ном мебаранд. Калтача як навъи либосе, ки назар ба чома кутоҳ ва беостин мешавад [189, 49]. Бино ба таҳқиқи М. Ашрафӣ, «В Среднюю Азию выкройная одежда типа камзолов пришла только в конце XIX век. По общему мнению информаторов, ее занесли сюда единоверцы среднеазиатских мусульман – татары» [195, 53].

Ин калима дар Луғатномаи устод Айнӣ дар моддаи алоҳида дода нашуда, зимни шарҳи калимаи **ангула** истифода шудааст: «ангула انگله сӯроҳчаи курта ва **камзул** аст, ки дар он тугмаро гузаронида банд мекунанд» [299, 29].

Дар ФТЗТ дар шакли «**камзул** як навъи либоси (бештар мардонаи) рӯпуши гиребондор ва ду бараш тугмабанд» шарҳ дода мешавад. Аз иборати «бештар мардона» маълум мегардад, ки ба занон низ мансуб аст. Аммо дар моддаи «**камзулча**» онро «бештар ба занон» мансуб медонад: «камзулча 1. камзули беостини кутоҳ (бештар занона). 2. дуз. қисми аз сина болои пирохани занон, ки алоҳида духта мечаспонанд, куртача» [320, 587].

Агар ба таҳқиқи О. А. Сухарева таваччуҳ намоем, маълум мешавад, ки калимаи **камзул** ба забони тоҷикӣ баробари ворид шудани ин ашё ба минтақа

худудан солҳои 1880 сурат гирифтааст. Ў ба ин андеша аст, ки «Генезис в пути распространения выкроенной одежды в целом не изучены. Видимо, это нужно связывать с Западной Европой, где **камзолы** были одеждой знати ещё в конце средневековья, откуда эта одежда была занесена в Россию по воле Петра 1, насильственно европеизировавшего придворные круги, в частности запрещавшего появление в старинной боярской одежде. ... В некоторых районах Башкирии носили и глухую приталенную безрукавку, называемую **камзул**. Отсюда пестрота татарской, как и башкирской, терминологии одежды, включающие в себя как русские элементы, так и слова, восходящие к иранским (вероятно, таджикским) и арабским» [275, 52-53].

Муҳаққиқи дигар Н. Б. Камолӣ низ онро, асосан, ба мардон мансуб медонад, дар сурате ки занҳо ҳам онро истифода карда, аз рӯйи духту дуз каме фарқ мекунанд. Ин муҳаққиқ андеша дорад, ки: «термин **камзул** часто встречается в контексте национальной таджикской мужской одежды, но мужские камзулы короче женских, обычно надеваемые поверх натальной рубахи. Первоначально **камзулы** были с длинными узкими рукавами, но со временем их стали шить без рукава. В мусульманской традиции их длина достигала иногда до щиколоток, в европейских странах чуть короче, немного ниже колена, и поверх него надевали верхнюю одежду» [218, 57].

Ҳамин тавр, маълум мешавад, ки ин истилоҳ аз тариқи забони русӣ аз забонҳои аврупоӣ ба забони тоҷикӣ ворид шуда, дар ҳаёти мардуми мо ба унвони либоси ғафси болопуши занонаю мардона ва калонсолону хурдсолон истифода мешавад. Дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ ҳам ин калима барои ифодаи либос се бор истифода шудааст: «Он вақтҳо дар байни талабаҳо **камзул** ва шалвор пушидан одат набуд» [330, 145]; « ... дар як частухез ба миёнаи кӯча расида, аз гиребони чомаҳо, курта ва **камзули** олуфтатароше, ки аз паҳлуи рост мерафт, гирифта, ҳақораткунон пеш кашид» [330, 568]; « ... бо ҳамин кашидан гиребонҳои чомаҳо, **камзул** ва куртаи олуфтатарош то ба миён чок шуда рафт» [330, 568].

Калимаи **пойандоз** вожаи мураккаб буда, аз пой ва асоси замони хозираи феъли андоз сохта шудааст. Пойандоз аз матои гуногун буда метавонад ва мансубияташ ба зану мард баробар аст. Устод С. Айнӣ дар Луғатнома онро чунин шарҳ медиҳад: «**пойандоз** 1. порчаест, ки дар зери пойи подшоҳони феодалӣ дар вақти меҳмон шудани ӯ ба ҷое меандохтанд. 2. колинчаи камбари дароз, ё мисли ин ягон чизи бофта, ки дар роҳ ва зинаҳои биноҳои калон меандозанд [299, 297]. Дар ФТЗТ ҳам бо ду маънои шабеҳ ба шарҳи устод Айнӣ дида мешавад: 1. «фарш ё мато, ки барои иззату эҳтиром ба зери пойи арӯсу домод ё меҳмонони мухтарам паҳн мекунад. 2. шол ё гилеми камбар барои густурдан ба роҳрави хона» [321, 108]. Дар бораи тарзи истифодаю аз кадом матоъ будани пойандоз дар ДФМТ маълумоти бештаре дода шуда, аз анъанаи қадимии мардумӣ будани он ҳикоят мекунад. Аз ҷумла, зикр мегардад, ки: «пойандоз фарш, бисот, порчаи матоест, ки ҳамчун рамзи эҳтиром зери пойи арӯсу домод ё меҳмонони олиқадр дар дароматгоҳи хона ё роҳрав мегустананд» [38, 216]. Пойандоз аз матои суфи сафед, ки ба болои он атлас ва ё дигар матои гаронқимат гузошта мешавад, таҳия мешавад. Дар давраи нави тараққиёти ҳунарҳои мардумӣ аз ин анъана фаровон истифода мешавад ва дар пеши пойи шахсони гуногун: падару модар, кӯдакони навзод, арӯсу домод, хешу ақрабод, ки аввалин бор ташриф меоранд, хоҷаҳо ва ҳар нафари олиқадр пойандоз партофта мешавад. Ҳатто дар сатҳи баланд барои иззату иқрому меҳмондорӣ шахсиятҳои олиқадрӣ давлатҳои хоричӣ пойандозҳо аз гилемҳои мунаққашӣ миллӣ партофта мешавад ва ба як расми зебои миллӣ табдил ёфтааст.

С. Айнӣ ин вожаро як бор истифода бурдааст: «Агар ту, офтоби оламтоби ман, бегоҳонӣ Ситораатро пеши ман фиристонӣ, он навиштаи маро ба хоки поят, барои **пойандозат** мебарад» [330, 240].

Он чи ба унвони пойпуш дар «Ёддоштҳо» истифода шудааст ва барои зану мард мусовӣ ба қор меравад, **махсӣ/масхӣ, калуш, кафш, муза, пойтоба /пайтоба//потоба** мебошанд. Муаллифи китоби «Забони миллат–ҳастии миллат» аз ҷониби Мавлоно дар баробари даҳҳо калимаи соф тоҷикӣ

истифодаи калимаҳои **чорук, потоба, курта, пустин**-ро дар «Маснави Маънавӣ» таъкид намуда, чунин қайди муҳим доранд «Забони «Маснавӣ» саршор аз қолабу таркибҳои забони зиндаи мардум буда, имрӯз низ барои аксарият фаҳмпазир аст. Ин нукта, ки Мавлоно зодаю парвардаи обу хоки Хуросону Мовароуннаҳр аст ва сурудаҳои ӯ саршор аз таъбиру ибора ва вожаҳои хоси ин диёр ва забони тоҷикӣ, ҷойи баҳс надорад. Мавлоно дар қорбасти вожаҳо ва таркибҳои гуфтугӯии мардум ва ибораҳои рехтаи ин марзу бум маҳорати хос дорад. Дар ашъори ӯ калимаҳои гуфтугӯии тоҷикӣ, аз ҷумла: **берӯзӣ** (бенасиб, бетакдир, маҷозан муфлис), **додар, даҳкаса, гӯлак** (кӯдак), **шӯ, чорук, потоба, курта, пустин, хатнасур, бангӣ, ганда, тоқӣ, кампир, ҳамшира, карч, моч** (бӯса) ... [102, 242]».

Барои намуна байти зер зикр мегардад:

Чорукат рабъи кадомин осаф аст,

Пустин гӯйӣ, ки **куртай** Юсуф аст.

Муҳаққиқи лаҳҷаи Тагнов Н. Гадоев дар бораи калимаву истилоҳоти ифодакунандаи номи пойафзор чунин ишора намудааст: «Воҳиди луғавии чорук номи пойафзорест, ки мисли чамбӯс аст. Чорук аз лаҳҷаҳои шимолии Кулоб ба ин лаҳҷа гузаштааст. Ҳоло ин пойафзорро дар ин мавзӯҳо касе намепушад. Барои ҳамин ин калима ба гурӯҳи вожаҳои кӯҳнашуда дохил мешавад. Ба ҷойи ин воҳидҳои архаистӣ, ба лаҳҷа, калимаҳои ифодагари номи пойафзорҳои нав дохил шудаанд. Инҳо попушӣ (номи умумии пойафзол), патинка, масҳӣ, калуш, кетӣ, бастаночка, туфлӣ, бутӣ, шълопък, шълопинса ном дорад» [29, 79].

Маҳсӣ вожаи гуфтугӯӣ буда, «шакли вайроншудаи масҳӣ» мебошад [320, 779] ва масҳӣ аз асоси арабии масҳ ба маънои молиш ва дастмол меояд. **Масҳ** бо пасванди калимасози **-ӣ** ҳамроҳ шуда, вожаи **масҳӣ** сохтааст, ки барои ифодаи «пойафзори соқдарози тагтунук ва бепошна, ки бо кафш ё калуш мепушанд» [319, 770] истифода мешавад. Устод С. Айнӣ дар «Ёддоштҳо» ин вожаро 16 бор ба ин маъно истифода бурдааст: «Ман бошам, **маҳсӣ** надоштам, як кафши сарипоии маҳаллидухт доштам, ки аз вай об

мегузашт ва намро ба худ мекашид» [330, 145]; «Бештарини талабагон зиёда кашшоқ буда, дар зимистон бо чомаи тунуки ямоқӣ ва бо кафши **бемахсӣ** мегаштанд» [330, 102]; «**Ў махсӣ** намепушид ва салла намебаст» [330, 149].

Аз мисолҳо бармеояд, ки **махси**ро бо **кафш** мепушанд ва бо пайдо шудани **калуш** аз ин пойпуш ҳам фаровон истифода мешавад. Дар ФКЗП калимаи **кафш** дар шакли «kafš/kafšag, mōg» оварда шудааст, ки аз қадимӣ будани ин калима дарак медиҳад [326, 287]. Ин аст, ки ба унвони пойпуш дар ҳаёти мардум истифодаи зиёд дорад ва тавассути он калимаҳои зиёде аз қабилҳои кафшкан, кафшканӣ, кафшбардор, кафшкаш, кафшдуз, кафшдузӣ, кафшдузон ва ғ. сохта шудааст. Устод С. Айнӣ дар «Ёддоштҳо» ин калимаро 146 бор истифода бурдааст. *Мисолҳо*: «Дар реги рӯи ҳавлӣ ва замини боғча **кафш** то пошнааш меғӯтид» [330, 23]; «Хонаи чанубӣ бе даҳлез буда, **кафшканаш** дар пойғаҳи ҳудаш буд, хонаи шимолӣ даҳлез дошта бошад ҳам, вай танҳо барои даромад ва **кафшканӣ** набуда, дар он чо як дукони бофандагӣ ҳам бино ёфта буд» [330, 10]; «Марди мардон **кафши** бепوشнаи нӯгтезро, ки аз чарми зарди паст духта мешуд ва дар Бухоро бо номи «кафши олак» машҳур буд, бе масҳӣ мепушид» [330, 339]; « ... баъд аз пойғаҳ – **кафшкаш** чои нишаст сар мешуд ... » [330, 439]; «Соҳиби тӯй, ки як одами бечораи **кафшдуз** буда ... » [330, 486]; «Дар дасти яке аз онҳо кӯбаи **кафшдузӣ** буд» [330, 577] ва ғ. Ба андешаи мо, калимаи кафш ва кафшдуз нисбат ба **муза** ва **музадуз** дар гузашта истифодааш зиёдтар буд, вале дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ истифодаи вожаи **кафш** қариб аз байн рафта, аммо вожаи **муза** ба таври умум дар истифода қарор дорад. Кафш хоستان (нияти сафар кардан), кафш пеши пой касе гузоштан (дар хизмати касе будан), ҳарду поро дар як кафш андохтан (дар коре исрору иснод кардан), обро дида музаро кашидан (шароитро ба эътибор гирифта ба коре шуруъ кардан).

Занону мардон дар баробари **кафш** пойпуши резинии **калушро** низ бо маҳсӣ мепушанд. Вожаи «калуш» дигаргашта аз «калоша» ё «галоши» дар русӣ дар гуфтори тоҷикӣ, ки бо ворид шудани ин пойафзор аз Русия дар

поёни асри 19 ва оғози асри 20 аввал дар Бухоро ва сипас дар дигар шахру деҳи тоҷикнишини Осиёи Миёна ба гӯйиши мардум даромад. Дар ФТЗТ омадааст: «**Галоша** заимств. из нем. Galosche или вместе с ним из франц. galosche, которое возводят к треч» [320, 584]. Калуш вожаи русӣ буда, пойафзори бепошнаи резинии занона ё мардона, ки одатан бо маҳсӣ, муза ва ғ. мепушанд [324, 389].

Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро 6 бор ёд кардааст: «Боре ӯ аз Самарқанд як чуфт **калуш** оварда будааст ... » [330, 169]; «Муллоҳое, ки ба сабаби бесадо будани **калуш** соҳибашро ба «шабравӣ» (дуздӣ) айбдор карда буданд ... » [330, 170]; «Сабаби ба ин кори ӯ гап назадани муллоҳоро, ки ба сари **калуш** ва кафши Мулло Туроб он ҳама ғавғо бардошта буданд ... » [330, 174].

Аз замоне, ки музаю маҳсӣ ихтироъ шудааст, ҳангоми пушидани онҳо аз **пайтоба**, ки аз матои пашмӣ ё пахтагӣ таҳия мешуд, истифода мегашт. Дар робита ба **пайтоба** шарҳи ФТЗТ муҳим аст, ки овардаанд: «**Пайтоба** матое, ки пеш аз пушидани муза ва масҳӣ ба пой мепечонанд; пойпеч; **пайтоба кушодан** киноя аз муқим шудан, аз сафар боз мондан; **патаку пойтоба шудан** а) саросема ба коре машғул шудан; б) гирди касе чарх задан; в) қадру қимати худро гум кардани касе ё чизе» [321, 62]. Пайтоба, пойтоба, потоба, потова, патак тиккае аз лата ё порчаи патдор, ки барои гарм нигоҳ доштан ва муҳофизат аз сармо ба пой печида ва пойафзорро ба рӯи он бипушанд [300, 335]. Аз ин шарҳҳо бармеояд, ки **пайтоба** бо доштани гунаҳои **пойтоба** ва **потоба** дар фарҳанги мардумӣ аз қадим ворид шуда, чиҳати сохтани ибораҳои фразеологӣ хидмат мекунанд. Дар ФГҶЗТ барои ифодаи ин шайъ вожаи **пайик** ва **пайък** дода мешавад: «**пайик 1.** (Лахш, Пд.) *ниг. патък:* калуш кушод боша, **пайик** мемуна, ёо бисйор хънък боша ни пайик мекуна (Пд.); 2. *мач.* лаганбардор, хушомадагӯ мън пайик-ъ **пайтовай** тъ мешавъм? (Нб.)» [306, 461] ва гунаи савтии **пайък** низ ба маънои «пайтоба, пойтоба» [306, 463] дода мешавад. Дар ҷумлаи мисолшуда вожаи **пайтова**, ки бешак гунаи лаҳҷавии **пайтоба** аст, ба мушоҳида мерасад, аммо

муаллифони ФГҚЗТ онро дар моддаи алоҳидаи луғавӣ надодаанд. Устод С. Айнӣ дар Луғатнома онро дар шакли «**пойтоба** – латтаест, ки пеш аз пушидани муза ё масҳӣ ба по печонанд» [299, 297] шарҳ додааст. Муаллиф дар «Ёддоштҳо» ин вожаро як бор истифода бурдааст: « ... чомаҳои серпахтаро қабат ба қабат пушида маҳсиरो бо **пойтобаи** пашмин ба по карда ... » [330, 145]. Дар забони тоҷикӣ иборай «патаки по шудан», яъне хору залил гардидан, беқадр гардидан ҳам хеле маъруф аст.

Яке аз калимаҳое, ки дар расми мардуми тоҷик, ки барои занону мардон умумӣ аст, истифодаи **рӯпок** аст, ки дар «Ёддоштҳо» истифода шудааст. Калимаи рӯпок дар Луғатнома дида нашуд, аммо дар шакли тасғири «**рӯпокча** порчаест, ки бо вай баъд аз шустани рӯй худро пок кунанд» дида мешавад» [299, 321]. Дар «Ёддоштҳо» ин вожа дар шакли мураккаб ду бор ба кор рафтааст: «Дар тобистон ва зимистон якта яктаҳурта пушида, гиребонашро ҳамеша баста мемонд ва аз рӯи вай бо **рӯпокчаи** содаи арзонбаҳо миёнашро баста, дар вай як қаламтарошро бо ғилоф овехта мегашт» [330, 339].

Пасванди **-ча** дар сифат камӣ ва хурдиву навозиш ва дар исм бо исмҳои моддӣ омада, хурдии онҳоро ифода мекунад. Маънои нописандиву ночизӣ ва тамасхурро ифода намудани пасванди **-ча** ба туфайли матн баъзан хеле равшан ифода меёбад.

Баъд аз эълон шудани соли 2018 «Соли рушди сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ» ба масъалаи хунарҳои дастии мардум тавачҷуҳи хосса зоҳир шуд. Аз ин рӯ, яке аз калимаҳое, ки дар ҳаёти мардум хеле серистеъмол гардид, вожаи **гулдузӣ** аст.

Гулдузӣ навъи санъати ороиши амалии халқии қадимаи тоҷикӣ буда, бо сӯзан ва чангакҳои махсуси гулдузӣ дар рӯйи матоъҳои гуногун бо ресмонҳои пахтагӣ, пашмӣ, абрешимӣ ва нахҳои заррину нуқрагӣ, инчунин бо сангҳои қиматбаҳо, шадаи майда, мушраи реза, пулакчаҳои рахшон, тангаҳо, марҷону марворидҳо дастӣ иҷро карда мешавад. **Гулдузӣ** яке аз хунарҳои нафис ва такмилёфтаи санъати қадимӣ буда, мардуми ҳар минтақа

сабки хосси худро дошт, ки намунаҳои нодири он то ба замони мо омада расидаанд. **Гулдузӣ**, асосан, шуғли хонагӣ буда, барои ороиши сару либос, истиқоматгоҳ, чиҳози хона, ашӯи шахсӣ ва дигар васоили зиндагӣ истифода мешавад [113, 147-152]. Духтани либосҳои гуногуни гулдузӣ аз қабилҳои чакан, чодир, тоқӣ, куртаю почома ва дигар либосҳои мардон, занон ва арӯсию кӯдакон авҷ гирифт, ки ин эҳёи ҳунароҳои қадимии мардуми тоҷик ба шумор меравад. Дар ин замина калимаи **гулдузӣ** муҳим ба назар мерасад, зеро он барои духтани либосҳои занон ва мардон муштарак истифода мегардад. Калимаи **гулдузӣ** вожаи асилии тоҷикӣ аст. **Гулдузӣ** ду маъноӣ дорад. 1. порча ё либосе, ки дар вай бо зарӣ тор ё абрешим гул духта шудааст. 2. қори қасе, ки дар парча ва либосҳо гул медузад [299, 77]. Дар «Ёддоштҳо» вожаи **гулдузӣ** се бор истифода гардидааст: « ... дар сарам қаллапуши нав буд, ки модарам **гулдузӣ** қарда буд» [330, 10]; « ... бо масҳии қайроқии пошнааш **гулдузӣ** қардашуда мегашт» [330, 357]; « ... зинпушаш маҳмали аълои **гулдузӣ**, лаҷомаш тиллоқӯби дувоздаҳзулфа буда ... » [330, 569].

Дар баробари калимаҳои мазкур вожаи **лунгӣ**, ки аз рӯйи ҳаҷм ба рӯймол баробар аст, барои ифодаи маъноӣ «порчаи матоъ, ки дар ҳаммом шустушӯқунандагон барои панаҳ қардани шармгоҳ ба миён мегардад; порчаи матоъ, ки дар вақти сартарошӣ ба қардан мепечонанд» [320, 732] истифода мешавад. Ин калима дар ФГҶЗТ дар шакли **лънгу́//лунгу́** ба ду маъно: 1. рӯймоли сарӣ занон; 2. *ниг.* локӣ -1» [306, 366] омада, маъноӣ **локӣ** 1. «миёнбанд, рӯймоли мардона, қарс» [306, 366] дода шудааст. Маълум мегардад, ки дар шеваи ҷанубӣ ду гунаи он: **лънгу́//лунгу́** ба маъноӣ рӯймоли сарӣ занон ва маъноӣ дигарӣ он дар шакли **локӣ** ба маъноӣ миёнбанди мардон истифода мешавад.

Устод Айни дар «Ёддоштҳо» «**лунгӣ**»-ро як бор бо пасванди **-вор** ба маъноӣ порчае, ки дар ҳаммом мепушанд, овардааст: « ... як латтаи ҷиғда-ҷиғда даридаро **лунгивор** ба миёнашон печонда буданд» [330, 218]. Аз ҷиҳати таркиби овозӣ калимаи ба **лунгӣ** наздик вожаи **лунгута** аст, ки ба

маънои лунгие бошад кучак, ки «дарвешон ва фақирон ва мардуми бесарупо бар миён банданд ва ба ҳиндӣ низ ҳамин маънӣ дорад» [303, 64].

Дар зардуштиён чунин миёнбандро «зуннор» номанд, ки нишон ва баёнғари диндорон ба оини маздаясноӣ ва таълимоти зардуштия аст.

Ҳамин тавр, вожаҳои муштараки занонаю мардонаи марбут ба матоъҳо ва пушиданиҳо дар забони тоҷикӣ ва дар «Ёддоштҳо»-и Айнӣ мақоми хосдоранд ва яке аз қабатҳои муҳимми таркиби луғавии забонамон ба шумор рафта, дар ҳаёти мардум аз замони буду боши онҳо ҳамсафари ҳаётӣ аст. Истифодаи онҳо дар «Ёддоштҳо» баробар нест, яке зиёдтар ва дигаре камтар ба қалам дода шудааст, ки омори онро дар боло додем.

Б. Вожаҳои марбут ба пушиданиҳои занон. Дар баробари вожаҳои зиёди муштараки занон ва мардон як идда калимаҳое дар «Ёддоштҳо» дида мешаванд, ки маҳз ба анъанаи либосдорӣ занон мансуб аст. Аксарияти онҳо имрӯз серистеъмоланд. Дар «Ёддоштҳо» вожаҳои марбут ба либосу пушиданиҳои занон чандон зиёд нестанд. Вожаҳои **рӯйбанд // рӯбанд рӯймол, сарбанд, сарандоз, фаранҷӣ, лунгӣ, чодар//чодир//чодур, фута, зарбафт, зардор** ва ғ. Маълум аст, ки **рӯйбанд // рӯбанд рӯймол, сарбанд, сарандоз, фаранҷӣ, лунгӣ, чодар//чодир//чодур, фута** анқариб як вазифадоранд, зеро барои бастанӣ сари одам (занон) пешбинӣ шудаанд. Вожаҳои **рӯйбанд // рӯбанд рӯймол, сарбанд, сарандоз, фаранҷӣ, лунгӣ, чодар//чодир//чодур, фута** муродиф мебошанд, ки устод Айнӣ дар асар аз ҳамаи онҳо истифода кардааст.

Рӯйбанд порчаест, ки занон бар рӯйи худ андозанд [299, 321]. Ҳарду чӯзӣ калимаи рӯйбанд вожаҳои тоҷикианд. Муаллиф ин вожаро ду бор дар шакли мураккаб истифода бурдааст: « ... аз тағи докаи **рӯйбанди** худ ба ман менигарист» [330, 240]; « ... бо **рӯбанди** докаи сафед тасаввур мекардам» [330, 245].

Ҳарду чӯзӣ калимаи рӯймол//рӯмол ҳам тоҷикӣ аст. Ин вожа ду маънои луғавӣ дорад. 1. рӯпокча. 2. сарбанди занон [299, 321]. Инчунин, 1. порчае, ки бо он рӯй ва дастро баъди шустан хушк мекунанд. 2. матои

чоркунчае, ки занҳо ба сар мебанданд [321, 180]. Вожаи рӯймолро рӯмол, рӯпокча ва сачоқ низ мегӯянд [300, 387]. Устод С. Айнӣ ин вожаро 22 бор истифода бурдааст: « ... дар пеши ҳар кадоми онҳо бар рӯи **рӯймолчаи** чиркине қандалот, мавиз ва ҳалво барин чизҳои ширин буд» [330, 83]; «Дар паҳлуи худ **дастрӯймолашро** паҳн карда монда ... » [330, 340]; « ... аз кисаи чомаи тахпушаш **дастрӯймолашро** бароварда чашмонашро пок мекард ... » [330, 652]. Дар ин ҷумла ба маънои мачоз истифода шудааст: «Чунки ӯ «масъалаҳои **нӯғирӯймолиро**» – масъалаҳоеро, ки баъзе касон барои ғолиб омадан дар мунозира ёд гирифта мемонданд, чистонҳо, муаммоҳо ва ҳисоби абҷад барин чизҳоро, ё маънии баъзе шеърҳоро, ки фаҳмидани он ба донишмандони ягон воқеа мавқуф аст, медонист, муллоҳои расмии деҳот бошанд, ин гуна чизҳоро намедонистанд, баъзеи онҳо ҳатто саводи алифбой ҳам надоштанд» [330, 92].

Вожаи мараккаби **сарбанд** вожаи тоҷикӣ аст. Ду маънои луғавӣ дорад. 1. порчаест, ки занон ба сари худ банданд. 2. банди аз ҳама боло ва асосии наҳрҳо, ки аз онҳо ба дигар ҷӯйҳо тақсим ёбад [299, 335].

Дар ФТЗТ вожаи **сарбанд** рӯмоли сари занон ва банди асосии пеши об, дарғот; сари об шарҳ ёфтааст [321, 209]. Муҳаққиқ Г. М. Майтдиннова менигорад, ки: «Особым отличительным одеянием мусульманской женщины служило покрывало, окутывающее с головы до ног фигуру, а также головной *платок* (сарбанд – А.М.), скрывающий от посторонних взоров волосы женщины» [236, 254].

Дар ФД ба луғати «Онандроҷ» таъя карда, маънои калимаи **сарбандро** чунин меорад: «1. Пунба (пахта) ё чома ва ё ҷӯбе, ки бар даҳонаи шиша фурӯ банданд, то мазруф аз рехтан ва табоҳӣ боз монад: 2. Он чӣ бар сар зарфи чармин ё аз шиша ва ғайра банданд аз чома ва чарм ва ғайра. 3. асобае, ки занон бар сар банданд» [292]. Вале муҳаққиқ Шердилова дар лаҳҷаи Ғорон ин вожаро ҳамчун сарбанди арӯсон; сарбандък (сарбанди арӯсон) маънидод карда, зикр мекунад, ки дар водии Ғорон арӯсро 6 шол ва 4 курта

мепушониданд ва ин шолҳоро бо сарбанд ё пешонибанд мебастанд, то ки ин шолҳо аз сари арӯс наафтанд [189, 50].

Устод С. Айнӣ ин вожаро як бор дар шакли мураккаб истифода бурдааст: «Кампир он пулро нашумурда ба нӯги рӯймоли **сарбандаш** баст» [330, 214].

Яке аз навъҳои рӯймол **сарандоз** мебошад, ки вожаи асили тоҷикӣ буда, доираи истифодааш ба калимаи арабии **фаранҷӣ** мувофиқ аст. **Сарандоз** ду маънои луғавӣ дорад. 1. а) сархамшуда; б) далер; бебок; в) он кӣ аз сар ва аз чони худ гузаштааст; ошиқ. 2. рӯймол, саргирак [319, 201]. Сарандоз I 1 سرنداز. барбоддихандаи сар, бебок, далер; сарви сарандоз киноя аз маҳбуба. 2. порчае, ки занон ба сари худ нобаста меандозанд [321, 208]. Порчае, ки занон ба сари худ нобаста андозанд [299, 335]. Дар БҚ дар шарҳи калимаи мазкур омадааст, ки **сарандоз** «микнаа ва рӯпоке бошад, ки занон бар сар андозанд; ва касе, ки аз рӯи нозу наҳват ва мастӣ сари худро ба ҳар чониб диҳад ва хиромон-хиромон ба роҳ равад; ва ба маънии сарафкандагӣ ҳам омадааст; ва шахси чусту чолок ва бепарвою бебоку дузду хунӣ ва мардумкушу нопокро низ гӯянд; ва сутунеро низ гуфтаанд, ки дар пешайвони иморат андозанд, ки сари чӯбҳои дигар бар болои он бошад; ва қолию палоси кӯчакеро гӯянд, ки бар сари чуфти қоли ва палоси бузург бар арзи хона андозанд; ва номи усуле ҳам ҳаст аз чумлаи ҳафтдаҳ баҳри усули мусиқӣ ва онро суфиёна хонанд; ва ба маънии ҷалд ва чобук ҳам назар омадааст» [303, 145]. Муҳаққиқ А. К. Писарчик менигорад, ки: «Наиболее ранний **сарандоз** зарегистрирован на свадьбе 1876 г., а затем, с некоторыми пропусками, вплоть до 1927 г.» [257, 56]. Мутобиқи маводи «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ сарандоз хеле дароз духта мешудааст ва ба андозае, ки сар то пойи шахсро мепушонад: «Бар сари он сарви сарандоз як **сарандози** шоҳии сафед буд ... » [330, 245]. Ин нуктаро Н. Камолӣ низ эҳсос карда менависад, ки: «**сарандоз** – старинный, традиционный длинный платок, покрывавший почти всё тело женщины, он является основным головным убором невесты [218, 113]. Гуфтан лозим аст, ки муодили ин истилоҳ (сарандоз) дар ин

мавзеъҳо (водии Ҳисор) вожаи яктаҳ ба ҳисоб меравад [1, 135]. Устод С. Айнӣ дар асараш вожаи **сарандозро** 7 бор истифода кардааст. *Мисолҳо*: «Аз таги ду тарафи пеши он **сарандози** сафед ду мила мӯи сиёҳи нобофтаи зулфмонанд намудор буд ... » [330, 245]; «... бар сараш на каллапуш буд, на **сарандоз** ... » [330, 257]; « ... ба сарашон як **сарандоз** гирифта кор мекарданд» [330, 262]; «Албатта, ин **сарандоз** рӯи онҳоро тамоман намепушид ... » [330, 262].

Камолӣ Н. Б. зимни муқоисаи забони тоҷикию англисӣ рӯйи ин андеша аст, ки ҳангоми тарҷумаи калимаи **сарандоз** ба забони англисӣ аз рӯйи мазмуну мухтаво ба вожаи **фата** (bridal veil) мувофиқ аст, ки бо футаи забони тоҷикӣ ҳамтаърих аст: «В сравнении в лингвокультурологическом аспекте с английским языком переводным значением *сарандоз* является фата (bridal veil). *Фата* имеет тот же корень, что и древнее таджикское слово *фута*, но *фута*, хотя очень похожа на прямоугольный платок, но не является головным убором, она считается обязательным традиционным атрибутом траурного костюма. ... Возможно, термины *фута* и *фата*, которые имеют общие корни, произошли от древнего таджикского слова фута [218, 113]. Дар луғатҳо ба маъноҳои 1. миёнбанде аз матоъ. 2. дасторча. 3. рӯймол. 4. лунгӣ, ки дар вақти оббозӣ ва дар ҳаммом ба камар мебанданд [319, 449]. Фута изори нодухтаро низ гӯянд, ки лунг бошад [308, 316]. Муҳаққиқ М. С. Андреев менависад, ки: «Поясом в Хуфе раньше чаще всего служила полоса домотканной шерстяной или бумажной материи, обертываемая два раза вокруг талии и называемая «менд». В случае нужды «менд» уподобляется и в качестве чалмы, имея, таким образом, в таком двойном употреблении полную аналогию с равнинной чалмой-поясом «фута». В конце XIX в., после прихода русских пограничников, очень быстро распространилась мода на кожаные пояса, называемые «тасма» [200, 400]. Фута миёнбанде, ки чун салла дароз аст ва занҳо ҳангоми мотам дар миён мебанданд [299, 223].

Фута гуфтугӯӣ буда, миёнбанди дароз, ки занон дар маросими азодорӣ ба миён печанд. 2. Лунгии ҳаммом ва лунгии сартарошон. 3. Миёнбанд. 4.

Футаи зорӣ-футае, ки мардум дар вақти додхоҳӣ ба гардан андохта, ба дарбори амир мерафтанд [300, 475]. Аммо мувофиқи шарҳи Луғатномаи С. Айнӣ ду маънӣ оварда мешавад, ки ҳарду ҳам ба сарандоз наздик нестанд: «**фута** 1. порчаи сербари дароз аст, ки ба миён печонда мебанданд. 2. лунгии ҳаммом ва лунгии сартарошон. **Футаи зорӣ** футае, ки мардум дар вақти додхоҳӣ ба гардан андохта, бар дарбори амир мерафтанд [299, 421]. Ин шарҳ гувоҳи он аст, ки фута миёнбанд аст, ки мисоли дар «Ёддоштҳо» мавҷудбуда низ гувоҳи ҳамин маънӣ аст. Муаллиф ин вожаро 27 бор истифода кардааст, ки он ҳама

ба маънои аслии худ истеъмом шудаанд: «Ханӯз ғазалхонӣ ба поён нарасида буд, ки як гурӯҳ чавонон пайдо шуда дар роши замини юнучқае, ки мо дар вай чой гирифта будем, чаҳ-чаҳакбозӣ сар карданд: ду кас аз онҳо як **футаи** семетриро арғамчинвор тофта, бар болои рош он **футаро** аз ду тараф кашида рӯ ба рӯи ҳам истоданд» [330, 166]; «Дар дафъаи сеюм **футадорон** баробари синаи худ доштанд» [330, 166]; « ... миёнаш аз рӯй бо **фута** бастагӣ буда ... » [330, 204].

Аммо тавре дар боло ишора шуд, муродифи **сарандоз** калимаи **фаранҷӣ** буда метавонад. Калимаи **фаранҷӣ** ду маънои луғавӣ дорад. Якум, чодир аз сар то қадам. Дуюм, чодари махсусе, ки занони мусалмон ба сар кашанд [300, 461]. **Фаранҷӣ** чодир аз сар то қадам фуруғирандаи занон аст [299, 406]. Чодари махсусе, ки занони муслима дар сар мекунанд [321, 385]. **Фаранҷӣ** таҳрифи фараҷӣ аст. Фараҷӣ навъе аз либос, ки дар пеши он тугма илова карда шудааст ва онро бештар аз болои чома пушанд [296]. Устод С. Айнӣ дар асари мавриди таҳқиқ ин вожаро 25 бор ба маънои асл дар ҳайати калимаҳои сохтаи **фаранҷӣ** ва **фаранҷидор** истифода кардааст: *Мисолҳо*: « ... он вақтҳо духтарони нӯҳсоларо дар зери **фаранҷӣ** гирифта, аз номаҳрамон гурезондан одат буд» [330, 315]; « ... маъшуқаи хаёлии худро аз байни занон ва духтарони рӯпушида бо нишонаи **фаранҷӣ** ва пушоки онҳо муайян мекард» [330, 356]; «Духтари ношинос дар зери **фаранҷӣ** қикқос зада хандид ... » [330, 240]; «Намедонам, худаш дастони худро бо бозӣ чунбише дода дар

даруни **фаранҷӣ** баланд мекард, ё бод **фаранҷии** паритовусии ўро ба ҳаво мебардошт ... » [330, 241]; « ... худро ба шакли як зани ҷавони **фаранҷидор** сохта» [330, 519].

Калимаи **фаранҷӣ** бо таркибу ибораҳои гуногун омада, ба маъниҳои зерин далолат мекунад:

-аз рӯйи арзиш: *фаранҷии шоҳии паритовусӣ, фаранҷии шоҳӣ, фаранҷии ресмони сурхи одӣ, фаранҷии паритовусӣ, фаранҷии бахмали нав, фаранҷии раҳ-раҳи майданақии сурхи шоҳӣ;*

-қисмҳои фаранҷӣ: *домони фаранҷӣ, зери фаранҷӣ, даруни фаранҷӣ;*

-сифатҳои гуногуни фаранҷӣ: *фаранҷии пора-порашуда, фаранҷии кӯҳна.*

Калимаи дигаре, ки яке аз маъноҳои он ба вожаҳои **сарандозу фаранҷӣ** муродиф аст, калимаи тоҷикии **чодар/чодир/чодур** мебошад, ки дар луғат ба маъноҳои «1. хайма, хиргоҳ. 2. фаранҷӣ ё пардаест, ки занон бар сари худ гирифта худро аз мардон пинҳон медоранд. 3. пардаи чоркунҷаи фарохест, ки аз чор гӯшааш нигоҳ дошта бар вай тут, зардолу ва монанди инҳо меваҳои сардарахтиро афшонанд. 4. ҳамчун маҷоз, чодархаёл ё чодари зочабозӣ аст, ки ба вай бачагон зиёда ҳавасдоранд [299, 456].

Устод С. Айнӣ ин вожаҳо 10 маротиба истифода бурдааст. Муаллиф дар 9 ҳолат вожаи чодирро ба маънои хайма, хиргоҳ ва пардаи чоркунҷа корбаст кардааст. *Мисолҳо:* « ... дар ёбони васеи **чодир** зада нишастаанд ... » [330, 51]; « ... барои тутафшонӣ ва **чодирдорӣ** ҳамроҳи худ гирифтанд» [330, 178].

Танҳо як бор калимаи чодирро ба маънои фаранҷӣ тасвир кардааст: «Намедонам, ҳудаш дастони худро бо бозӣ чунбише дода дар даруни фаранҷӣ баланд мекард, ё бод фаранҷии паритовусии ўро ба ҳаво мебардошт, дар ҳар ҳол ў дар он вақт монанди товусе ба назар ҷилва менамуд, ки болҳои рангоранги худро **чодир** карда мехиромида бошад» [330, 241]. Дар лаҳҷаҳои ҷануби забони тоҷикӣ **чодар // чодур** гуфта ҳарамсарои муваққатии арусро гӯянд, дар шеваҳои шимолӣ онро «чимилиқ» (к.туркӣ) ном мебаранд.

Калимаи **чашмбанд** низ чузъи либоси занон буда, дар ФЗТ ба ду маъно

1. «рӯйбанд, рӯйпуш, дока ё бофтае аз думи асп, ки занон бо он рӯй мепушонанд». 2. афсун, куфу суф, ки бо он мардумро фиреб медиҳанд, чоду, сеҳр, найранг [319, 536] омадааст ва дар «Ёддоштҳо» ба ҳамин маъно истифода шудааст: « ... ба рӯяш ба ҷои **чашмбанд** як латтаи докаи сафед партофта меомад» [330, 240]; « ... як **чашмбанди** нав, як курта-лозимии занонаи атласи навро бо як кафшу маҳсии занонаи калонпои нав, аз кучо бошад, барои як шаб киро (ичора) карда гирифта биёрад» [330, 264]; «Ман аз паси **чашмбанд** медидам, ки мӯйсафед дастони худро ба сари синааш ниҳода ... » [330, 265]; « ... **чашмбандашро** аз рӯяш бардошта, арзи ниёзи ошиқонаи худро мекардам ... » [330, 356]. «... барои рӯйкашкунӣ ва **чашмбандӣ** яке, агар даҳяк дар ихтиёрашон аз даҳ адад зиёд бошад, ду нафар талабаи кашшоки дар дониш шуҳратпайдокардари худ кас монда оварда ... » [330, 641].

Ҳамин тариқ истифодаи зиёди вожаҳои марбут ба либосҳои занон аз рушду инкишофи хунараҳои мардумӣ ва анъанаҳои қадимии мардуми мо дарак медиҳад, ки дар «Ёддоштҳо» мунъакис шудаанд.

В. Вожаҳои марбут ба пушиданиҳои хоси мардон. Дар баробари либосҳои занон дар маданияти либоспушии миллати тоҷик либосҳои зиёди мардон мавҷуданд, ки бо вожаҳои гуногун баён мешаванд. Муҳаққиқ Г. Майтдинова ба истифодаи сару либос тавачҷуҳи хосса зоҳир карда, назари худро рӯзе ба ин масъала чунин баён кардааст: «Отличительными особенностями обладали и мужские головные уборы каждой местности. Головным убором повсеместно служила тюбетейка, называвшаяся *тӯбтӯй*, *тоқӣ*, *қалпоқ*, *каллапуш*. Она шилась из ткани и обычно украшалась вышивкой – шелками, золотой и серебряной канителью, бисером. Не украшались вышивкой тюбетейки из парчи и других декоративных тканей» [236, 76]. Зимни таҳқиқи лингвофарҳангӣ олимон ба ин масъала тавачҷуҳ намуда, дар рисолаҳояшон ишораҳои кутӯҳе кардаанд [37; 278; 235; 218] ва яке аз мутахассисоне, ки ба таҳқиқи ин гуна калимаҳо тавачҷуҳи махсус

зоҳир кардааст, М. Ҳалимова мебошад, ки дар китоби «Либосвожаҳо дар забони тоҷикӣ (дар асоси маводи лаҳҷаи Хучанд ва маҳалҳои атрофи он) [169, 2014] перомуни хусусиятҳои вожагони сарулибос таҳқиқ анҷом дода, дар бораи истифодаи онҳо дар лаҳҷаи Хучанд маълумоти муҳим пешниҳод кардааст.

Дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ низ як қатор калимаҳои марбут ба сару либоси мардон ба мушоҳида расид, ки дар таърихи лингвофарҳангии миллати тоҷик нақши муҳим доранд. Онҳо аз инҳо иборатанд: *тоқия, саллача, каллапуш, кулоҳ, телпак, арақчин, пустин, пустак, яктаҳ//яктак, яктак//яктаҳ, дастор, пейгир, чалвор/чалвар, гунпӣ, баз/з, тасма, такбанд, пойабзол//пойафзол патак* ва ғ., ки метавон онҳоро ба се гурӯҳ дастабандӣ кард:

1. Вожаҳои ифодакунандаи номи пушиданиҳои сар.
2. Вожаҳои ифодакунандаи номи либосҳои марбут ба пушиданиҳои бадан.
3. Вожаҳои ифодакунандаи номи пойафзор.

1. Вожаҳои гурӯҳи аввал **каллапуш, тоқия, кулоҳ, телпак, арақчин, саллача** ба ҳисоб мераванд, ки то имрӯз на танҳо дар осори адабӣ, балки дар забони зиндаи халқ низ истифода мегарданд. Ба назар чунин менамояд, ки вожаи **каллапуш** номи умумии калимаҳои марбут ба сарпушҳо бошад, аммо дар фарҳанг маънои луғавиаш кулоҳи абра-астари пилтаборик, ки бар сар пушанд [299, 143], **тоқӣ** ва **тунпӣ** низ ном мебаранд [318, 530] шарҳ меёбад. Маълум мешавад, ки **каллапуш** яке аз анвои сарпушҳо будааст. Устод С. Айнӣ ин вожаро 8 бор дар шакли мураккаб истифода бурдааст. *Мисолҳо:* « ... дар сарам **каллапуши** нав буд» [330, 10]; « ... ду донаи онҳоро аз пеши гӯшаш якдонагӣ аз ду тараф дар зери **каллапушаш** гузаронида монда ... » [330, 62]; « ... дар зимистон як **каллапуш** мепушиду бас ... » [330, 149]; « ... бар сараш на **каллапуш** буд, на сарандоз, ба ҷои онҳо мӯйҳои сиёҳи мушкинфони нобофтааш аз гирдогирди сараш ба давродари камараш парешон гузошта шуда

буданд» [330, 258]; « ... ба рӯи **каллапуши** кундал ба сараш баста буд ... » [330, 275] ва ғ.

Калимаи **каллапуш** дар ду ҳолат чун нумератив хизмат кардааст: « ... як **каллапуш** занбуруғи хӯрдашуданӣ чидем ... » [330, 22]; « ... як **каллапуш** занбуруғро ба сари синаам маҳкам часпонда роҳи хонаро пеш гирифтам» [330, 22].

Дар байни вожаҳои пушиданиҳои сар дар забони тоҷикӣ калимаи **тоқӣ** серистеъмол аст ва дар ДФМТ оварда мешавад, ки «тоқӣ, тӯппӣ, яке аз навъҳои маъмули каллапуши тоҷикон» [37, 464] ба шумор меравад. Дар идомаи ин фарҳанг нигошта шудааст, ки «Тоқӣ аз тора, гирда, абра, астар, чияк (шероза, зех) иборат аст. Мувофиқи шароити маҳал, таъби одамон ва дар натиҷаи ривочу равнақи санъати амалии халқ навъҳои гуногуни тоҷикӣ ба вучуд омадаанд: **чустӣ, чоргул, ироқӣ, тағдузӣ** ё **чамангул, зардузӣ, юрма, пӯпакдор (пӯпакчадор), тӯртуппӣ (арақчин)** духоб, тавилбегӣ ва ғ.» [37, 464]. Тоқӣ каллапуши миллии тоҷикон аст. Навъҳои гуногуни тоқӣ: **чустӣ, чакан, чоргули ироқӣ, такдузӣ** ё **чамангул, зардузӣ, юрма, пӯпакдор, тӯртуппӣ, духоб, кабуд** ва ғ. маъмул мебошанд. Дар ҷануби Тоҷикистон тоқии мудаввар ва гумбазшакл ва дар шимоли кишвар тоқии чоркунча маъмул аст. Матои тоқиҳои ноҳияҳои ҷануб аз **карбос, алоча, чити ранга, шоҳӣ, махмал, парча** духта мешаванд. Тоқиҳо шакли **мардона, занона** ва **бачагоноро доранд** [290; 114, 158-163]. Дар навбати худ боз тоқиҳои **хурдсолон, духтарона** ва **писарона** мешаванд.

Дар ғӯйишҳои забонамон низ анъанаи тоқидузию тоқипушӣ хеле ривоч ёфта, анвои гуногуни онҳо барои занону мардон ва аз рӯйи синну сол ба вучуд омадааст, ки дар ҳаёти мардум муҳим арзёбӣ мегарданд ва асосан, тавассути ибораҳо ифода меёбанд. Навъи онҳо вобаста ба макони асосии истеҳсол, ранг ва ё маводе, ки тоқиҳо духта мешаванд вобаста аст. Дар лаҳҷаи Хучанд «асосан, воҳиди луғавии **тӯппӣ//теппӣ** истифода бурда мешавад. Дар ифодаи **тоқии мардона**, навъ ва қисматҳои он дар лаҳҷаи Хучанд калимаву истилоҳоти зиёд истифода мегардад. Аз рӯйи маводи

забонӣ тоқиҳо хеле гуногунанд. Чунончӣ: тӯппии чувтӣ, тӯппии ирокӣ, тӯппии бахмал, тӯппии сандуфи сийо//сиёҳ, тӯппии кавуд//кабуд, тӯппии кулулаи сӯф, тӯппии гирдаки тӯр, тӯппии чоргула, тӯппии гул дар чаман // чамандагул, тӯппии бодомчагул, тӯппии чувти кавуд//кабуд, тӯппии чувти сийо//сиёҳ ва ғайраҳо чудо мешавад, ки маъмултарини онҳо тӯппии чувт мебошад» [169, 48].

Дар таҳқиқи луғатнигорони шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ чунин маълумоти муҳим дар бораи анвои тоқӣ оварда шудааст, ки **тоқӣ** гунаи **тоқин** (Ҷк.) низ дорад ва анвоаш гуногун аст: «**тоқӣ**, тоқин (Ҷк.) тоқӣ, каллапуш: **~й бахмал** навъи тоқӣ аз матои махмал; **~й гълдузӣ** тоқии гулдузишуда; **~йи дъстдуз** (Ёх.) тоқии дастдузи маҳаллӣ; **~й ирокӣ** навъи тоқӣ; **~й корсунча** (Қ.) навъи тоқии занонаи гирдаш мудаввару торакаш гунбазшакл; **~й кьндал** навъи тоқӣ; **~й зардузӣ** тоқии зардузишуда; **~й найно** навъи тоқии занона: тоқӣ ба сар-ът, тоқӣ найно ба сар-ът, ть ишқи ма-ра задӣ дар пеши бар-ът (фолк.); **~й нахшин** (Шгд., Дб.) *ниг.* **тоқӣ** гълдузишуда; **~й пилтагӣ** (Ёл, Пор., Ош.) навъи тоқии гунбазшакли мардона; **~й фарғуначӣ** (Дб., Ёх., Ош.) *ниг.* **тоқӣ** **чъстӣ**; **~й тос** (Кд., Нр., Ош., Шгд.) тоқии тос, тоқии зардузии гирдаки занона; **~й чакан** (К.) тоқии гулдузӣ кардашудаи маҳаллии мардона: тоқӣ чакани акай Ёатим дар бушқай руған зад (Ёл); **~й чорчъл** (Шгд.) навъи тоқӣ, ки дар гӯшааш гулҳои калон духта шудааст; **~й чъстӣ** тоқии навъи чувтӣ; **~й чамандагъл** (Дм., Лш., Нӯш., Қлб., Яр.) *ниг.* **~ тоқӣ** **ирокӣ**; **~й шойӣ//шоҳӣ** тоқии абрааш аз шоҳӣ духташуда; **~й қуқанӣ** (Лахш, Қӯш., Сб.) тоқии навъи қуқандӣ; **~йи шәрӣ** (Сб., Ск., Қк.) *ниг.* **тоқӣ** **чъстӣ**; **~ мондан** а. тоқӣ пушидан (пушондан): дар сар-ъш тоқӣ монд (Хов.); б. тоқӣ тӯҳфа (инъом) кардан (ба меҳмон ё одамони наздик): туй-да тоқӣ мондан сар-тон-а? (Шлп.)» [306, 614].

Ин анвоъ дар мисоли ду шеваи забони тоҷикӣ гувоҳи барҷастаи он аст, ки **тоқӣ** дар ҳаёти мардуми тоҷик аҳаммияти бисёр муҳим доштааст. Ба зикри муҳаққиқ М. С. Андреев, дар соли 1943 дар водии Хуф тоқиҳо хеле паҳн шуда буданд: «В 1943 г. тюбетейки «**тоқай**» в Хуфе были очень

распространены. Их носила вся молодежь и люди среднего возраста. Шьются они с высоким околышком и плоским верхом, преимущественно из гладкой красной бумажной материи с узором, выстроченным черными нитками, на машине» [200, 404].

Устод С. Айнӣ низ дар асари худ калимаи токиро дар шакли **тоқия** се бор истифода кардааст. Гунаи **тоқия** дар ФТЗТ баргирифта аз забони арабӣ талаққӣ гашта, ба маънои **тоқӣ** (тоқӣ I а. طاقى кулоҳ, каллапуш. тоқӣ II طاقى тоқ будан, чуфт надоштан) шарҳ меёбад ва аз ин вожа сохташавии калимаҳои **тоқиядуз** ва **тоқиядузӣ** [321, 349] нишон дода мешавад. *Мисолҳо*: « ... **тоқияи** худро дароз карда ба вай андохта додани пулро пурсидааст» [330, 500]; « ... пули сиёҳи дар **тоқияаш** бударо ба роҳ ба болои реги Чӯғихона пош дода ... » [330, 501]; « ... аробакаш, пулро бо **тоқияи** худ ба тарафи муллоён дароз карда истода ... » [330, 500] ва ғ.

Дар байни калимаҳои марбут ба сарпушҳо **кулоҳ** низ аз анвои қадим ба шумор меравад. Ин навъи каллапуши мардона «аз асри 10 расм шудааст. Намудҳояш гуногун, абраю астардор буда, баъзан ба мағзаш пахтаи тунук андохта, медухтанд: гунбазӣ, мавлавӣ, душоха, лапардор» [37, 487]. Калимаи **кулоҳ** вожаи тоҷикӣ аст. **Кулоҳ// кулах** се маънои луғавӣ дорад. 1. каллапуш; телпак. 2. кулоҳи чангӣ, тоскулоҳ, хӯд. 3. тоҷ [318, 572]. Инчунин, он чӣ ба сар пушанд, тоҷи подшоҳӣ [299, 167]. Устод С. Айнӣ ин вожаро ду бор истифода бурда, анвои онро бо ибораҳои **кулоҳи чортаркашон** ва **кулоҳи зардузӣ** нишон медиҳад: «Фақат «мутбахкаду» ва **кулоҳи** чортаркашон дар замин ниҳодагӣ буда ... [330, 162]»; « ... ба сараш дастор ва **кулоҳи** зардузӣ, ба пояш кафшу масҳии зардузӣ буд [330, 569]». Анвои кулоҳи аз тарафи устод Айнӣ овардашуда дар ДФМТ дида нашуд.

Калимаи **телпак**, яке аз муродифони калимаҳои ин гурӯҳ буда, дар зимистон истифода мешавад, тоҷикӣ аст, ки дар забони тоҷикӣ ва шеваҳои забони тоҷикӣ мустаъмал аст. Маънои луғавии **телпак** пушоки пустӣ ва мӯйина дар зимистон аст [300, 439]. «Телпак каллапуши мудаввари мӯйина буда, тоҷикон онро, асосан, аз мӯйина, чарм, пусти қароқулӣ, моҳут ва

махмал медухтанд» [38, 446]. Маълум мегардад, ки телпакҳо марбут ба мардону занон ва кӯдакон духта мешудаанд. «Телпакҳои мардона аз телпакҳои занонаю кӯдакона аз ҷиҳати духт ва андозаашон фарқ мекунанд» [38, 447]. Дар «Ёддоштҳо»-и устод Садриддин Айнӣ ин вожа 7 бор истифода шудааст ва роҷеъ ба навъҳои **телпаки сарбозӣ, телпаки савсор, телпакҳои ҷойдорӣ, телпакчаи чоррахи белабакӣ** маълумот додааст, ки дар ҷумлаҳои зер истифода ёфтаанд: «... бар сарашон **телпакҳои** калони дегмонанди сиёҳи пустигӯсфандӣ буд» [330, 226]; «... ба сараш **телпаки** савсори қиматбаҳо ва дар пояш аз рӯи музаи амрикоии локӣ ҷалвори моҳути сурмагии канораисурхдор буд ...» [330, 220]; «... бар сарашон **телпакҳои** ҷойдорӣ одӣ буд [330, 216]»; «... ба сар **телпак** ва ба пой музаи булғорӣ дошт ...» [330, 204]; «... ба сарашон ҳам як **телпакчаи** чоррахи белабакиро мениҳоданд» [330, 300]; «... дар тоқи ҷанубӣ бозори **телпак** ташкил ёфта буд ...» [330, 490].

Дар лаҳҷаи Хуҷанд чанд намуди телпак истифода мешавад, «таҳти мафҳуми истилоҳҳои **телпаки қарокӯлӣ, телпаки андатра, телпаки норка** ва ғайра намудҳои телпакҳои дар назар дошта мешавад, ки аз кадом мавод духта шудани телпакро нишон медиҳанд» [169, 50]. Дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ ин анвоъ шакли дигар дорад. Муҳаққиқон дар шарҳи анвои **телпак** чунин овардаанд «телпак: телпаки **пусти рубаҳӣ**-ра занак мепушан, мардако телпаки барағӣ (Пд.)» [306, 604] ва анвои **телпаки (пусти) рубаҳӣ, телпаки (пусти) далағӣ, телпаки лақӣ, телпаки саговигӣ, телпаки сурӣ, телпаки барағӣ, телпаки қароқулӣ** шарҳ дода мешавад, ки аз гуногуннавьии он дарак медиҳад [306, 604]. Маълум мегардад, ки телпакҳо, асосан, аз пусти ҳайвоноти хонагӣ ваҳшӣ, аз қабилӣ рубаҳ, далла (силовсин), пусти сағобӣ, суғур, барраи қароқулӣ ва ғ. духта мешаванд.

Тавре дар боло зикр шуд, яке аз калимаҳои ин гурӯҳ **салла** мебошад. Муҳаққиқ М. Ҳалимова калимаи салларо бо вожаи дастор ҳамвазифа медонад. Ӯ зикр кардааст, ки «**Салла** матои яклухтест, ки ба атрофи тоқӣ мепечонанд. Моҳияти этнографии **салла** он аст, ки дини ислом ҳангоми

намозхонӣ салла бастанро ҳатмӣ меҳисобид. Вазифаи дигари **дастор** он аст, ки вай дар фасли зимистон сари шахсро аз хунукӣ муҳофизат мекунад. ... Истифодаи воҳиди луғавии салла ва синоними он дастор барои барҷаставу назаррас акс намудани симои берунии қаҳрамони асари бадеӣ дар адабиёти имрӯза мавқеи хоса дорад» [169, 50]. Ин ҳолат дар ДФМТ чунин шарҳ меёбад, ки «салла, дастор, амома, матои яклухтест, ки ба гирди тоқӣ, арғамчин ва кулоҳ мепечонанд. Ҷуғрофидон ва муаррихи Юнони Қадим Страбон навиштааст, ки: «модҳо салла мебастанд ва ин таомули онҳо ба эронӣҳо гузаштааст. Салла дар аҳди Сосониён, инчунин дар Фаластин ҳам маъмул будааст. Ислом ҳангоми намозхонӣ салла бастанро ҳатмӣ эълон кард [38, 300]. Дар ҷомеаи имрӯзи тоҷикон салла аз маводи гуногун таҳия мешавад ва ба сар бастанӣ он, махсусан, дар байни муллоҳо маъмул аст. Ин вожа дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ 42 маротиба истифода шудааст: «... як каллапушу як **саллаи** нав ҳам тайёр карда мондаанд» [330, 259]; « ... ба хона даромада **салла** ва ҷомаи падарро гирифта ... » [330, 50]; « ... ба сараш як **саллачаи** сафеди хурд ва ба танаш як яктаҳи сафед буд» [330, 70]; « ... **саллашон** ҳам аз саллаи имоми мо хурд аст-ку? » [330, 70]; «Калонии одам бо қаду қоматаш ва олимии ӯ бо **саллааш** муайян намешавад, – гуфт падарам дар ҷавоб ва илова намуд:– бисёртарини муллоҳои камилм **саллаҳошонро** калон мебанданд, ки авом онҳоро дида фиреб хӯрад ва муллои калон донад» [330, 70]. Калимаи дигаре, ки яке аз маъноҳояш аммома, салла [318, 350; 299, 96] мебошад, вожаи **дастор** мебошад ва ин калима дар шаклҳои дастор, дасторча, дасторбандӣ дар «Ёддоштҳо» 16 бор истифода шудааст: «Аз таги **дасторчаи** мисколие, ки Ҷӯрабек ба рӯи каллапуши кундал ба сараш баста буд, арақ шорида ... » [330, 275]; «Шайх **дастори** сафеди калони шайхона мебаст ... » [330, 347]; « ... дар **дасторбандӣ** аз додараш бисёр фарқ мекард» [330, 427]. Калимаҳои «**фута**», «**дастор**» имрӯз кӯҳна шудаанд ва маъмулан муродифҳои онҳо - миёнбанд ва салла кор фармуда мешавад.

Дар радифи калимаҳои матраҳшуда барои ифодаи сарпуш калимаи **арақчин** дар «Ёддоштҳо» вохӯрд, ки вазифаи хос дорад ва он дар номаш

нухуфтааст. Ин калима дар забони зиндаи халқ ҳам бо вариантҳои маъмул аст. Аз ҷумла, муаллифони ФГҶЗТ чунин меоранд, ки «**арақчин, арахчин // арахчи**» (Лахш, Сам., Пор., Хов., Мум., Нӯш., Ош., Сх., Лан) арақчин, токии абраву астарноки кӯдакону пирамардон, ки бештар вақти хоб ё дар тобистон мепушанд: арахчин пиракио-да ни меша, гулако-да ни (Ғеш) [306, 46]. Арақчин вожаи мураккаб буда, аз арақ ва асоси замони ҳозираи феъли чидан, чабидан сохта шудааст ва номи як навъ токии тунук мебошад. Вожаи **арақчин** дар «Ёддоштҳо» чунин истифода шудааст: «Ба сари ин одам як **арақчини** сафед, дар пояш як эзори васеи суф буд» [330, 227]. Таҳлил нишон дод, ки дар ҳаёти мардум таҳия ва духтану пушидани **каллапуш, тоқия, кулоҳ, телпак, салла** ва **арақчин** ба ҳукми анъанаи қадим имрӯз ҳам истифода мешаванд. Вожаҳои **каллапуш, тоқия, кулоҳ, телпак, арақчин, салла** муродиф буда, дар алоҳидагӣ қорбаст шудаанд.

2. Вожаҳои ифодакунандаи номи либосҳои марбут ба пушиданиҳои бадан. Барои ифодаи мафҳуми мазкур дар «Ёддоштҳо» калимаҳои **яктаҳ//яктақ, яктақ//яктаҳ, пустин, пустак, пешгир, чалвор/чалвар, гуппӣ, баз/з/, тасма ва такбанд** истифода шудааст, ки ҳар кадом хусусияти алоҳидаи истифодабарӣ дорад. Ин навъи вожаҳо барои ифодаи мафҳумҳои зарурии дар ҳаёти ҳаррӯзаи одамон хизмат мекунанд ва онҳо вожаҳои лингвофарҳангии мебошанд, ки барои баёни анъаноти либоспушӣ мавҷуданд.

Вожаи **яктаҳ** калимаи тоҷикӣ аст. Маънои луғавиаш ҷомаи беастар [299, 493], ҷомаи беастар, хилъат, челақ [300, 594] мебошад. Азбаски истифодабарандаи ин либос мардум ва ба шеваҳои гуногун мансуб аст, он дар қорҳои илмӣ-тадқиқотии шевашиносон низ дарҷ гардидааст. Дар ФГҶЗТ ба маънои «яктақ, челақ, либоси беастари сабуки мардонаву занона» [306] омадааст. Муҳаққиқони «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» ба ин андешаанд, ки: «дар лаҳҷаҳои Қаротегин ва ваҳиёӣ-қаротегинӣ дар ивази «челақ» ҳамчунин калимаҳои «йактағ», «йактайӣ» маълуманд. Маълум аст, ки ин калима-термин, дар шеваи шимолӣ, алалхусус, водии Фарғона дар ифодаи навъи куртаи мардон истифода мешавад. Вале дар қисми лаҳҷаҳои шеваи

чанубӣ, аз ҷумла, дар гурӯҳи бадахшонӣ, нисбати предмети дигар – типии хилъат гардидааст. Гумон меравад, ки бо маъноӣ нисбатан нав дар қисми лаҳҷаҳои шеваи чанубӣ чорӣ шудани «йактак» ба фаъолияти мусофирони водии Фарғона вобаста бошад» [96, 154]. Ҳамин андешаро М. А. Ҳомидҷонова дар робита ба лаҳҷаи Мастҷоҳ баён кардааст, ки истифодаи **курта-яктак** барои мардони мастҷоҳӣ баъди муҳочират сурат гирифтааст [288, 181]. Вале ба андешаи муҳаққиқи **вожағони** соҳаи хунармандӣ ва маишӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор Г. Абдуллоева, **яктах** навъи куртаи занон мебошад. «Гарчанде, айни замон, истифодаи яктах дар дигар мавзӯҳо ба назар нарасад ҳам, аммо дар деҳаи Тӯдаи ноҳияи Ҳисор занҳои миёнасол то ханӯз бе яктах дар кӯчаву бозорҳо намегарданд, аммо ин калима ба тағйироти фонетикӣ гирифтааст шуда, шакли «яктак»-ро гирифтааст» [1, 135]. Истифодаи ин калима дар лаҳҷаи Хучанд низ ба қалам дода шудааст. Муҳаққиқ М. Ҳалимова ба ин андеша мебошад, ки: «дар ифодаи яке аз куртаҳои анъанавии мардона воҳиди луғавии йактак истифода мешавад, ки он тақрибан дар аксарияти маҳалҳои тоҷикнишин дучор меояд. Яктак якчанд намуд дошта, ду хели он машҳур аст. Яке яктаки дароз, пешкушод ва гиребонаш рост ва дарози дар ду бараш лағандазада мебошад. Дар бари пеши он ду камарча ё тугма ва сӯроҳии тугмагузар мавҷуд буда, ба хилъат шабоҳат дорад» [169, 38]. Ин муаллиф зимни баррасиаш ба хулоса меояд, ки: «агар ифодаи маъноӣ хилъатро ба назар гирем, яктак на аз ҷумлаи либоси тағ, балки аз қабилӣ пушоки рӯ ба шумор меравад. Вале таркиби калима ба он далолат менамояд, ки $яг+тағ \dot{\text{е}}$ яктах / > яктағ дар зот навъи курта буда, ҳамчун либоси тағ истифода мешавад. Дар лаҳҷаи Хучанд маҳз ҳамин маънӣ талқин мешавад» [169, 39]. Дар забонамон калимаи **так/тағ** на танҳо ба маъноӣ мутаҷодди **болло**, балки ба маъноӣ **танҳо** ва **қабат** дар таркибҳои **таку танҳо** ва **так ба так** ба мушоҳида мерасад. Дар «Фарҳанги бузурги сухан» дар шарҳи якуми калимаи **так** омадааст, ки «так (с.) 1. Он чи ба сурати муфрад бошад; танҳо; яғона» [7]. Ба ин маънӣ **яктах** либосе аст, ки танҳо аз як қабат иборат аст, яъне ба маъноӣ либоси тағ нест, болопуши якқабата аст.

Агар ба шарҳи устод С. Айнӣ дар Луғатнома нигарем, устод онро дар ду гуна **яктак/яктаҳ** оварда, чун **чомаи беостар** ва **чомаи беастар** [299, 493] шарҳ медиҳанд, ки гувоҳи як қабат ва таку танҳо будани он аст.

Устод С. Айнӣ дар «Ёддоштҳо» вожаи мазкурро 12 бор истифода бурдааст. Аз рӯи маводи мавҷуда дар асари мазкур **яктаҳ // яктаг** аз чит, чити тунук (гардӣ) дар шакли **яктаҳкурта**, **яктаҳи чит**, **яктаҳи сафед** истифода шудааст: «Инҳо **яктаҳкурта** пушида ... » [330, 339]; « ... як **яктаҳи чит** аз моли фабрика харида дузонда дод [330, 49]»; « ... ба танаш як **яктаҳи сафед буд**» [330, 70]; « ... аз рӯи як **яктак** (чомаи беостар), ки аз чити тунук (гардӣ) духта шуда буд ... » [330, 227]; «Аз нӯгаш як **яктаҳ** (чомаи беастар) тайёр шуда буд ... » [330, 300] ва ғ.

Яктаҳ, асосан, дар фасли тобистон ба кор меравад, аммо **пустин** бо таваҷҷуҳ ба ин, ки аз пустҳои пашмдор духта мешавад, дар зимистон истифода мешавад. Вожаи **пустин** калима тоҷикӣ аст. Дар луғатҳо ба маънои луғавии либоси аз пусти пашмдор духташуда [299, 303], чомае, ки аз пусти ҳайвонот духта мешавад [319, 107] маънидод шудааст. Устод С. Айнӣ ин вожаро 5 маротиба истифода кардааст. *Мисолҳо*: «Пул ва **пустинро** ба домоди Аҳмад-махдум, ки вакили ҳарч буд, супурдам ... » [330, 289]; « ... он кас як **пустини** почасиёҳи аъло ҳам бар тан дошт ... » [330, 472]; « ... як остини **пустинашро** кашида менишаст ... » [330, 472]; « ... он кас бари **пустини** остинаш аз даст берун кардашро чаппа карда монда буд ... » [330, 472].

Яке аз калимаҳое, ки хусусияти умумӣ надорад ва ҳама онро намепушанд ин **пешгир** аст. Пешгир се маънои луғавӣ дорад. 1. лунгии камарча ва тугмадор аст, ки бар сари синаи бачагон банданд. 2. пешбастаи пушткушода аст, ки ходимони тиббӣ дар беморхонаҳо пушанд. 3. умуман порчае, ки дар вақти кор барои аз чирку ғубор нигоҳдории либоси худ аз тарафи пеш банданд [299, 292]. Муродифи пешгир пешдоман [299, 292] аст, ки дар асар корбаст нашудааст. Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро ду бор

истифода кардааст: « ... дар миёни худ аз тарафи пеш **пешгири** мешигӣ баста буданд [330, 380]».

Дар Луғатнома калимаи **чалвор** ба маънои чалвар, шалвор, эзор, шим [299, 465] ва дар ФТЗТ ду маънои луғавии он дарҷ гаштааст: 1. нимтанаи аз матои ғафс ё чарм духташуда, ки аз рӯйи либос мепушанд. 2. матои пахтагини сафеди оҳордоре, ки аз он пирохан, зерчома ва дигар либосҳо медузанд; матои салла [321, 525]. Мутобики ин маънӣ дар «Ёддоштҳо» ду бор истифода гардидааст: « ... дар пояш аз рӯи музаи амрикоии локӣ **чалвори** моҳути сурмагии канораи сурхдор буд» [330, 220]; « ... аз ҳамин моҳут **чалвори** канораи борикдор пушида буд ... » [330, 221].

Аммо дар баробари вожаи **чалвор** дар асари мазкур калимаи шалвор/шилвор низ дида мешавад, ки дар луғатномаҳо ба маънои зерин меояд: 1. эзор. 2. шим [321, 622]; шалвор-чалвар (эзор, шим) [299, 465]; шалвор-эзор; шим [318, 562]; шалвор навъе аз эзор [300, 564]. Вожаи русии «шаровари» аз калимаи шалвор маншаъ гирифтааст [325, 410]. Ба таъкиди М. С. Андреев «Раньше женские шаровари, как и мужские штаны, шились главным образом из сукна «рагза», но в 1943 г. они уже часто делались из фабричных тканей [200, 409].

Муаллиф дар «Ёддоштҳо» ин вожаро ду маротиба истифода бурдааст: « ... дар байни талабаҳо камзул ва **шалвор** пушидан одат набуд» [330, 145].

Барои ифодаи **эзор** дар баробари **чалвор** ва **шалвор** калимаи **шим** низ дар забонамон маъмул аст, ки дар лаҳҷаи Хучанд муҳаққиқ М. Ҳалимова навъҳои онро нишон додааст: «Шимҳо мувофиқи тарзи духт ба чунин навъҳо чудо мешаванд: шими галифе, шими муза, шими пахтадор, шими кулеш, шими варйонка, шими чинсӣ ва ғ.» [169, 47]. Муаллифони ФГҶЗТ навъҳои «шими пахтагӣ ва шими ғелефӣ»-ро шарҳ додаанд [306, 816], аммо дар матни «Ёддоштҳо» вожаи **шим** дида нашуд. Дар лаҳҷаи Кулоб ба маънои «шалвори аз пашм бофташуда» вожаи **рағза** [65, 193] истифода шавад, дар шакли **рағза** дар забони яғнобӣ ба назар мерасад [72, 164], ки вожаи **рағза** ҳам дар «Ёддоштҳо» истифода нашудааст. Дар маҷмӯъ барои ифодаи шалвори

мардон дар забонамон калимаҳои шим, рағза/ рағзан, шимрағза мавҷуд аст, ки онҳоро устод Айнӣ истифода накардааст.

Дар лаҳҷаҳои шеваи марказии забони тоҷикӣ (минтақаи Зарафшон) истилоҳи «тагпушак» маъмул аст, ки эзори тунуки занона ва мардонро гӯянд, яъне ҳам барои занон ва ҳам барои мардон мафҳуми ягонро ифода мекунад.

Барои ифодаи камарбанди мардон дар «Ёддоштҳо» вожаи **тасма** истифода шудааст. Маънои луғавиаш чарми камбари дароз буридашуда [299, 383], банди чармин, чарми хоме, ки аз он банд месозанд; камарбанд [319, 336] мебошад. Дар «Ёддоштҳо» муаллиф ин вожаро ду бор дар ҳайати калимаи мураккаби омехтаи тасмабозӣ истифода бурдааст: «Дар баъзеи он давраҳо ғирғиракбозӣ, дар баъзешон **тасмабозӣ**, дар дигарашон қартабозӣ ва монанди инҳо буд ... » [330, 80]; « ... ғир-ғиракбозӣ, қартабозӣ, **тасмабозӣ** ва бучулбозӣ ба назар намоёнтарини он бозиҳои махфӣ буданд» [330, 165].

Адиб вожаи **такбандро** ҳам ба қор бурдааст, ки ба маънои камарбанди бофтаи абрешимӣ, ё пашмӣ [299, 371], камарбанди махмалӣ ва абрешимии бофтаи зардузии занона [321, 299] мебошад. Вожаҳои **тасма** ва **такбанд** моҳияти лингвофарҳангии махсус дошта, ҳам барои мард ва ҳам барои зан мафҳуми ягона дорад. Маводи «Ёддоштҳо» гувоҳи он аст, ки такбандҳо бофта мешуданд ва дар Бухоро бо ин ном гузарҳо низ мавҷуд буданд: «Ҳавлии Қозичон дар гузари **Такбандбофони** Бухоро буд ... » [330, 332]; «Ин одам як рӯз дар паскӯҷаи гузари **Такбандбофон** аз пешам баромад ... » [330, 157] ва ғ. Калимаҳои палто, плаш, костюм, куртка ва ғ., ки маҳсули дасти аврупоӣҳо мебошад, дар «Ёддоштҳо» умуман дида нашуд.

3. Вожаҳои ифодакунандаи номи пойафзор. Дар байни калимаҳои ифодакунандаи номи сару либоси мардон вожаҳои ифодакунандаи номи пойафзор ҳам ба назар мерасад. Дар фаслҳои боло дар бораи истифодаи калимаҳои марбут ба пойафзор, ки барои зану мард хусусияти умумӣ дошта, аз ҷумла дар бораи калимаҳои **махсӣ/масхӣ, кафш, пойтоба /пайтоба//потоба, калуш** ва ғ. маълумот додем.

Вожаҳои марбут ба пойафзори мардон чандон зиёд нестанд. Онҳо ифодакунандаи пойафзор ва қисматҳои он ба шумор мераванд, ки иборатанд аз вожаҳои **пойабзол//пойафзол, муза, пошна, соқ, патак, шиппак, тагчарм, пойафзори соқдароз, пойафзоли беовоз, патаки танг, кафш, кафши олаки шиппакмонанд** ва ғ. Дар байни пешаварон нақши дасти хунармандон дар **пойабзол//пойафзол** ва **музадузӣ** муҳим аст. Калимаҳои **пойабзол//пойафзол** ва **муза** ифодакунандаи анвои пойпушҳои мардон аст, ки аз қадим ҳамсафари мардуманд.

Агар калимаи **пойабзолу пойафзолро** дар ҳайати мафҳумҳои умумии ифодакунандаи попушиҳо барем, боке нест, аммо бо тавачҷуҳ ба ин ки мисолҳои дар ҷумлаҳо гирдомада аз «Ёддоштҳо» ба хунари дасти мардон мансуб аст, аз ин рӯ, мо онҳоро дар банди алоҳида ҷо додем.

Барои ифодаи номи умумии **пойпуш** дар «Ёддоштҳо» калимаҳои **пойабзол** ва **пойафзол** истифода шудааст. Дар ФЗТ ба ин маънӣ калимаи **пойафзор** дида мешавад, ки гунаи сеюми ҳамон як калима мебошад. Зимни шарҳи **пойафзор** ФЗТ «ниг. поафзор» [319, 76] дида мешавад. Ҳангоми ба **поафзор** нигаристан маълум шуд, ин моддаи луғавӣ дар шакли «**поафзор//пойафзор** попуш, чизе, ки ба пой мепушанд, ҳамчун муза, кафшу маҳсӣ, чорук аст» [319, 72] шарҳ дода мешавад ва шеърӣ Хусрави Дехлавӣ мисол оварда мешавад:

Тараб з-он гуна бар шоҳ уштулум кард,

Ки **пойафзор** ҷусту пой гум кард.

Дар Луғатнома калимаи **пойабзол** ва **пойафзол** ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ тавзеҳ дода нашудааст, вале зимни шарҳи калимаи маҳсӣ истифода мешавад «**масҳӣ** пойафзолест тактунук, бепошна, ки бо кафш ё калош пушида мешавад» [299, 297]. Вожаи **пойафзор** на дар «Ёддоштҳо» ва на дар Луғатномаи С. Айнӣ сабт нагардидааст, аммо дар Луғатнома гунаи ихтисории поафзор тафсир ёфтааст: «**поафзор** афзори по, чизе ки ба по мепушанд» [299, 299]. Дар ФТЗТ гунаҳои **пойафзор, пойафзол, пойпуш,**

попуш шарҳ ёфтааст ва ҳангоми ташреҳи **пойафзор** ишора ба «ниг. поафзол» гардидааст [320, 108], вале дар худӣ ФТЗТ низ ба қайд гирифта нашудааст.

Ҳамин тавр, аз шарҳи луғатномаҳо маълум мешавад, ки дар забонамон барои ифодаи маънои попуш калимаҳои **пойабзол, пояфзол, пояфзор, поафзор, пойпуш** ва **попуш** ба мушоҳида мерасад, ки ин гунаҳо аз гуногунрангии ҳамон як калима гувоҳӣ медиҳад.

Калимаи **афзор** дар Луғатнома дар шакли «**афзор/ абзол/ افزار** 1. кафш ва музааст, ки «пойафзор» ҳам мегӯянд. 2. абзол ва асбоби пешаварон аст, ки «дастафзор» ҳам мегӯянд» [299, 23-35] тавзеҳ ёфтааст, ки муккамал нест. Дар «Ёддоштҳо» калимаи **пойабзол** 6 бор ва **пояфзол** 13 маротиба ба қор рафта, гунаҳои дигари он ба мушоҳида нарасиданд: « ... дар нахустин бор омадани чармҳои локӣ аз Россия ӯ аз он чарм **пойабзол** дузонда пушида буд» [330, 576]; «**Пойабзолдузон** дар даҳаи охири рамазон ҳатто то бист соат қор мекарданд ... » [330, 579]; «Аҳволи **пойабзолдузон** ҳам наздик ба ҳамин буд ... » [330, 578]; «Ман ғайр аз дӯкони чарчинфурӯшӣ устохонаи **пояфзолдузӣ** ҳам дорам ... » [330, 578]; « ... хароҷоте, ки дар сайри Самарқанд қардам ва ҳақи бобоёнаи бобои **пояфзолдузони** Самарқанд – ҳамагӣ панҷсад танга шуд» [330, 387]; « ... аъзои чамбияти **пояфзолдузон** ба шумор мерафт» [330, 388]; « ... ин гуна **пояфзоли** беовозро фақат дуздони шабрав мепушидаанд ... » [330, 169].

Истифодаи ин ду калима дар «Ёддоштҳо» маҳз ба ҳаёти ҳунармандии мардум вобаста будааст, ки онҳоро адиб якҷо бо унсурҳои **духтан, аҳвол, ҳақ, дуз, усто, қор қардан** ва ғ. мавриди истифода қарор медиҳад. Тавассути ин вожаҳо нависанда зиндагии ҳунармандии мардум, мақсаду маром ва макони ин соҳаи муҳимми ҳаёти халқро таҷассум намудааст.

Дар байни калимаҳои марбут ба ҳунармандӣ вожаи этнографии **муза** ҷойгоҳи муҳим дорад, зеро ба ҳаёти ҳунармандии мардум бевосита вобаста аст. **Музаро** аз анвои пуст ва матоъҳои саҳт медузанд ва ин нукта дар ДФМТ дар моддаи алоҳида наомада бошад ҳам, зимни тафсири калимаи музадузӣ ба мушоҳида мерасад: «**Муза** шаклу анвои гуногун дошта, аз чарм, матои

мустаҳками ғафс (ва дар ин авохир аз дермантин) духта мешавад» [37, 662]. Дар Луғатнома ҳамчун моддаи алоҳида шарҳу эзоҳ наёфта бошад ҳам, дар ташреҳи дигар вожаҳо 12 бор ба кор рафтааст. Дар ФЗТ дар шакли «Муза навъе аз пойафзори соқдароз» шарҳ ёфта, мисоли «Муза аз пой ман берун карданд. «Таърихи Наршаҳӣ»-ро меоранд, ки ин мисол аз қадимӣ будани ин калима дарак медиҳад. Луғатнигорони шеваи чанубӣ гунаи шевагии калимаи **музаро** дар шакли **муза** меоранд ва анвои онро низ дарҷ мекунанд: «**муза** (муза); **~й амирконӣ** музае, ки аз чарми навъи аълои чилодор духта шудааст; **~й қазонӣ** (Ққ.) музай чамбиятӣ; **~й қързавой** (Дч., Лахш, Пд.) музай қерзовӣ; **~й такагӣ** музае, ки аз пусти даббоғӣ кардашудаи нарбуз духта мешавад; **~й хърром** (Лахш) музай хирром [306, 401]. Муҳаққиқи лаҳҷаи Хучанд М. Ҳалимова зимни баррасии анвои пойафзор дар бораи мавҷудияти навъҳои «**музи соқдор, музи бесоқ, музайи чармин, музи хирром, музи қирзавой, музи резинӣ, музи брезинтӣ, музи пошнадор, музи чапаёғ**» [169, 52] маълумот медиҳад. Аз муқоисаи кори муҳаққиқон бармеояд, ки анвои музай **амирконӣ, қазонӣ** ва **такагӣ** дар лаҳҷаи Хучанд ва анвои **музи соқдор, бесоқ, чармин, резинӣ, брезинтӣ, пошнадор** ва **чапаёғ** дар шеваи чанубии забони тоҷикӣ дида намешавад ва навъҳои қирзавой ва хирром муштарақанд. Муаллифони китоби «Таджики Каратегина и Дарваза» навъҳои «чармин ва қирзавой»-ро нишон медиҳанд: «Ба навъи асосии пойафзори қорӣ музаҳои чармин ё қирзавой ва барои қормандони бошад, ботинка дохил мешавад» [278, 128].

Дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ вожаи **муза** 14 бор во меҳӯрад. Дар шакли сода «навъе аз пойафзори соқдароз аст [320, 868]: « ... чорумӣ шони **муза** ва масҳиро кашида гирифта чангро давом доданд» [330, 577].

Бо дигар унсурҳои забон дар шакли мураккаб номи пеша (**музадуз**) « ... шумо ҳеч гоҳ **музадуз** ё қашдуз намешавед ... » [330, 387] ва дар шакли мураккаби пасванддор (**музадузӣ**) « ... ба **музадузӣ** ё ба бофандагӣ шогирд шуда дарояд ... » [330, 329] амали пешаварӣ бо музаро ифода мекунад. Бо ин

вожа номи деҳа низ ба мушоҳида расид: «Дар чанубии маркази Ғиждувон ва наздик ба он деҳае буд, ки вайро **Паҳмуза** (Паҳнмуза) меномиданд» [330, 82].

Тавассути ибора-истилоҳот дар «Ёддоштҳо» анвои муза баён мегардад: «**музай булғорӣ, музай амрикоии локӣ, музай пошнабаланд, музай одӣ** ва **музай локӣ**», ки дар ҳолатҳои гуногун истифода мегарданд: « ... ба пой **музай булғорӣ** дошт ... [330, 204]»; « ... дар пояш аз рӯйи **музай амрикоии локӣ** чалвори моҳути сурмагии канораисурхдор буд» [330, 220]; «Тайёрон **музай пошнабаланд** мепушиданд ... » [330, 339]; « ... дар пояшон **музай одӣ** ва бар сарашон телпаҳои ҷойдорӣ одӣ буд» [330, 216]; « ... дар по **музай локӣ** ва бар сар телпаки сарбозии аз пусти аълои қароқӯлӣ духташуда дошт» [330, 221] ва ғ. Ибораи «**музай кӯҳна**» низ истифода гардидааст, аммо ин навъи муза набуда, аз ҳолати он ба кӯҳна шудан дарак медиҳад: « ... касоне, ки ба соқи **музай кӯҳна** тағ ва рӯй меканданд ... » [331, 8].

Тавре дида мешавад, ба калимаи **муза** вожаҳои гуногун илова шуда, анвои онҳо вобаста ба макони истехсол, сифату ҳолати ниғаҳдошт ва хусусиятҳои онҳо ифода мешавад.

Яке аз анвои пойпушҳо **шиппак** мебошад, ки дар ФТЗТ онро «кафши сарипоии одатан бепошнаи хонапуш» [321, 643] меноманд. Дар шеваи чанубӣ ба ин маънӣ калимаи сапак истифода мешавад ва муаллифони ФГҶЗТ онро чунин шарҳ додаанд «**сапак** (Вд., Нд., Нз.) шиппак, кафши сабуки бепошна: пеш ваҳ сапак мегуфтанд итарӣ кавшо-ра (Нд.)» [306]. Дар «Ёддоштҳо» як бор истифода шудааст: «Аммо соқҳои пой маҳдум мувофиқи мартабааш бараҳна ва бар нӯги пояш як кафши олаки **шиппакмонанд** буд [330, 344]». Бино ба маълумоти муҳаққиқ Н. Ершов, шипакро занҳои савдогар дар кӯҳҳои баланди дараи Қаратоғ мепушанд [214, 103]. Ин калима имрӯз дар забонамон мустаъмал нест. Месазад, ки онро ғаёлол қард.

Дар «Ёддоштҳо» калимаҳои **пошна, соқ, тағчарм, патак** во мехӯрад, ки пойафзор набуда, балки қисме аз он аст. Онҳо қисматҳои гуногуни пойафзорро ифода мекунанд. **Пошна** ифодагари «қисми интиҳои қафои пой одам. 2. қисми ақибӣ поёни кафш, муза ва пойафзоли дигар; пошнаи муза»

[321, 117], вожаи **соқ** «аз сари бучул то сари зонуи одам; соқи по, соқи муза»-ро ифода мекунад [321, 258] калимаи **тагчарм** «пойафзоли тагаш аз чарм; кафакӣ, таги пойафзол [321, 292] ва вожаи **патак** ифодагари маънои «порчаи мулоими матоъ ё намад, ки барои нарму гарм нигоҳ доштани пой дар даруни пойафзор гузошта мешавад» аст [321, 83].

Дар «Ёддоштҳо» вожаи **пошна** 20 маротиба ба маънои аслию маҷозии покубӣ истифода шудааст. *Мисолҳо*: «Аз чое, ки тарф **пошна** зада буд, чанд касро аз замин бардошта бурда ба ҳавз партофтанд, ки аз либоси онҳо дуд ва шарораи оташ мебаромад» [330, 85]; « ... дар реги рӯйи ҳавлӣ ва замини боғча кафш то **пошна**аш меғӯтид ... » [330, 23]; « ... аз **пошна** задани тарфи ғиждувониён зарар дида будам, бо **пошна** задани тарфи вобкандиён худро ба канор кашидам» [330, 86]. Вожаи **соқ** ҳам дар «Ёддоштҳо» 20 бор истифода шудааст, ки асосан ба маънои асли аст: « ... касоне, ки ба **соқи** музаи кухна таг ва рӯй мебанданд» [331, 8]; « ... ба **соқи** поям як бор заду гуфт ... » [330, 97]; « ... бо калтакчаи худ аз пеш ба **соқҳои** пойи бандӣ чунон саҳт зад ... » [330, 218]; « ... танаи худро чобукона тирморвор рост гирифта, бо **соқи** пой музадораш ба **соқи** пой бараҳнаи маҳдуми Муҳаммадӣ зад» [330, 344].

Калимаи **тагчарм** 3 маротиба мавриди истеъмом дорад, ки ба маънои дар боло зикршуда мувофиқ мебошад: «Ин кафш ба сабаби спиртӣ будани **тагчармаш** (подош) дар роҳ рафтани ғарч-ғарчкунон садо мебаровард» [330, 170]; « ... онҳо дар мағзи **тагчарми** вай мӯйлаби хуқро мемонанд, «ғарч-ғарч» мекунад» [330, 171].

Вожаи **патак** дар «Ёддоштҳо» як бор ба маънои «порчае, ки дар даруни кафш мегузоранд [299, 289] ба кор рафтааст: « ... як даричаи **патаки** танг дошт, ки обичӯшхарандагон чойникҳошонро аз ҳамон дарича дода оби чӯш гирифта мебурданд» [330, 478].

Дар баробари калимаҳои матраҳшуда дар забонамон вожаҳои локӣ, хомак, чорук, мӯкӣ, патинка, ботинка, туфлӣ, шатақ мавҷуд аст, ки дар «Ёддоштҳо» дида нашуданд.

Ҳамин тавр, вожаю истилоҳоти ифодакунандаи либосу пойпуш дар «Ёддоштҳо» барои ифодаи ҳунарҳои дастии суннати мардум, ки аз қадимулайём ҳамсафари ҳаётии мардум будаанд, ҷойгоҳи махсус доранд.

1.4. Вожаҳои марбут ба номи порчаю матоъ

Дар баробари номи умумии вожаҳо ва истилоҳоти марбут ба либос ва пушок як идда калимаҳои дида мешаванд, ки онҳо барои ифодаи номи **порчаю матоъ** мустақмаланд, ки бо риштаҳои гуногуни абрешимию пахтагӣ тайёр шудаанд. Дар ин қатор калимаҳои *атлас, адрас, алоча, шохӣ, ҳарир, абрешим, бахмал, махмал, гардӣ, дока, мисқолӣ, чит, суф, сатин, қасаб, карбос, кимхоб /кимхо/, зарбафт, пустак, кундал, моҳут, банорас, газ* (навъи матои абрешимии тунук, ҳарир) аз унсурҳои луғавие мебошанд, ки барои ифодаи номи матоъҳои гуногун дар ҳаёти мардуми тоҷик аз қадим истифода мешудаанд.

Дар забони тоҷикӣ вожаи **атлас** ба ду маънӣ: матоъ ва харита маъмул аст [322, 641-642]. Атлас калимаи арабӣ буда, ба воситаи забони лотинӣ ба забони олмонӣ, аз он ба лаҳистонӣ ва сипас ба русӣ ворид шудааст [300, 54]. Ҳамчун матоъ низ ба ду маъно: 1. навъе аз матои абрешимӣ ва нимаабрешимӣ бо тарзи махсуси бофт ва нақшҳои вижа, ки занону духтарон аз он пираҳан медузанд 2. дебо; парниён [318, 97] истифода мегардад. Атласи абрешимию барои либосҳои занона ва нимаабрешимиашро барои абраю курпаю курпача ва ғ. истифода мебарданд. Атласҳои машҳур бо номҳои «Баҳори Тоҷикистон», «Ҷавонӣ», «Тӯҳфа», «Тӯёна», «Муҳаббат», «Дилором», «Тирукамон», «Ҳосиятхон», ва ғ. номгузорӣ шудаанд [284, 13-15; 285, 413-430; 237, 123-128].

Баъзе муҳаққиқон бар он андешаанд, ки вожаи «**атлас**» аз забони эронии шарқӣ, забони суғдӣ пайдо шуда, аз замони пеш аз ислом то имрӯз дар мадракҳои хаттии суғдӣ, абёти алломаҳо, шоирон, адибон, аз ҷумла Абусаиди Абулхайр (охири асри X нимаи аввали асри XI) Заҳирии Форёбӣ (асри XII), Қатрони Табрэзӣ (асри XI-XII), Саъдии Шерозӣ (асри XIII), Камоли Хучандӣ (асри XIV) зикр шудааст. Атлас, ки матои тору пудаш зичи

соф абрешимай ва нимабрешимай буд, дар тарзи зиндагӣ ва маданияти тоҷикон ба тарзи васеъ истифода мешуд. Ғурак-подшоҳи Суғд дар аввали асри VIII ба волии Хуросон, сарлашқари араб Қутайба ибни Муслим контрибутсияро (товони чангро) бо матои абрешимини «дебо» пардохт. Ба гуфти Балъамӣ (асри X) ҳар тӯби дебо баробари 100 дирҳами нуқрагӣ қимати баланд дошт. Ҳоқони (подшоҳи) тюрғешҳо Курсул соли 737 моҳонаи ҳар нафари чанговарони хешро бо лундаи абрешими нарҳаш 25 дирҳам супурд. Табарӣ мавриди тавсифи сарулибоси Курсул-малики туркҳо шалвори дибочӣ, қабои атласини бо шероза зиннат ёфтара номбар кардааст. Яке аз аввалин сабти вожаи «атлас» бо ҳамин ном дар ахбори мазқури Табарӣ оварда шудааст. Аксари пораҳои матоъҳои аз кӯҳи Муғи сарғаҳи Зарафшон дарёёфтшуда бофти муқаррарии суннати карбосию суфӣ доштанд. Пораҳои боқимондаи матоъҳои абрешимини кӯҳи Муғ бо услуби сернақшу нигор ва тасвири шерҳо, уштурҳо, мурғон гулабардорӣ шуда, ба нақши атлас шабоҳат дошт [297]. Муҳаққиқ М. Бобомуродова низ ба баррасии ин масъала бетараф набуда, андешаи худро чунин баён намудааст: «Атласи Самарқанд, атласи Бухоро, Хучанд, Конибодому Андичон ва дигар маҳалҳои Осиёи Миёна шуҳрат доранд» [22, 38-41].

Калимаи **атлас** аз чиҳати сохт сода буда, дар «Ёддоштҳо» 6 маротиба истифода шудааст. *Мисол*: « ... бар чанд шутур пушокворихои **атласу** адрасу шоҳиву баҳмалу кимҳобу зарбафт бор карда шуда будаанд» [330, 32]. Аз мазмуни ин ҷумла маълум мегардад, ки дар замони зиндагии муаллиф атлас қимати баланд дошта, шоҳону сарватмандон ба ҳомиёну сарлашқарони худ ба нишони иззату иқром пероҳанҳои зарбофти аз ҳамин матоъ омодашуда тақдим менамуданд. Дар мавриди дигар ба маънои ғайриаслӣ омадааст: «Ман, ки баробари ӯ аз ҷо хеста дар рӯ ба рӯяш рост истода будам, дастони ларзони худро ба гардани латифи **атласи** сафедмонанди ӯ андохтам, ӯ дастони тафсонаи худро аз бағалам гузаронида маро пеш кашид» [330, 255]. Муҳаққиқ С. Ҳалимова таъкид мекунад, ки дар «Шахрошӯб»-и Сайидо номи

матӯҳои пахтагину пашмин зикр шудааст: а) номи матӯ: карбос (453), махмал (441), атлас (53) [166, 40].

Дар баробари атлас **адрас** низ яке аз матӯҳоест, ки дар байни мардуми мо арзиши калон дорад. Адрасбофӣ низ мисли атласбофӣ навъе аз хунаҳои суннатӣ мебошад, ки ба он бештар занон машғул мебошанд. Он дар байни мардуми тоҷик ҳамчун як бахши бофандагӣ таърихи тулонӣ дошта, барои пешрафти абрешимбофӣ мусоидат кардааст. **Адрас** навъе аз матои маҳаллӣ, ки аз нахҳои абрешимӣ ва пахтагин бофта мешавад. Пуди **адрас** аз се ресмони борики сафед ё ранга иборат мебошад. Андозаи бари адрасҳо, маъмулан, се хел мешаванд: одӣ («омиёна») – 40 см, сербар («олчинбар») – 70 см ва камбар («якбара») – 26 см. Барои гулпартоӣ адрасро абрбандӣ мекунанд [112, 7; 237, 123-128].

Вожаи мавриди назар дар фарҳангҳо чунин тавзеҳ ёфтааст: **адрас** порчаи тори абрешимии пудресмони ғафс, ки бо оҳор, ё оби йилем барахт карда мебофтанд [299, 25]; навъе матои мунаққаш, ки онро низ подшоҳӣ меномиданд. Адрасро аз торҳои абрешими нисбатан дурушт ва пуди ресмонӣ мебофтанд [300, 35]; адрас як навъ матои дастибофи тораи абрешими пудаш аз ресмон, ки мисли беқасаб алобулло ва ё якранг мешавад [322, 150]. Муҳаққиқ Т. Зеҳнӣ зимни баррасии анвои чома калимаи **адрасро** низ тавзеҳ додааст. Аз ҷумла, истифодаи **адрас** дар Бухоро маъмул будааст ва анвои чомаҳои бо адрас духтаро ба «а) чомаи **адраси** безеҳ, ки пудаш абрешим ва тораи ресмон ва каме кудунгардаи оҳардор ва нақшин ва б) чомаи **адраси** зеҳдору фаровездор, ки ба рӯи фаровез зеҳ дорад, пуд абрешиму тор ресмонӣ аст» ҷудо менамояд [43, 98]. **Адрас** аз ҷиҳати сохт сода аст. С. Айнӣ онро дар «Ёддоштҳо» ду бор истифода бурдааст: « ... бар чанд шутур пушоквориҳои атласу **адрасу** шоҳиву бахмалу кимхобу зарбафт бор карда шуда буданд» [330, 32]; « ... баъд аз он атласу **адраспушон** қатор шуда ... » [330, 205].

Муҳаққиқ Ҷ. Ҷ. Худойбердиева зимни баррасии муқоисавии хусусиятҳои этнолингвистии сохтори вожагони марбут ба либосҳои занона

дар забонҳои русӣ, тоҷикӣ ва англисӣ онро чунин тасвир намудааст: «традиционная ткань таджикского народа. Материя использовалась для изготовления женских платьев и халатов. Кустарное производство ткани зафиксировано в Бухаре, Самарканде, Худжанде, Коканде, Намангане (XIX – XX вв)» [282, 16]. Метавон гуфт, ки атласу адрас маҳсули меҳнати хунармандони халқӣ буда, чун воситаи муҳимми эстетикӣ ороиш бо зиндагӣ ва завқи бадеии мардум робитаи ногусастанӣ дорад ва имрӯз ҳам дар ҳаёти мардум нақш дорад.

Яке аз матоъҳои, ки дар ҳаёти хунармандии мардумӣ нақши калон дорад **алоча** мебошад, яъне матоъ, ки бо ду ё се навъи ранг бофта шудааст. Маънои луғавӣ он дар луғатномаҳо дар шакли «чизи (матои) сурху сафед ва сабз» [299, 28], «навъе газвор ё кумош, ки бофти Шом будааст» [307, 40] ва «порчаи абрешимӣ ё пашмӣ, ки бо даст бофта мешавад» [300, 40] тавзеҳ ёфтааст. Алоча матои пахтагини рангоранг ва дорои нақшу ниғори мураккабу реза мебошад. Нақши алоча аз раҳҳои ҳаррангаи кабуд, сабз, сиёҳ, сурх ва зард таркиб меёбад. Нақшҳои он «митӣ», «мушқу заъфар» ва «байрак» ном доранд. Тори алочаи дубанда 400 нах дошта, бараш тақрибан 40 см мебошад. Пудашро аз ресмони кабуд, сиёҳ ва баъзан сабз тайёр мекунад. Матои алоча барои духтани челаку камзул, дастархон, чилди курпача ва ғайра истифода мешавад [215; 112, 10-12]. Муҳаққиқ М. Ашрафӣ зимни таҳқиқи пушоки асримиёнагии тоҷикони асрҳо аз рӯи маълумоти миниатюра зикр мекунад, ки «Самарканд являлся центром производства текстиля: больше всего здесь была развита выделка высокосортной полосатой бумажной алачи, а также её полушелкового варианта – бекасаба» [195, 9].

Дар «Ёддоштҳо» ҳамчун ифодакунандаи номи матоъ 9 бор мавриди истифода қарор гирифтааст. *Мисолҳо*: «**Алоча** монда, худаш ва ҳамаамонро бо чомаҳои таҳпушӣ ва рӯпушӣ таъмин кард» [330, 49]; « ... аз он чо як чӯра (як чомавор) **алочаи** ресмонии нуратоиро бароварда оварда ... » [330, 637]; «Ин **алочаро** чома карда пуш ... » [330, 637]; «Аввал фикр кардам, ки **алочаро** дар пеши қозикалон партофта намоишкорона баромада равам ... »

[330, 637]; «Бо ҳамин мулоҳизаҳо ман **алочаро** ба даст гирифта ... » [330, 637]; «Ин **алочаи** инъомии эшони калонро шумо ба ягон масрифатон сарф кунед, чунки барои ман даркор нест» [330, 637].

Т. Зеҳнӣ дар бораи истифодаи **алоча** дар духтани анвои чомаҳо зикр карда, дар Бухоро истифодаи анвои онро нишон медиҳад. Аз ҷумла, дар бораи чомаи **алочаи** ресмонии нимшоҳии рах-рах, чомаи **алочаи** нимшоҳӣ, ки бараш тақрибан се сантиметри он абрешим ва шаш сантиметраш ресмон аст, чомаи **алочаи** нимшоҳии тахпушӣ ва **алочаи** кашмирӣ, ки чомаи рӯпушӣ аст [43, 98] маълумот додааст. Муҳаққиқ Қ. Ч. Худойбердиева онро матои анъанавии мардуми тоҷик доништа менависад, ки «вплоть до XX века наиболее распространённая в Центральной Азии узорчатая материя. Некоторые ее сорта производились с клетчатым эффектом, а также с абровым узором. Производство таджикского народа, ее производством занимались в Кабуле, Коканде, Маргилане, Истаравшане, а также в индийском Кашмире (раннее средневековье - XIXв)» [282, 16].

Маълум мегардад, ки алоча дар худуди шаҳрҳои гуногуни Осӣи Марказӣ ва Ҳиндустон истеҳсол шуда, аз навҳои **алочаи ресмонии нимшоҳӣ, алочаи нимшоҳӣ, алочаи нимшоҳии тахпушӣ** ва **алочаи кашмирӣ** иборат аст ва дар «Ёддоштҳо» ба навӣи умумии алоча ва **алочаи** ресмонии нуратой ишора шудааст.

Ҳамчунин, яке аз матоҳои, ки дар таърихи хунармандии мардуми тоҷик нақши калон дорад **шоҳӣ** мебошад. **Шоҳӣ** (матои аз нахи бофташуда, ҳарир) порчаест, ки тору пудаш абрешим аст [299, 483]. Калимаи шоҳӣ дар ФТЗТ ба ду маънӣ 1. матои аз нахи абрешимӣ бофташуда, ҳарир 2. мансуб ба шоҳ; шоҳона [321, 655] шарҳ ёфтааст. Аз шарҳи аввал бармеояд, ки шоҳӣ аз абрешим бофта мешавад ва абрешим аз қадимтарин маводи бофандагӣ ба шумор меравад. Аз абрешим будани шоҳиро Т. Зеҳнӣ зимни шарҳи истифодаи чомаҳо дар Бухорои амирӣ шарҳ дода, яке анвои онро «чомаи шоҳӣ, ки тору пуд абрешиму калонгул аст» медонад [43, 98].

Вожаи **шоҳӣ** аз ҷиҳати сохт сохта буда, аз исм ва пасванди **-ӣ** таркиб ёфтааст. Муаллиф онро дар «Ёддоштҳо» 18 маротиба истифода бурдааст, аммо дар ҳамаи мавридҳо ҳамчун номи матоъ наомадааст. Дар як ҳолат чун сифати нисбӣ мавриди истифода қарор гирифтааст: ««**Тухфаи шоҳӣ**» ном асари худро, ки ба таърихи амирони манғит оид аст ва «Дахмаи шоҳон» ном асарашро, ки барои пурра кардани «Дахмаи шоҳон» ном асари Мирзо Содики Муншӣ таълиф намудааст, тамоман бо рӯҳи муҳолифаткорӣ ва танқиди дарбор навиштааст» [330, 80].

Дар бештари маврид дар таркиби ибораҳо омадани вожаи **шоҳӣ** ба кадом мақсад истифода шуданаширо далолат мекунад (**сарандози шоҳӣ, куртаи шоҳӣ**) ва хусусиятҳои фарқкунандааш (**фаранҷии шоҳии паритовусӣ, абрааш аз шоҳии қаршигии «қоримулло», куртаи шоҳии бухорӣ оҳорӣ, сарандози шоҳии сафед, фаранҷии рах-рахи майданақши сурхи шоҳӣ**) тавзеҳ меёбанд. *Мисол*: «Пешаи маҳдуми Муҳаммадӣ **шоҳибофӣ** буд ... » [330, 339]; «Азбаски дуқонҳои **шоҳибофон** торики сернам буда, бофанда дар вақти кор то миён дар даруни чоҳча менишаст, ин шароит ба тандурустии **шоҳибофон** бетаъсир намононд» [330, 340].

Маълум мегардад, ки муаллиф дар «Ёддоштҳо» вожаи **шоҳиро** бо ду мақсад истифода кардааст. Аввалан, маънии матоъро ифода мекунад. Яъне, муаллиф дар ин ҷо вожаи «шоҳӣ»-ро ҳамчун матои қиматбаҳо тасвир намудааст: « ... куртаҳои **шоҳиро** болои ҳам пушида ... » [330, 28]. Дуюман, чун сифати нисбӣ ба шоҳ тааллуқ доштани чизеро далолат мекунад, ки ду бор мавриди истифода қарор гирифтааст. « ... аввал зарбафтпушон, аз думболи онҳо **шоҳипушон** ва баъд аз он атласу адраспушон қатор шуда оромона ба арк баромада рафтанд» [330, 205]. Аз ин ҷумла хулоса кардан мумкин аст, ки дар ҳамон замон матои шоҳӣ дар ҷойи дуюм, баъд аз зарбафтпушон меистодааст. Аммо навъҳои шоҳӣ гуногун будаанд ва аз навъи ками пастари он курпача ва абра медухтаанд: « ... бар болои се қабат кӯрпачаи **шоҳӣ** як одами аҷиб рӯ ба дарвозахона менишаст» [330, 226] ва ғ.

Ба ақидаи муҳаққиқ Камолӣ розӣ шудан мумкин аст, ки менависад «Слово *шоҳӣ* в таджикском языке весьма распространённое, оно до сих пор продолжает употребляться в лингвокультурном пространстве таджикского языка» [218, 55].

Муродифи **шоҳӣ** калимаи **ҳарир** дар «Ёддоштҳо» ду бор истифода шудааст. **Ҳарир** калимаи арабӣ муродифи **шоҳӣ** буда, ду маънои луғавӣ дорад. Якум, абрешим, **шоҳӣ**, матои абрешимӣ. Дуюм, нолаи сағ, фарёди сағ [318, 733; 299, 534]. *Мисолҳо*: «Ришаш сиёҳ ва риндона бо қайчӣ кутоҳ карда шуда буд, рӯяш пурраи сафедчаи сурхтоб ва чашмони бемижғони пушида ва хушкидарафтааш дар он рӯи сурхчатоб ба ду чои баддаррон рафтаи порчаи **ҳарири** гулобӣ монанд буд, ки он чоҳоро ба тарзи руфӯ духта монда бошанд» [330, 420];

«Бисоти **ҳариру** кати зарнигор,

Ба ҳар хайма омода се то чаҳор» [330, 583].

Андешаи Н. Б. Камолӣ дуруст аст, ки менависад: «Шёлковые платки считались основным верхним головным убором женщин высшего сословия» [218, 101]. Дар ҳақиқат, **ҳарир** яке аз матоъҳои гаронарзишест, ки на танҳо бо он рӯймолҳо, балки либосҳои гуногуни занона духта мешавад ва чӯзӣ фарҳанги мардумии миллати тоҷик гаштааст.

Дар ҳаёти лингвофарҳангии мардуми мо **абрешим** нақши калон дорад. Ин вожа ба унвони калимаи тоҷикӣ муродифи вожаи **ҳарири** арабист ва дар луғатномаҳо чунин шарҳ ёфтааст: наҳе, ки аз пилла ҳосил мешавад; ҳарир, парниён; тори соз [318, 30]; торҳои борик ва дурахшон, ки аз пиллаи кирми абрешим ҳосил мекунанд [299, 24]; наҳе, ки аз пилла ҳосил мешавад; барешим, ҳарир; тори соз; созҳои зеҳдор; дастонсоз, пардаи соз [300, 33].

Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро се бор истифода кардааст: «... ришаш миёнаву майгунтоб бошад ҳам, аз бисёрии собуншӯӣ ва шоназанӣ тор-тор аз ҳам ҷудо шуда, чун лоси **абрешим** як навъ тобандагии ба худ маҳсус дошт» [330, 431]; «Кафшу масҳӣ, саллаву чомаи ӯ тоза ва беғубор буда, камарчаҳои чомаи рӯйпушиашро, ки ду тӯфи сафеди **абрешимӣ** дар ду нӯти онҳо

пайванд ёфта буданд, ба тарзе баста мемонд ... » [330, 431]; « ... чои буридашударо бо **абрешими** сафеди сахт баста сар дод» [330, 608].

Абрешим ва либоси абрешимӣ бисёр маҳин буда, дар гузашта ва имрӯз дар байни мардуми мо маъруф аст.

Аз матоъҳои бисёр маъруфу дилписанди мардуми тоҷик **бахмал** бо гунаи арабиаш **махмал** ба шумор меравад. **Бахмал** матои нафиси патдори якранг ва гулдор аст [318, 659], ки дар «Ёддоштҳо» се бор дар шакли **бахмал** ва **махмал** дучор мегардад ва маънои матоъро ифода менамояд. Устод Айнӣ ин вожаро дар асар ба ду маънӣ истифода кардааст. Аввалан, ҳамчун матоъ: « ... аз он пул як фаранҷии **бахмали** нав, як чашмбанди нав, як курта-лозимии занонаи атласи навро бо як кафшу маҳсии занонаи калонпои нав, аз кучо бошад, барои як шаб киро (ичора) карда гирифта биёрад ... » [330, 264]. Дар мавриди дуҷум ҳамчун санъати ташбеҳи равшан, ки ба василаи адоти ташбеҳ ифода ёфтааст: «Майса ва сабзаҳо гӯё **бахмали** сабзпате буданд ... » [330, 165]. Ин матоъ танҳо як навъаш, яъне бахмали сабзпат оварда шудааст. Дар ҷойи дигар ба ҷӣ мақсад истифода шудани он, яъне барои духтани фаранҷии бахмали нав ба кор рафтааст. Мавқеи он дар байни матоъҳои давр дар ҷойи ҷаҳорум қарор доштааст: « ... бар чанд шутур пушокворихои атласу адрасу шохиву **бахмалу** кимхобу зарбафт бор карда шуда будаанд» [330, 32]. Гунаи арабии бахмал вожаи махмал – парчаи патдори нозукпат, **махмали духоба** махмале, ки ҳар ду тарафаш патдор [299, 202] низ дар асар як бор мавриди истифода қарор гирифтааст: « ... зинпушаш **махмали** аълои гулдузӣ, лаҷомаш тиллоқӯби дувоздаҳзулфа буда, зулфҳои тиллоқӯби он ҳамроҳи мӯи аёли шоназадааш ба гардани вай зеби наварӯсона медод» [330, 569].

Дар баробари атласу адрас, алоҷаю шохӣ, ҳариру бахмалу махмал, ки асосан, аз нахи абрешим тавлид мешаванд, матоъҳои аз қабилҳои **қасабу банорас** ва **кимхоб** низ аз нахи абрешим тавлид мешаванд, ки дар «Ёддоштҳо» ба кор рафтаанд. Вожаи **қасаб** арабӣ аст. Беқасаб матои **нимабрешимии** якранг ё раҳ-раҳи ранга буда, нахи тори беқасаб борику нахи пудаш ғафс мешавад, ки он баръақси тори адрас мебошад. Тори онро аз

абрешими нафиси сабз, кабуд, зард, сурх, гулобӣ, қаҳваранг тайёр мекунанд. Тори беқасаб аз 12 то 18 банд иборат аст. Аз матои беқасаб чома, камзул, рӯймоли миёнбанд, курпача ва ғ. духта мешавад [143, 475; 112, 14-15]. Ин калима ду маънои луғавӣ дорад. 1. най, қамиш. 2. парчаи абрешимӣ (дар забони ҳозира беқасаб гӯянд) [299, 514]. Беқасаб навъе матои нимабрешимӣ, ки рах-рах ва бо тасвири мушобех ба рангинкаммонбофта мешавад [300, 71]. Муаллифи «Ёддоштҳо» онро ба маънои матоъ истифода кардааст: « ... **беқасабҳои** боби Бухороро харид мекард» [330, 262].

Аммо калимаи **банорас** вожаи ҳиндӣ аст. Ин навъи матоъ аввалан дар шаҳри Банораси Ҳиндустон бофта мешуд, аз ин рӯ дар Осиёи Миёна онро **банорас** номидаанд. Банорасбофӣ дар Бухоро, Самарқанд, Хучанд ва Намангон ривож дошт ва ҳоло корхонаҳои Тоҷикистон низ онро мебофанд [329, 1980]. Банорас ду маънои луғавӣ дорад, ки дар луғатномаҳо омадааст: 1. номи шаҳр дар Ҳиндустон. Ин шаҳр бо матоъҳои зарбофт, қолин ва чавоҳироти худ машҳур аст. Матои банорас аввалан дар он ҷо бофта мешуд. 2. матои тораши абрешиму пудаш риштаи пахта, ки дар Банорас (Ҳинд) бофта мешуд [300, 63]. Як навъ бофтаи майданақши сиёҳу сафед аст, ки тораши абрешиму пудаш ресмон мешавад. Номи дигари ин бофта «пари пашша» аст [299, 44].

Дар «Ёддоштҳо» ин вожа 3 маротиба истифода шудааст: « ... чомаи **банораси** муллоёна мепушид ... » [330, 347]; « ... чомаи **банораси** подшоҳии дар тан доштааш баробари зонуяш буд» [330, 173]; « ... ба ӯ чомаи **банорас** ҳам пушондаанд, ки пушида фахр карда мегардад» [330, 174].

Матои дигари абрешимӣ **кимхоб** /кимхо/ аст, ки дар байни мардум хеле маъмул аст. Калимаи **кимхо** вожаи форсӣ аст. Маънои луғавиаш матои абрешимии нафиси мунаққашӣ рангоранг аст [318, 552]. Инчунин, парчаи зарбафти фабрикии дар хубӣ дараҷаи дуҷум низ меноманд [299, 157]. Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро як бор истифода кардааст: « ... бар чанд шутур пушоквориҳои атласу адрасу шоҳиву бахмалу **кимхобу** зарбафт бор карда шуда будаанд» [330, 32].

Дар баробари матоъҳои абрешимӣ дар ҳаёти мардум ва анъанаи садсолаҳои бофандагӣю ресандагӣи халқи тоҷик аз нахи пахта ба вучуд овардани матоъҳои гуногун дида мешавад, ки онҳо низ дар осори адибон барои нишон додани фарҳанги ҳунармандии мардумон мавриди қорбурд қарор гирифтаанд. Махсусан, матоъҳои чун **карбос, гардӣ, чит, сатин, суф, дока, мисқолӣ, алоча** ва ғ. дар «Ёддоштҳо» мавриди қорбурд қарор ёфтаанд, ки ба таври қутоҳ онҳоро шарҳ медиҳем.

Карбос вожаи ҳиндӣ аст. Ду маънои луғавӣ дорад. 1. номи пушокворӣ. 2. порчаи сафеде, ки аз ресмони чойдорӣ дар дуқони дастӣ бофта мешавад [299, 150; 300, 206]. Ин вожа ҳамчун матои сафеди дурушти нахӣ низ ном бурда мешавад [318, 539]. То охири асри XIX қорбосҳои иборат аз 5 банд, яъне 1000 нах бофта мешудаанд, ки номи он панҷӣ буд. Аммо қорбосҳои маъмулӣ дорои ду банд (200 нах) буданд. Қорбосе, ки аз 200 нах иборат бошад, онро дубанда ва қорбосҳои дорои 250 нахро дурбанда меномиданд. Қорбос нахҳои сафед ва малла дошт. Нахи қорбоси малларо аз пахтаи зардчаранг тайёр мекарданд, ки барои тору пули матоъ ба қор мерафт. Дар Хучанд бо роҳи рангдиҳӣ қорбосҳои сурху қабуд низ истеҳсол менамуданд. Ранги онҳоро рангрзон бо супориши бофандаҳо анҷом медоданд. Дар Ғарм қорбоси бо рахҳои сафеди барҷастаро «қъртаҷӣ» меномиданд, ки он барои қуртаҳои занона ба қор мерафт. Қорбоси маллагиро бофандаҳои ғармӣ бо рахҳои хурд ва панҷара ороиш медоданд, ки аз он бештар либосҳои мардона ва қурпаворӣ духта мешуданд. Барои ранг кардани матоъҳо, аз ҷумла қорбос, пештар рангҳоро аз рустаниҳо тайёр мекарданд, аз охири садаи XIX рангҳои анилиний пайдо шуданд. Қорбосбофӣ дар шаҳри вилоятҳои тоҷикнишин то ба ҳамроҳшавии Осиёи Миёна ба ҳайати Русияи подшоҳӣ хеле густариш ёфта буд. Махсусан, пас аз сохтани роҳи оҳан нахҳои зиёди матоъ аз Русия оварда шуда, ба ҳамаи нуқтаву қанори Бухорои Шарқӣ паҳн гашт. Ин ҳодиса сабаб шуд, ки касби бофандагӣ дар ин сарзамин тадриҷан таназзул ёфта, матоъҳои маҳаллӣ маҷмӯи худро ба газворҳои дар фабрикаҳо бофташудаи содиротӣ диҳанд» [112, 14 -15].

Этнографи шинохта Р. Я. Рассудова доир ба либосҳои тоҷикони болооби дарёи Зарафшон зикр мекунад, ки: «Для пошива одежды из хлопчатобумажных тканей в равнинных районах большое значение имели карбос / баъз /, суф и полосатая калами, из которых шили мужские рубахи и штаны. Для верха халатов употреблялись более нарядные шелковые ткани, полуселковые адрас и бекасаб.

В горных районах большое значение имели шерстяные ткани. Шерстяную домотканину производили двух видов – рагза и басма. Первую ткали женщины, из овечьей и козьей шерсти. Из такой ткани шили мужские и детские штаны – эзори шорагза, делали портянки и др. Материя басма употреблялась на пошив самой лучшей одежды – зимних халатов чакман и штанов. Ее выработывали из тонкой овечьей шерстяной пряжи с некоторым содержанием козьего пуха. После тканья басму подвергали валке, делая водонепроницаемой. Этим занимались мужчины. Из басмы шили халаты без подклада – чакман, штаны. Рагзу и басму красили иногда в табачный, зеленый и желтоватый цвета [263, 20].

Донишманди забонҳои эронӣ И.М.Стеблин-Каменский пайдоиши вожаи «пахта»-ро аз забони форсӣ-тоҷикӣ дониста, ба маънои «зершуда», «пахшшуда» тафсир намудааст [317]. Б. А. Литвинский, А. Мухторов ба истинод ба маводи ҳафрийети археологӣ истифодаи васеи газворҳои пахтагин, пашмин ва шохивориро байни Суғдиён собит кардаанд. Соли 1933 дар харобаҳои қалъаи қадимаи Муғ 400 предмети маданияти моддӣ ёфт шуд, ки дар байни онҳо намунаи аҷибӣ матоъҳо ва ғайра буд. Дар ин макон 15 намуди газворҳои пахтагини нафису дурушт ёфт шудааст. Ин бозёфтҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки дар байни Суғдиён хунармандӣ хеле тараққӣ карда будааст [57, 23]. Бино ба таҳқиқи ин олими барҷаста, дар тамоми шаҳрҳо ва бисёр деҳаҳо хунари бофандагӣ тараққӣ карда буд. Аз пашм, пахта, зағирпоя ва шохӣ газворҳои гуногуни баландсифат мебофтанд [57, 36].

Бозёфтҳои аз ҳафрийети археологии муғхонаҳо-дафинаҳои Суғд, Фарғона, Чоч ба даст омада дар бораи вучуд доштани маданияти пахтакории

Осиёи Миёна дар асрҳои аввали эраи (мабдаи) нави солшумории исавӣ шаҳодат медиҳанд. Яъне, далели болоӣ роҷеъ ба густариши зироати пахта дар Осиёи Марказӣ зиёда аз ду ҳазор сол муқаддам гувоҳӣ медиҳад.

Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро 5 бор, истифода бурдааст: «Аз ҳама бештар **карбос** бофт, ӯ як қисми вайро ба шуштагар ба худ курта-лозимӣ дузонид, дигарашро абра ва остари кӯрпаву кӯрпача, болиш, дастархон ва дигар чизҳои даркорӣ хона дузонда, ба читгар дода ранг кунонида гирифт» [330, 49]; «... ӯ мавиз, ғўлунг, **карбос** ва чомаҳои пахтадори ғиждувонӣ ғундошта ба Қазалӣ, Оқмасчид, Оренбург ва ба дигар шаҳрҳои қазоқон ва бошқирдон мебурд ... » [330, 111]; «Дар рӯзҳои зимистон дар зери барфу борон дар даруни як чодирӣ **карбосин** муддати дароз мондан – худро ба куштан додан буд» [330, 292]. Устод С. Айнӣ дар асараш ибораи **карбоси занданегиро** истифода кардааст, ки аз навъҳои карбос мебошад: «**Карбоси занданегӣ**, ки дар адабиёти араб «занданечӣ» навишта мешавад, пеш аз истилои араб ва дар аввалҳои ин истило машҳури ҷаҳон буд» [330, 544].

Дар радифи **карбос** матои **гардӣ** ҳам дар ҳаёти ҳунармандии мардуми тоҷик нақши калон дорад, зеро истифодабарандагонаш ҳам зиёд аст. **Гардӣ** вожаи тоҷикӣ буда, як навъ матои пахтагии гулдори тунук, ки аз он бештар рӯймол ва баъзан курта медузанд. Ин калима ду маъноӣ луғавӣ дорад. 1. рӯймоли гардӣ. 2. огоҳ кардани фарзине ҳариф аз маҳвшавӣ дар бозӣ. Гардиरो чити тунук ҳам мегӯянд [299, 70]. Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро як бор ба маъноӣ матоъ истифода бурдааст: « ... аз чити тунук (**гардӣ**) духта шуда буд ... » [330, 227].

Аз мисоли боло мушоҳида кардан душвор нест, ки устод С. Айнӣ **гарди**ро муродифи **чити тунук** медонанд. **Чит** вожаи ҳиндӣ–чиҳит - порчаи нахи нозук ва гулдор ва дорои рангҳои гуногун [307] мебошад. Ин калима муродифи **гардӣ** буда, дар асар ин вожа 10 маротиба мавриди истифода қарор дода шудааст. Вожаи **читро** газвори аз нахи пахтагӣ бофташуда [299, 456] ва як навъ газвори гулдори ресмонӣ, митқол низ мегӯянд [319, 541].

Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро ҳамчун матоъ истифода бурдааст: « ... як яктаҳи **чит** аз моли фабрика харида дузонда дод» [330, 49]. Дар асари мазкур ин вожа бо ҳамроҳшавӣ ба пасванди –гар номи пеша сохтааст: « ... косагарон, **читгарон** ва гилкорон барои кори худ ба \bar{u} нақшаҳо фармуда мегирифтан» [330, 66].

Муҳаққиқон санъати нақшгузорию матои чит, карбосро ба таври зер нишон додаанд: «Матоъро пас аз \bar{c} ӯшонидан ва оҳар додан ба болои намади харак паҳн карда, аввал нақшҳои сиёҳи онро бо қолибҳо мекӯбанд. Пас аз нақши сиёҳ гузоштан, читро меовезанд, то ки ранги он хушк шавад. Коргари дигар бо ранги сурх нақши гулҳоро насб кунад. Матои орододашударо дар оби тоза обгардон намуда мехушконанд. Сипас чити нақшдорро ранги сурх пошида, ба деги рангобаш \bar{c} ӯшидаистода меандозанд ва чанд соат мечӯшонанд. Вақте ки матоъ ранги сурхи мунаққашро мегирад, онро аз дег берун оварда мехушконанд» [112, 21].

Навъи дигари матои пахтагин, ки бо **гардӣ** муродиф аст, **дока** мебошад, ки дар ҳаёти лингвофарҳангии миллати тоҷик нақши калон дорад. **Дока** матое сапед ва тунуку нафис аст, ки аз **пахта** мебофанд [300, 159]. Дар «Ёддоштҳо» 8 бор истифода шудааст. Дока аз ҷиҳати сохт сода буда, бо дигар унсурҳои забонӣ дар шакли сохта, мураккаб ва дар ҳаёти ибора низ дида мешавад: *докагӣ, докапеч, докаи нозук ва ғ.* Дар асар ин вожа дар шакли сода ва таркибӣ омадааст: *дока, саллаи докаи нозук, як тӯб дока, латтаи докаи сафед, докаи рӯйбанди худ, бо рӯбанди докаи сафед* ва ғ. *Мисолҳо:* « ... обҳоро аз **дока** гузаронида софкорӣ карда ... » [330, 609]; « ... ба эшон як тӯб **дока** медиханд» [331, 145]; « ... ба рӯяш ба ҷои чашмбанд як латтаи **докаи сафед** партофта меомад» [331, 387].

Сатин ҳам яке аз матоъҳост, ки бо ривочи пахтакорӣ зиёд истеҳсол мешавад. Калимаи **сатин** вожаи асили тоҷикӣ буда, навъе аз газвори гулдор ё бегули ҷилдор аст [321, 221]. Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро ду бор истифода кардааст: «Аз рӯи ҷомаи зерини **сатини** пахтадори васеъ ва дарози

ин одам миёнаш бо футай сафед бастагӣ буд» [330, 221]; « ... чомаи серпахтаи **сатин** пушида ... » [330, 400].

Ҳамчунин **мисқолӣ**, ки таърихи хело қадимӣ дорад, дар асари мазкур як бор истифода шудааст. Маънои **мисқолӣ** як навъ докаи нозуки тунуки аълосифат аст [299, 215]. Навъе аз матоъҳои нафиси сабукқазн низ шарҳ меёбад [319, 694] ва онро як навъ докаи нозук низ меноманд [330, 275]. *Мисол*: «Аз таги дасторчаи **мисқолие**, ки Ҷӯрабек ба рӯи каллапуши кундал ба сараш баста буд ... » [330, 275] ва ғ.

Дар баробари абрешиму пахта аз пашм истехсол кардани матоъҳои гуногун дар касбу ҳунари мардуми тоҷик анъанавӣ дерин аст. Масалан барои тайёр кардани **суф** ва **мохут** аз маҳсулоти пашмӣ истифода мешудааст. Мутобиқи шарҳи ФЗТ калимаи **суф** вожаи арабӣ аст. Ду маънои луғавӣ дорад. 1. пашм, мӯйи гӯсфанд. 2. пашмина; чакман; либоси пашмина, хирқаи пашмина [318, 281]. Дар Луғатнома чунин шарҳ оварда мешавад, ки калимаи **суф I** аз калимаи юнонӣ гирифта шуда, маънояш дӯстдори ҳикмат аст. **Суф II** пашмина, матои пашмӣ; порчаи сафед, ки аз вай либос кунанд [299, 361]. Дар ФД вожаи **суф** бо се маънои луғавӣ ифода меёбад: 1. пашми гӯсфанд; пашм. 2. навъе аз порчаи пашмина. 3. газвори сафеди бофта аз **пахта**; порчаи сафед [300, 422].

Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро **б** бор истифода кардааст: « ... вай ҳам курта-лозимии **суф** пушида гаштааст» [331 14].

Калимаи **мохут** дар «Ёддоштҳо» се бор истифода шудааст ва дар ФД чун вожаи ҳиндӣ шарҳ ёфта, се маънои луғавӣ дода мешавад. 1. пилбон. 2. матои патдори ғафс, барои либос, парда. 3. матои ғафси патдор, ки аз пашми маҳин бофта шавад [300, 276]. Мураттибони ФТЗТ калимаи **мохутро** чун матои пашмии паташ суфтаву ҳамвор, мовут шарҳ медиҳанд [320, 819]. *Мисолҳо*: « ... дар пояш аз рӯи музаи амрикоии локӣ чалвори **мохути** сурмагии канораисурхдор буд» [330, 220].

Инак, метавон гуфт, ки вожаҳо ва истилоҳоти марбут ба ҳунармандӣ, ки номи порчаю матоъро ифода мекунанд, як қабати муҳимми таркиби луғавии

«Ёддоштҳо»-и устод Айниро фаро гирифта, қадимӣ будани анъанаи истехсоли матоъҳои мухталифи ҳунармандони давраҳои гуногуни миллати тоҷикро нишон медиҳанд.

Дар асари мазкури устод Айнӣ калимаи **атлас** (6 маротиба), **адрас** (2), **алоча** (9), **шоҳӣ** (18), **ҳарир** (2), **абрешим** (3), **бахмал** (3), **махмал** (1), **қасаб** (1), **банорас** (3), **кимҳоб** (1), **қасаб** (1), **банорас** (3), **кимҳоб** /кимҳо/ (1), **карбос** (5), **чит** (10), **гардӣ** (1), **дока** (8), **сатин** (2), **мисқолӣ** (1), **суф** (6), **моҳут** (3) дар ҳолатҳои гуногун истифода шуда, ғановати забони тоҷикиро дар ҳунарҳои мардумӣ муаррифӣ кардааст.

Бо ҳамин метавон гуфт, ки ҳунарҳои мардумии халқи тоҷик ниҳоят зиёд аст ва аксари онҳо дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ инъикос ёфтаанд. Мавҷудияти ҳунармандӣ аз тарафи муҳаққиқони таърих, бостоншиносон, этнографҳо ва забоншиносон зиёд ба қалам дода шудааст. Махсусан, таҳлили вожаи истилоҳоти ҳунармандӣ дар асари мазкури Садриддин Айнӣ нишон медиҳад, ки мардуми тоҷик аз қадим ба масъалаҳои марбут ба ҳунармандӣ тавачҷуҳи хоса зоҳир карда, дар ин самт ба мувафаксиятҳои зиёд ноил шудааст ва зиндагии мардум бидуни саноати дастӣ ва коргоҳҳои, ки ба тавлидод машғул буданд, ғайриимкон тасаввур мешавад, бо як силсила лексемаҳои ифода меёбанд. Таҳқиқи вожаҳои истилоҳоти ҳунармандии марбут ба дузандагӣ, пушок, порчаи матоъ ва ғ. нишон дод, ки онҳо дар асари мавриди назар мақоми хос доранд. Ин воҳидҳои луғавӣ дар дарозии таърих истифода шуда, дар канори дигар вожаҳои серистеъмол гашта, муродифоти зиёде пайдо намуда, таносуби чинии занонаи мардонашон сайқал ёфта, то ҳаёти имрӯзаи мо расидаанд, ки инъикоси онҳо дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ гувоҳи ин маънӣ аст. Зимни таҳқиқи маълум гашт, ки калимаҳои ин қабати луғавӣ теъдоди зиёди корбурд доранд, ки омори истифодаи ҳар кадоме аз онҳо чузъи кори диссертационии мо буд.

БОБИ II СОХТОРИ ВОЖАҲОЮ ИСТИЛОҲОТИ ХУНАРМАНДӢ ДАР «ЁДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНӢ

2.1. Матолиби муқаддамотӣ. «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ дар самти истифодаи вожаҳо ва истилоҳоти хунармандӣ муаррифкунандаи ҳазинаи бузурги маънавии миллати мо ба шумор меравад. Вожаҳо ва истилоҳоти ифодакунандаи хунарҳои мардумӣ соҳаҳои гуногуни пешавари асари мазкурро ифода карда, бо роҳу воситаҳои гуногуни калимасозии забонамон ба вучуд омадаанд, яъне дар ташаккули калимаҳои ин соҳа омилҳои лингвистии рушди забон муассир мебошад.

Перомони масъалаҳои калимасозӣ, роҳҳои сохташавии калимаҳо, қолибҳои вожасозӣ ва хусусиёти каммаҳсулию сермаҳсулии қолибҳои мазкур асару мақолаҳои зиёде ба вучуд омадаанд, ки ба қалами муҳаққиқони зиёди варзидаи ватанию хориҷӣ мансубанд. Дар ин самт метавон номи донишмандоне чун В. В. Виноградов [206], М. Д. Степанова [274], В. С. Расторгуева [259; 316], К. А. Левковская [232], К. С. Кубрякова [230], Л. С. Пейсиков [250; 251; 252; 253], И. М. Оранский [248], М. Муҳаммадиев [76], С. Ҳалимов [161; 163], Ф. Р. Амонова [196], Ш. Ниёзӣ [90; 91], М. Н. Қосимова [51; 53], Ш. Рустамов [118; 119; 120], М. Муҳаммадиев [78], Э. Шоев [190; 293], Ғ. Ҷӯраев [177], Д. Саймиддинов [121; 122; 123], М. Саломов [133], Ф. Шарифова [181], Д. Хоҷаев [155; 157; 158; 159], Ш. Кабилов [49], Т. Ваҳҳобов [26], С. Назарзода [82; 83; 84], О. Қосимов [220; 221; 222; 223; 224], С. Раҳматуллозода [108; 111; 151; 152; 153], Т. Шокиров [186], С. Низомова [92; 93; 94], М. О. Олимҷонов [97], А. Байзоев [18], Ғ. Мирзоев [238] ва диг. -ро ном бурд, ки дар бораи масъалаҳои вожасозӣ асару мақолаҳои пурмуҳтаво ба таърих расонида, моҳияти калимасозиро дар забон муайян кардаанд. Калимасозӣ дар тули таърих барои таъмини таркиби луғавии забон бо калимаҳо мусоидат кардааст ва ин аст, ки Д. Саймиддинов зимни баррасии масъалаҳои вожасозӣ дар забони форсии миёна зикр мекунад, ки «вожасозӣ чун дар дигар забонҳо дар форсии миёна низ аз

манбаи асосӣ ва ҳамешагии такмил ва ташаккули луғат махсуб мегардад. Тайи рушди ин забон дар ҳама сабқҳои он луғату истилоҳоти фаровонеро метавон пайдо кард, ки онҳо бар пояи қолабҳои суннатии вожасозӣ танзим ва ташкил ёфтаанд» [121, 112].

Донишмандони тоҷик ба асосҳои калимасозӣ дар забони адабии тоҷик, ки таърихи хеле қадима дорад, таваччуҳи махсус зоҳир карда, дар ин самт пажӯҳиши қобили мулоҳиза анҷом додаанд. Хоча Ҳасани Нисорӣ аз донишмандоне ҳаст, ки дар асри XVI ба таҳқиқ дар дастури забони тоҷикӣ пардохта, асосҳои грамматикӣ калимасозии забони тоҷикиро то андозае тасвир кардааст [158, 78].

Муҳаққиқ Ш. Рустамов дар баҳши калимасозии забони адабии муосири тоҷик таҳқиқоти ҷиддӣ анҷом дода, роҳҳои калимасозии забони тоҷикиро муайян карда, зимнан, чунин баён мекунад: «Илми соҳаи забони тоҷикӣ, аз ҷумла калимасозии он таърихи дурру дароз дошта, пояи аввалини он дар давраи пеш аз револютсияи Октябр гузошта шудааст ва он барои ташаккули забоншиносии тоҷик ҳамчун як сарчашмаи асосӣ хизмат кардааст» [117, 25].

Дар бораи калимасозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ишораҳои нахустин дар фарҳангҳои мураттабнамудаи донишмандони гузашта, ба монанди «Ғиёс-ул-луғот», «Бурҳони қотей», «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ», «Фарҳанги Рашидӣ» ва дигар сарчашмаҳои илмӣ пештара ба назар мерасанд [118, 4; 93, 6]. Тавре ки М. Олимҷонов қайд мекунад: «дар осори марбут ба илми қофияву наҳв ва муқаддимаҳои фарҳангҳои тафсирий муҳимтарин вижаҳои вожасозии забони тоҷикиро ба риштаи таҳлил кашидаанд» [97, 7]. Ин муҳаққиқ рӯч ба осори Синову Форобӣ, Шамси Қайси Розӣ, Хоча Ҳасани Нисорӣ, Муҳаммадхусайни Бурҳон, Муҳаммад Ғиёсуддин, Вочидалии Маҷмалӣ ва дигарон, ки дар хусуси калимасозӣ ба андозаи илми ҳамонвақта баррасӣ анҷом додаанд, ибрози назар карда, андешаҳои онҳоро муфассал мавриди баррасӣ қарор додааст, ки дар таҳқиқи минбаъбаи роҳҳои калимасозӣ муҳим арзёбӣ мегардад [97, 2022].

Агар ба таҳқиқи илмии масоили калимасозӣ дар давраи нав назар намоем дар забоншиносии тоҷик ба масъалаи калимасозӣ пас аз нимаи дуюми солҳои бистуми асри XX тавачҷуҳи бештар зоҳир карда шуд. Аз ҷумла, маълумоти нахустин дар бораи калимасозиро метавон аз дастурҳои таълимии забони тоҷикӣ, ки дар ин давра тартиб дода шудаанд, пайдо кард. Дастурҳои таълимии Саидризо Ализодаи Самарқандӣ – «Сарфу наҳви забони тоҷикӣ» [4, 21-92] ва Абдурауфи Фитрат [150, 93-160], ки аввалӣ соли 1926 ва дуумӣ соли 1930 ба таъъ расида, такроран, соли 2010 интишор ёфтаанд, шояд аз нахустин сарчашмаҳои ба ҳисоб раванд, ки дар онҳо мухтасар ба баъзе паҳлуҳои калимасозӣ дар забони тоҷикӣ тавачҷуҳ зоҳир карда шудааст. Ин дастурҳои таълимӣ дар роҳи навиштани китобҳои дарсӣ кушиши аввалин ба ҳисоб мерафтанд ва бо вучуди он ки аз камбудиву нуқсонҳо орей набуданд [118, 80] барои таҳқиқоти минбаъдаи калимасозӣ дар забони тоҷикӣ замина гузоштанд. Аммо дар ин самт китоби дарсии «Морфологияи забони тоҷикӣ»-и Б. Ниёзмӯҳаммадов ва Л. Бузургзода, ки соли 1941 чоп шуда буд [95, 151-152] қадаме ба пеш мебошад.

Ба иттифоқи оро ҳамаи донишмандон калимасозиро яке аз роҳҳои асосӣ ва муҳимми ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон ҳисоб менамоянд ва ҳамчун як қисми алоҳидаи илми забоншиносӣ, сохти калимаҳо ва қонунҳои сохта шудани онҳоро меомӯзад. Меъёру қолабҳо, тарзу усул ва роҳҳои калимасозии ҳар забон дар чараёни ташаккули таърихӣ он шакл гирифта, инкишоф меёбанд, ки забони тоҷикӣ низ аз ин истисно нест [118; 121; 293; 192; 222; 93; 165; 223; 219; 151; 30].

Муҳаққиқ О. Қосимов зимни баррасии масоили калимасозӣ қайд менамояд, ки калимасозӣ «имкон медиҳад, ки паҳлуҳои гуногуни маънии калимаҳо, тобишҳои мазмуниву фарҳангии онҳо, маъниҳои нодир ва ё фаромӯшшудаи калимаҳо, паҳлуҳои ба услуби ин ё он суҳанвар хоси воситаҳои баён таҳқиқу ошкор гарданд. Дар ин маврид омӯзишу мушоҳидаи тағйири шаклу маънии калима дар раванди рушду инкишофи забони адабӣ, маҳфуз мондани шаклу маънии матруки онҳо дар гӯйишҳои забони тоҷикӣ

(форсӣ), вижагиҳои корбурди онҳо дар осори адибон, хусусан, дар навиштаҳои адибоне, ки дар сарғаҳи сухани форсӣ, дарӣ ва тоҷикӣ қарор доштанд, барои нигориши тасвири мукаммали забони миллии мо нақши муҳимму созандае доранд» [223, 143].

Устод С. Айнӣ аз зумраи донишмандонест, ки дар нигоштаҳоиашон ба қолибҳои калимасозии анъанавии забонамон тавачҷуҳи хос зоҳир кардааст. Яке аз асарҳои, ки дар он ин масъала пайгирӣ шудааст «Ёддоштҳо» мебошад, ки ҷиҳати муайян кардани қолибҳои калимасозӣ муфид арзёбӣ мегардад. Махсусан, дар ин ҷо мо ба роҳҳои сохташавии вожаҳо ва истилоҳоти соҳаи ҳунармандӣ тавачҷуҳ зоҳир кардаем ва маълум мегардад, ки калимаҳои ҳунармандии дар ин асар истифодашуда аз рӯйи сохт сода, сохта ва мураккаб буда, дар қолибҳои мухталиф тарҳрезӣ шудаанд. Месазад, ки онҳоро дар алоҳидагӣ мавриди баррасӣ қарор дод.

2.2. Вожаҳои истилоҳоти содаи ифодакунандаи ҳунармандӣ

Вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандӣ симои ҳудро дар доираи вожаҳои сода басо равшан нишон медиҳанд. Онҳо дар баробари нишон додани ҳунарҳои гуногуни дар тули ҳазорсолаҳо сайқал ёфта, ишора ба ғановати сарвати луғавии забон доранд. Ҳар калима гувоҳи андешаи волои косибони давраҳои гуногуни миллатамон ба шумор меравад, зеро ҳамаи онҳо яку якбора ба вучуд наомадаю муаллифони ягона надоранд. Агар ба калимаҳои содаи «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ назар афканем, хоҳем дид, ки онҳо ба мавҷудияти ҳунарҳои зиёди пешаварони миллатамон башорат медиҳанд, ки ба таври зер овардан мумкин аст:

2.2.1. Вожаҳои содаи ифодакунандаи асбобҳо

Вожаҳо ва истилоҳоти марбут ба ҳаёти рӯзгордории мардум хеле пуробуранг ба назар мерасанд. Дар байни онҳо вожаҳо ва истилоҳоти содаи марбут ба дастгоҳҳои пешаварон ва маҳсулоте, ки тавассути ин дастгоҳҳо ба вучуд меоянд, ҷойгоҳи махсус доранд, зеро ҳеҷ ҳунарманде бидуни дастгоҳи пешаи худ косибӣ кардан наметавонад ва барои он ки ба осонӣ пиёла ё халтае бисозад асбоби пиёласозӣ ва дастгоҳи халтадузиро кашф кардааст. Ин

раванди дурударози ҳаёти хунармандиро фаро гирифтааст ва бо вожаҳои гуногуну муносиб номгузорӣ шудаанд. Аз ин рӯ, вожа ва истилоҳоти марбут ба асбобҳоро дар ҳамин замина табақабандӣ кардан зарур аст, ки ба назари мо чунинанд:

А. Вожаҳо ва истилоҳоти аз рӯи сохт содаи марбут ба **асбоби хунармандӣ** дар «Ёддоштҳо»-и устод С.Айнӣ хеле зиёданд, ки аз мавҷудияти косибӣ дар ҳаёти мардум дарак медиҳанд. Ба ин гурӯҳ калимаҳои *анбур*¹ (2 бор), *хоиск* (2), *ранда* (3), *арра* (4), *теша* (9), *парма* (2), *шамшер* (23), *шоф* (1), *тег* (14), *поку* (2), *қайчӣ* (5), *корд* (65), *табар* (11), *сандон* (5), *искана* (3), *чарх* (48), *паррик* (қисме аз дукони бофандагӣ [299, 182]) (2), *дос* (2), *болқа* (1), *кафшер* (1), *каланд* (37), *испор* (1), *бел* (18), *суҳон* (1), *бигиз* (дирафш) (4), *сӯзан* (15), *қайроқ* (3), *моку* (2), *мистар* (асбоби сатркашӣ) (1) ва ғ. *Мисолҳо*: «... сеюмӣ **анбур**, чорумӣ шони муза ва масҳиро кашида гирифта чангро давом доданд» [330, 577]; «Онҳо бандиро, чунонки оҳангарон дукаса шуда оҳанро бар рӯи **сандон** бо **хоиск** мекуфта бошанд, бо навбат сахт мезаданд ... » [330, 207]; « ... бо **арраву тешаву рандаву парма** ба сари замин овардам» [330, 114]; «Вақте ки ман бо **шамшер** мечангидам ... » [330, 321]; « ... ба миёнашон **шофу** шамшер баста ... » [330, 191]; « ... дар вай яккакордеро, ки **теғаш** ним оршин бошад, меовехтанд» [330, 339]; « ... сартарош бошад – **поку** ё **қайчӣ** ва монанди инҳоро) месупурад» [330, 389]; «**Корд** он қадар калон набуд ... » [330, 218]; «Падарам ба модарам фармуд, ки **табар**, дасттеша, дастарра ва дасткола (токбур)-ро тайёр кунад ... » [330, 23]; « ... даҳ **сандон** буд, ки дар онҳо тахминан чил нафар одам кор мекард ... » [330, 347]; « ... тарафи даруни ҳар қисми он чӯбро бо **искана** ва теша нова кофтам» [330, 455]; «Аммо ҳозир ба **чарх** ҳеч эҳтиёҷ намонд ... » [330, 27]; « ... тарф дар даст, **паррик** барин чарх мезад» [330, 85]; « ... **дос** ва белчаҳои сабзаботхишовакуниро ба дастҳо гирифта ... » [330, 365]; « ... яке кӯба, дигаре **болқа**, сеюмӣ анбур, чорумӣ шони муза ва масҳиро кашида гирифта... » [330,

¹ Калимаҳои сиёхшуда мисолҳое мебошанд, ки аз «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ фишбардорӣ шудаанд ва омори истифодаи калимаҳо дар қавсӣ нишон дода мешавад.

577]; «Тағоиҳо **каланд**, табар, дасткола ва дигар асбобҳоро дар ғалтакҳо ниҳода пеш ронданд» [330, 24]; « ... он охур охури ангурзеркунӣ буд, ки «**испор**» ва дар баъзе ҷоҳо «чорхишт» меноманд» [330, 403]; « ... бо **бигиз** як сӯрохча кушод» [330, 43]; « ... бо **сӯзан** духта банд кард» [330, 43].

Б. Тавассути асбоби ҳунармандӣ маҳсулоти фаровоне ба вучуд оварда мешаванд, ки бо калимаҳои сода ифода меёбанд.

Калимаҳои ифодакунандаи зарфҳои гуногуни рӯзгордорӣ, ки аз тарафи ҳунармандон сохта шудаанд, гувоҳи онанд, ки пешаҳои гуногун дар ҳаёти мардуми тоҷик вучуд доштааст, ки он хотираҳои ҳазорсолаҳоро зинда мегардонанд: *сабад (11), занбар (9), шона (9), шамъ (28), зина (61), ғилоф (11), мола (10), мех (24), нова (13), парра (9), зирех (1), қаллоқ* (чӯби панҷшоха) (2), *сута* (асои харротии сарнайзадор) (6), *поза* (оҳани омоч, 6), *сутун (18), ариш* (шоту) (2), *шоту* (нардбон) (1), *табақ (52), лаган (10), лаълӣ (39), тағора (14), ғалбер (2), соғар (1), ниёла (69), қадах (3), коса (93), хум (32), офтоба (13), хурма (6), манқал (2), қарабой (2), кӯра (11), рафида (1), дег (76), қошуқ (5), чилим (50), сандуқ (22), қуттӣ (13), машк (56), сатил (22) чувол (45), қанор (8), халта (12), чойник (41)*. Мисолҳо: « ... як **сабад** ангур ... » [330, 370]; « ... дар дасти онҳо се дона **занбар** буд» [330, 218]; «Ин **шамъ** танҳо рӯи сандалиро базӯр равшан мекард ... » [330, 99]; «**Зина** торик ва печ дар печ буд» [330, 99]; « ... яккакорди худро аз **ғилоф** бароварда ... » [330, 89]; « ... ба ҷои ҷуфти гов он **моларо** кашидан хостанд» [330, 107]; « ... гарданҳошон бо занҷир ба **мех** бастагӣ буданд» [330, 226]; « ... аз **новаи** обрезаи тахминан як сатил ба беруни ҷоҳ рехт ... » [330, 455]; « ... аз пеши **парра** то нӯги химча тарошида бориқтар кард ... » [330, 43]; « ... он шарбатҳоро **қаллоқ** задан гирифтанд ... » [330, 404]; «Ҳар қаландар як **сӯта** – як асои ғафси харротии сарнайзадор ҳам дошт ... » [330, 162]; « ... дар чор ҷои сақфаш чор **сутун** гузошта будаанд» [330, 202]; « ... аз болои **арिश** ба даруни ароба рафта ... » [330, 501]; « ... пояшро ба ариш (**шоту**) гузошта рост хеста... » [330, 501]; « ... ба ҷои як **табақ** таом се табақ мондан лозим аст ... » [330, 14]; « ... як миқдор рағанро ба **лагани** худ рехта мегирифт» [330, 104]; « ...

бар рӯи **лаълӣ** орд пошида ... » [330, 16]; « ... ба як **тағора** мерехт [330, 150]; « ... **ғалбер** карда чош кардем» [330, 117]; «Маро, ки **соғари** айш аз кафи мурод нагун шуд» [330, 416]; « ... як **пиёла** ва як чойчӯши биринчиро бароварда ... » [330, 55]; «Бутаҳо ба шакли **қадаҳи** хурду калон сохта мешуданд ... » [330, 347]; « ... як **коса** ошро пур карда ба хавлии дарунаш медедем» [330, 365]; « ... акаам дар барф лағжида афтид, **хум** шикаст ... » [330, 103]; « ... бо **офтоба** дасту даҳонамро шустам» [330, 78]; «Модарам одатан **хурмаи** шиннии рамазонро ба девори хона ба меҳи қадрас овехта мемонд ... » [330, 78]; « ... ду **манқали** оташ ҳам тайёр кунонда монед» [330, 659]; «Ангиштгарон дар он чорбоғ чандин **кӯра** сохта ... » [330, 92]; « ... ошпаз аз он **дег** ба табақҳои сафоли бесир оши палав кашида меод ... » [330, 10]; «Амак ба гулӯи ӯ ду **қошук** об рехт» [330, 111]; « ... **чилиим** бардошта мегаштанд ва ба касони чилимкаши бозор чилими худро кашонда аз онҳо чизе меситонданд» [330, 94]; « ... дар **сандук** пинҳон карда монда будам ... » [330, 15]; « ... дар як **қутгӣ** орд буд [330, 19]; « ... ду **машк** обро бор карда пеш меронданд» [330, 209]; «Вақте ки дастаро боло-поин ҳаракат дод, об аз **сатил** ба даруни най даромада ва аз он ҷо боло рафта аз нойча берун рехтан гирифт» [330, 43]; « ... садҳо **чувол** ва **қанор** ғӯза оварда ... » [330, 200]; « ... дар як **халтаи** сафед як миқдор чойи кабуд ... » [330, 287]; « ... як чойчӯши биринҷӣ, ки ба ҷои **чойник** ба кор мерафт ... » [330, 161].

➤ дар ин миён калимаҳое дида мешаванд, ки ҳоло камистеъмоланд ва ё архаистӣ шуда истифода мешаванд: **санҷ** – (лаълича) (2) «Асбоби музикаи инҳо монанди духул, най, сурнай ва **санҷ** (ду лаъличаи ба ҳам задашаванда) – асбоби миллӣ буд» [330, 206]; **найнӣ** (қошук) (1) «Мӯйсафед дар як коса пиёба нони гармқоқро шикаста андохта, бо як қошуқи **найнӣ** (қошуқи чӯбини задудӣ) дар пеши ман ва ду косаи дигарро як-як дар пеши ҷавони лоғар ва Тоҳирҷон гузошта ... » [330, 401]; **бута** (косаи гилӣ) (4) «**Бутаҳо** ба шакли қадаҳи хурду калон сохта мешуданд, ки фулузотро ба қадри даркорӣ ва мувофиқи талаби чизҳои рехташуданӣ майда карда, ба ҳам омехта, дар **бута** андохта, ба кӯра ниҳода мегудохтанд ... » [330, 347], **аёз**/

аёқ (косаи шаробнӯшӣ) (1) «Ба каф зи даври шароби тараб **аёғ** надорам» [330, 416], **ём** (кӯза) (16) «Дар зери он новача як **ёми** сафолин, ки тахминан дах сатил об мебурд, гузошта шуда буд... » [330, 403], **хик** (машк) (5) «Мӯйсафед бо обгардонча аз хуми мисин шиннӣ гирифта, ба даҳони **хик** рехтан гирифт ... » [330, 403], **дош** – (оташдон) (1) « ... Ту, писарам Тохирчон, чойчӯшро дар оташи **дош** овехта, чушонда чой тайёр кун» [330, 401], **кашиа** (сабад) (1) « ... ӯ **кашшаро** ба болои хар гузошта пур карда медод ва ман харро ҳай карда бурда ба замин рехта меомадам» [330, 108], **қанора** (овезаи чангақдори қассобӣ) (3) «Дар он вақтҳо дар хар куштан на як нафар-ду нафар, балки то дах нафарро якбора ва якҷоя мекуштанд, ё ин ки дар бозори хар қатор карда, чунонки гӯсфандҳоро ба **қанора** мекашида бошанд, ба дор меовехтанд» [330, 508], **гунпӣ** (зарфи дуғкашӣ) (1) «Хизматгорони онҳо **гунпӣ** мезаданд» [330, 191].

➤ дар байни ин гурӯҳи калимаҳо як идда вожаҳои дида мешавад, ки асбобҳои бо ин воҳидҳои луғавӣ ифодашуда **таъиноти гуногун** доранд. Аз чумла, агар **чароғ** (20), **машғал** (4), **лампа** (13), **фонус** (7) аз тарафи оҳангарон сохта шуда, барои равшаной хизмат кунанд, вожаҳои **дойра** (55), **танбур** (19), **датор** (9), **рубоб** (2), **наққора/нағора** (33), **даф** (6), **ғиччак/ғижжак** (1), **най** (66), **духул** (6), **табл** (16), **чанг** (2) аз тарафи дуредгарон ба вучуд омада, ба асбоби мусиқӣ далолат менамояд. *Мисолҳо:* «Ман **чароғи** сиёхро даргиронда ... » [330, 111]; «Одамони ҳокимон **машғалхоро** даргиронда ... » [330, 198]; «Роҳгузарони шиносо рӯшноии **лампаро** дида ... » [330, 450]; «Соати бағалие ҳам дар пеши рӯшноии **фонус** кушода мондагӣ буд» [330, 175]; «Дар тоқчаҳои болохона **дойра**, **танбур**, **датор** ва **рубоб** барин асбоби мусиқӣ буд» [330, 179]; «... аз онҳо мувофиқи оҳанги дойра ва **наққора** садо мебаровард ... » [330, 10]; «Лозим бувад имрӯз рубобу **дафу ғиччак...** » [330, 643]; « ... дар даруни **най** даровард, тарафи чокдори найро дар даруни оби сатил фурӯ дода ... » [330, 43]; «Асбоби музикаи инҳо монанди **духул**, **най**, **сурнай** ва санҷ (ду лаъличаи ба ҳам задашаванда) – асбоби миллӣ буд» [330, 206]; «Дар кӯчаҳо овози **табли**

шабгардон баланд гардид ... » [330, 175]; Асбоби тараб – **чангу** дутору наю танбур» [330, 643]. «**Лампаву манқалу** оташ ба даруни хона... » [330, 464]. Вожаҳои **чароғ, машъал, манқал, лампа** ва **фонус** муродиф мебошанд.

➤ дар ҳамин замина дуредгарон бо маҳсулоте, ки тавассути калимаҳои содаи **тахта (109), бед (18), чавз (1), бурс** (арча) (2), **чӯб (185)** сару кор дошта бошанд, оҳангарон косибонеанд, ки ба коркарди маъданҳои гуногун, аз қабилҳои **фулуз/филиз** (металл) (5), **пӯлод/фӯлод (2-2), оҳан (33), тунука (3), мис (26), нуқра (9), сим (12), руҳ (1), кӯрғошим (сурб 1), борут (2), булӯр (2), ақиқ (1), ёқут (1), марворид (1), ти(л)ло/тало (18), зар (37)** машғуланд, ки тавассути онҳо ҳунармандон таҷҳизоти низомии **милтиқ (15), камон (5), найза (2), борут (2), ханҷар (6), силоҳ (2), яроқ (7), чавшан (1), занҷир (14), ҳарба (1)** месозанд. *Мисолҳо:* «Рӯзе падараш дар як **тахта** нақши ислимиро кашида дод ... » [330, 45]; « ... дар зери як дарахти **бед** истод» [330, 98]; «... мабодо бачагон **чавз** (чормағз)-ро аз зери зағома барчинанд» [330, 556]; «Нукчаҳо аз гӯгирди ҷойдорӣ, ки аз чӯби **бурс** (арча) тайёр карда ба нӯғшошон олтингӯгирд молида мешуд ... » [330, 621]; « ... аз як тарафи он **чӯб** ба дарозиаш бо парма сӯроҳ намуд» [330, 114]; « ... оби софкоришударо дар қадаҳҳои **фулузии** (металлии) ҳиндустонӣ рехта менӯшиданд» [330, 300]; «... «зар бар сари **фӯлод** ниҳӣ, нарм шавад» – гуфтаанд» [330, 265]; « ... бо қаламҳои **пӯлодини** (к.сохта) гуногуни худ кандакорӣ мекард» [330, 42]; « ... баданаш ҳам аз **оҳан** сохта шуда будааст» [330, 56]; « ... барои равшан андохта мондан зарфи **тунукаи** сафед харам» [330, 565]; « ... як деги калони **мис** шинондагӣ буда ... » [330, 10]; «Ман ду ангуштарини **нуқра** додам» [330, 158]; «... бо бандинаи ресмонӣ ва **сим** ба тазиқи об тобоварӣ карда наметавонад... » [330, 454]; « ... **руҳ**, қалъагӣ ва **кӯрғошим** барин фулузот (металлҳо) буд» [330, 347]; «...дору иборат аз **борут** – доруи милтиқ буд ... » [330, 79]; « ... аз банди ду дасти **булӯринаш** (қал. сохта) гирифтаам» [330, 246]; «... гарданбанд, кутос ва қуюшқуни вай тиллоқӯби **ақиқ** шинондашуда ... » [330, 569]; « ... монанди **ёқуте** менамудааст... » [330, 308]; « ... ба сари хӯшаҳои **марворидмонанди** (қал. мураккаб) ҷуворӣ менишастанд» [330,

113]; « ... як ангуштарини **тилло** ва ба ҳамроҳаш як ангуштарини нуқра додам» [330, 158]; « ... бо дидани **зар** ром мешавад [330, 265]; « ... ба дастам **милтиқ** дод» [330, 158]; «Чун дар бораи аз тарафи шоирони маълум ба сифати таҳаллус гирифта нашудани ин калима қаноат ҳосил кардам, худро ба калимаи «айн» ба маънои чашм, чашма ва ё ба маънои ҷои тиргузори **камонғӯлак** (қал. мураккаб) нисбат дода, таҳаллуси худро «Айнӣ» қарор додам» [330, 395]; « ... агар он одам муқобилат кунад, **сарнайзаи** (қал. мураккаб) сӯташонро аз шиками вай дарег намедоранд» [330, 164]; « ... дору иборат аз **борут** – доруи милтиқ буд ... » [330, 79]; « ... **ханчари** худро аз ғилоф кашида ... » [330, 313]; «Яке аз чангарағони **силохталаб** (қал. мураккаб) он кӯбаро дида, аз дасти кухнадуз кашида гирифта ... » [330, 577]; «**Яроқи** шанбегӣҳо милтиқи дунболапури яктираи русӣ – берданка буда ... » [330, 206]; «Хар, ки шатта аз **чавшани** ҷонаш гузашт, якбора лагад парронда ва ҳаллос зада ба роҳ даромад» [330, 461]; « ... нӯги **занҷири** ишкелро аз таги синҷи меҳмонхона гузаронда... » [330, 64]; « ... ҳар кас дар фикри он афтод, ки **ҳарба** (силоҳе) ёфта ... » [330, 577].

➤ **таҷҳизоти рӯзгордорӣ: хӯса (2), завлона (3), занг (2), зангӯла (5), ҷарас (1), қубба (4), хула (1), фалохун// фалахмон // фалахбон (1), нова (13), дӯл (3), хавоза (3), асо (31), палка (7), зағӯта (1):** « ... ба **хӯсаи** киштзорҳо шабоҳат дошт» [330, 330]; « ... ба гарданаи **завлона** андохта ба Кобул бурдааст» [330, 289]; «Танбуру наю дойраву **занг** биёред» [330, 636]; « ... **зангӯла** аз молҳои сермасриф ба шумор мерафт» [330, 347]; «Зи бас бематлабӣ з-ин гуна афғон чун **ҷарас** умре ... » [330, 410]; «Ғайр аз ин, асбоби металли асп, ҳалқаҳою **қуббаҳои** дарвоза ва дарҳо ва монанди инҳо дар рехтагарӣ аз **хӯла** сохта мешуданд» [330, 347]; «Он парандагон ба кулӯху сангҳое, ки бо **фалахбон (фалохун)** ҳаво медодам, ҳеч аҳаммият намедоданд» [330, 114]; « ... ёми зери **нова** пур шуд ... » [330, 404]; « ... бар рӯи як духули (**дӯли**) бочкамонанд, ки дар ҳар ду тарафаш пуст даркашида шуда буд, хобонда зер карданд» [330, 223]; «**Хавозаи** толор ба шакли бомҳое, ки дар ҷоҳои серборон месозанд, буда ... » [330, 178]; « ... дар даст **асои**

зарҳалнақши қуббатилло дошт ... » [330, 205]; Азбаски **палкаҳо** қомати одамҳои одиро ба назар гирифта сохта шудаанд ... » [330, 173]; « ... бештарини умри ӯ ба чархресӣ – ресмонресӣ, калова, **зағӯта** ва ночатайёркунӣ мегузашт» [330, 49].

➤ **таҷҳизоти мактабӣ: қалам (71), давог (2), килк (1), чӯт (4):** «Дар пеши хӯчаин як **чӯт** буда, дафтари **қаламу давог** ҳам дар он ҷо менамуд» [330, 381]; «**Килки** шикастарафтаи Мир Аҳмади фақир» [330, 543].

➤ **олоти гуногун: сих** (олати оҳанини нӯктез) (6), **сунба** (мили оҳанин (95), **моку** (олати бофандаҳо) (2), **нештар** (олати тиббӣ) (4), мистар (асбоби сатркашӣ) (1), **нӯкча** (олате, ки дар он равған гирифта, чун шамъ истифода мекунад), **гулба** (кубурҳои обгузарони сафолин), **қубур, лула, труба** (муродифи қубур). *Мисолҳо:* «Аммо дандонаи ман **сих** надошт, бинобар ин пеш аз мола кардан кулӯхҳои он палчаро бо неш ва мӯхраи каланд реза кардам» [330, 107]; « ... онҳо **сунбаи** милтиқпоқкуниро ба ҷои милтиқ бардошта ба машқ омада буданд ... » [330, 220]; «Падарам, бе он ки чашмашро аз теғ (шона) ва **моку** барканда аз кор бозистад, ба ман гуфт... » [330, 16]; «Беҳтар он аст, ки ҷарроҳ оварда **нештар** занонем» [330, 606]; «Қалам – чӯбу сиёҳӣ – обу қоғаз – хоку **мистар** – хас... » [330, 73].

➤ **ҷавохирот: нигин (4), ангуштарин (2)** ва ғ., ки ҳар кадоме аз ин унсурҳои луғавӣ дар мавқеи худаш аз тарафи муаллифи «Ёддоштҳо» ба кор рафтааст. *Мисол:* « ... ба ҳар дуи мо ду **ангуштарин** диҳед» [330, 158].

➤ Дар «Ёддоштҳо» калимаҳои содае мисли **хок (90), рег (185), гач /гач (18), оҳак (3), оҳор /оҳар (4), лой (60)** ва ғ. истифода шудаанд, ки асосан, барои ҳунармандони соҳаи кулолӣ заруранд ва барои сохтани **хишт, суфол// сифол // сафол, капна, чайла, хона** истифода шуда, онҳо **нақшу нигор** низ мешаванд. *Мисолҳо:* « ... он кӯлро бо **хоки** теппа хушк ва ҳамвор намуда ... » [330, 123]; «Боғи бедевор тамоман дар зери **рег** монда ... [330, 24]; « ... дар миёнаи **лою** хоку чанг ва хишту **гачу оҳак** ду моҳ кор кардам» [330, 299]; « ... бо он **оҳор** ҷоҳои барзиёди ҳарфҳо ҳам тарошида шуданд» [330, 75]; « ... дар он ҷо чим ва **лойи** шитта набуд» [330, 47].

2.2.2. Вожаҳои сода ифодаи номи либосу матоъ

Бо калимаҳои сода ифодаи номи либосу матоъ дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ гувоҳи ривочи ҳунармандӣ дар соҳаи анъанаҳои мардумӣ мебошад. Ҳамчунин, дар ин соҳа истифодаи шудани калимаҳои сода расми волою қадимии ҳунарҳои мардумии марбут ба либосу матоъро нишон медиҳад. Барои таҳияи либосу матоъ порча (материал)-ҳои гуногун лозим мебошанд, ки дар асари мавриди таҳқиқ зиёд ба назар мерасад ва онҳо то имрӯз ҳам аҳамияти этнолингвистии худро нигоҳ доштаанд. Аз рӯи табиноташон онҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

А. Матоъҳое, ки бо онҳо либосу пушиданиҳо таҳия мегардад. Ин калимаҳо аз забонҳои қадим дар истифодаи мардум буданд ва ҳоло ҳам мавриди истифодаанд: *алоча* (9), *атлас* (8), *қасаб* (1), *адрас* (3), *бахмал* (3), *махмал* (1), *кимхоб* (*кимхо*) (1), *ҳарир* (2), *гардӣ* (1), *чит* (10), *дока* (8), *карбос* (5), *кундал* (2), *чарм* (28), *газ* (2), *моҳут* (матои пашмин) (3), *сатин* (2), *баз(з)* (3), *абрешим* (3), *калова/калоба* (14), *кола/коло* (1), *кемухт* (чармест донадор, ки аз пусти сағрии ҳар месозанд [299, 126]) (1), *ришта* (11), *ресмон* (40), *тор* (17), *таноб* (4), *раҷча танобест*, *погунда* (пахтаи ҳаллоҷишуда) (1), *пунба* (7), *фута* (порчаи сербари дароз) (27), *канаб* (4) **ва** **ғ.** *Мисолҳо*: «Бо ҳамин мулоҳизаҳо ман **алочаро** ба даст гирифта, аммо ташаккуре накарда, ба даҳлез баромадам » [330, 637]; « ... аз он ҷо шоҳӣ, **атлас** ва **беқасабҳои** боби Бухороро харид мекард ... » [330, 262]; «... бар чанд шутур пушоквориҳои атласу **адрасу** шоҳиву **бахмалу кимхобу** зарбафт бор карда шуда будаанд» [330, 32]; «... зинпушаш **махмали** аълои гулдузӣ ... » [330, 569]; «Бисоти **ҳариру** кати зарнигор... » [330, 583]; « ... аз чити тунук (**гардӣ**) духта шуда буд, пушида менишаст» [330, 227]; « ... як яктаҳи **чит** аз моли фабрика харида дузонда дод» [330, 49]; « ...он обҳоро аз **дока** гузаронида софкорӣ карда ... » [330, 609]; «Аз ҳама бештар **карбос** бофт ... » [330, 49]; « ...ба рӯи каллапуши **кундал** ба сараш баста буд... » [330, 275]; «Он **чарми** сиёҳ ҳам аз пусти буз буда ... » [330, 226]; « ... мардум **газвори** гирди тобути ўро таллош карда порча-порча дарронда гирифтанд» [330, 42];

« ...дар тан кулӯҷаи **мохути** осмониранг ва аз ҳамин мохут чалвори канораи борикдор пушида буд ... » [330, 221]; « ...ин пирамард чомаи серпахтаи **сатин** пушида ... » [330, 400]; « ... дар айёми сайр **баззогон**, халвогарон, атторон ва дигар дуқондорон чой мегирифтан» [330, 581]; « ...чун лоси **абрешим** як навъ тобандагии ба худ махсус дошт» [330, 431]; « ... монанди торҳои **калова** борик менамуд» [330, 20]; « ... зарфҳои ошпазӣ ва ошхӯрӣ ва дигар **колаҳо** меистоданд» [330, 622]; « ... ба гузари **Кемухтгарон** расидем... » [330, 103]; « ... он **риштаро** берун кашида гирифт» [330, 43]; « ... дар як нӯги он чарм як ришта **ресмонро** бо сӯзан духта банд кард» [330, 43]; « ... он хумро бо **тори** чомашӯӣ чорбанд карда ба пушташ баст» [330, 103]; « ... ғафсиаш ба ғафсии **таноби** чархи ресмонресии дастӣ расид ... » [330, 602]; « ... чӯби сафедори дарози фарастро **рачча** кашида бо арраи дусара ростнокӣ ба ду тақсими баробар буронда чудо кардам ... » [330, 454]; « ... пешашон аз **пунбадона** пур буд... » [330, 196]; « ... ду кас аз онҳо як **фугаи** семетриро арғамчинвор тофта ... » [330, 166]; « ... аз рӯи он чома як ресмончаи **канаби**ро ба миёнашон мебастанд ... » [330, 300]; « ... дар байни рӯйхати чизҳо номҳои пошнаҳои кафшу муза, мехчаҳои чӯбин ва оҳанин, *ширеш, лок, елим, муми сафед ва муми сиёҳ* барин чизҳо бисёр дида мешуданд» [330, 378].

Б. Либосу пушиданиҳое, ки бо матоъ ва порчаҳо духта мешаванд. Калимаҳои содаи ин гурӯҳ чунинанд: *либос (184), абра (3), астар//остар (3), латта (14), лунгӣ (1), дастор (16), кампал (10), фаровез (7), чимилик // чодар (1), фаранҷӣ (25), туқум (19), шол (6), кулоҳ (2), муза (14), тоқия (4) (муродифи туппӣ), телпак (7), савсор (1), чалвор (2) // чалвар, шалвор // шилвор, кулӯҷа (либоси аскарӣ) (2), калуш (6), пошна (20), чома (164), камзул (3), курта (69), хулла (2), хулал (муродифи либос) (2), тасма (2), абзол (афзор) (25), кафш (146), доман (25), эзор (6), чел (2), ишкел (9), чул (4), арғамчин (13), каманд (1), банд (32), дарз (8), ҳамён (1), баҳя/бахия (1) ва ғ.* Мисолҳо: «Чӯбдастон **либосҳои** Нурмуродро мекашиданд» [330, 224]; « ... дигарашро **абра** ва остари кӯрпаву кӯрпача, болиш, дастархон ва дигар чизҳои дарқории хона дузонда ... » [330, 49]; « ... аз болои курта як қабат

чомаи арба-астари бепахта пушида мегашт» [330, 149]; « ... монанди оби кӯкнор аз латтаи софӣ мегузаронданд» [330, 300]; « ... як латтаи ҷиғда-ҷиғда даридаро лунгивор ба миёнашон печонда буданд» [330, 218]; «Шайх дастори сафеди калони шайхона мебаст ... » [330, 347]; « ... дар замини юнучқазоре кампали худро паҳн карда бар рӯи вай нишастем ... » [330, 166]; « ... то зеҳ ва фаровезаш боз як бори дигар нигоҳ карда ... » [330, 567]; «Арӯс дар паси парда (чимилик) рост истода буд» [330, 360]; «Духтари ношинос дар зери фаранҷӣ қикқос зада хандид ... » [330, 240]; «Ман тӯқуми харро ба холи худаш гузошта ... » [330, 74]; «...бар рӯи як шолча менишаст ... » [330, 528]; « ... кулоҳи зардузӣ, ба пояш кафшу масҳии зардузӣ буд» [330, 569]; « ...ба пой музаи булғорӣ дошт ... » [330, 204]; «Мулло пулро ба тоқия андохта додааст ... » [330, 500]; « ... ба сараш телпаки савсори қиматбаҳо ва дар пояш аз рӯи музаи амрикоии локӣ чалвори моҳути сурмагии канораисурхдор буд» [330, 220]; «Дар тан кулӯҷаи моҳути осмониранг ... » [330, 221]; «Боре ӯ аз Самарқанд як ҷуфт калуш оварда будааст» [330, 169]; « ... дар пояш кафши пошнабаланд дошт ... » [330, 274]; « ... гиребонҳои чомаҳо, камзул ва куртаи олуфтатарош то ба миён чок шуда рафт ... » [330, 568]; « ... бо гузари Хуллабофон ва кӯи Мурғкушон то дарвозаи Қавола рафтаанд» [330, 519]; « ... зани Амр ба қимати як ҳазор динор ҳулӣ ва ҳулал (либос, асбоби ороишу зинат) пушида... » [330, 559]; « ... тасмабозӣ ва бучулбозӣ ба назар намоёнтарини он бозиҳои маҳфӣ буданд» [330, 165]; « ... дукони бофандагии падарро бо абзоли чархтарошиаш пул кардам» [330, 194]; « ... дар регии рӯи ҳавлӣ ва замини боғча кафш то пошнааш меғӯтид ... » [330, 23]; « ... ба гарданашон чел ва ба поҳашон ишкел занед ... » [330, 483]; « ... ғайр аз эзор ҳамаи либосҳояшро кашида ба кор даромад» [330, 47]; « ... чулу ҷағозҳои он шутурҳо ҳама аз қолинҳои нав буда ... » [330, 32]; « ... арғамчинҳои онҳо тайёркардари ҳафтае ду рӯз – шанбе ва чоршанбе – ба бозори Ғичдувон бурда ... » [330, 541]; «Қаманди ҳаёлаш чунон буд расо ... » [330, 416]; « ... як яккакорди калон бо ғилофу бандаш овозон менамуд» [330, 159]; «... пухтупазу дарзу дуз барин ҳамаи ҳунароҳоро, ки дар хонадорӣ як духтар

лозим бошад, ба ман ёд дод» [330, 249]; «...аз **ҳамёнаш** сад танга шумурда ба Рустам дод» [330, 88]; « ... дастакҳои ҳамаи онҳоро шогирдон **бахия** карда доданд» [330, 381].

2.2.3. Вожаҳо ва истилоҳоти содаи ифодакунандаи номи касбҳо

Дар ҳамаи даври замонҳо касибону ҳунармандон барои пешрафти соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа нақши бузург доранд. Пешрафти ҳаёт ҷомеаро водор месозад, ки дар фикри ба вучуд овардани ҳунарҳое бошад, ки барои баровардани ниёзҳои ҷомеа мусоидат кунанд. Ихтирои оҳан зарурати коркарди онро ба вучуд овард ва ихтирои ҳар гуна маъдан, оташ, неруи обу барқу ҳаво зарурати мурочиат ба онҳоро вочиб гардонд. Ҳамчунин, ба кишоварзию чорводорию боғдорӣ ва диг. корҳо машғул шудани одамон боиси ҷалби зеҳни онҳо ба ихтирооти нави ҳунари гаштааст. Ҳамаи ин муносибатҳои гуногуни истехсолӣ ба ҷаҳонбинии одамон дар тули таърих таъсири пай дар пай гузошта, тадричан анъанаҳои ҳунарии мардумон сайқал ёфта, боиси ба вучуд омадани касибон дар пешаҳои мутақддид шудааст. Имрӯзҳо ҳам ин раванд идома дорад ва дар ҳаёти ҷомеаи башарӣ таҳаввулоти бузурги технологӣ гувоҳи маънии болост.

Агар ба маводи «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ назар афканем, хоҳем дид, ки дар он барои ифодаи номи касбҳо вожаҳо ва истилоҳоти содае истифода гардидаанд, ки онҳо аз қадим ҳамсафари мардуми тоҷик будаанд ва имрӯз ҳам аз ин касибҳо баҳравар мешаванд. Ин калимаҳоеанд, ки хусусияти этнолингвистӣ дошта, мақому манзалати пешаваронро ифода мекунанд. Калимаи **косиб** дар «Ёддоштҳо» аз калимаҳои серистеъмолест, ки барои ифодаи пешавар, ҳунарманд [313, 199, 566] истифода мешавад ва аз ин реша вожаи **касб** зӯҳур мекунад, ки он ҳам аз вожаҳои ғаёлол ба шумор меравад ва дар радифи онҳо вожаҳои муродифии содаи **ҳунар** ва **пеша** низ дар асари мазкур мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар байни вожаҳои истилоҳоти марбут ба ҳунарҳои мардумӣ дар «Ёддоштҳо» номи умумии марбут ба соҳа бо вожаҳои муродифии **касб**, **ҳунар**, **пеша** ва истилоҳоти муродифии

хунарманд, пешавар, косиб ифода ёфтаанд. Калимаи **касб** на танҳо бо калимаҳои хунар ва пеша, балки бо вожаи **кор** ҳам муродиф мебошад.

Вожаҳои содаи **қассоб (20)**, **лаввоҳ (4)**, **харрот(д) (3)**, **наққош (6)**, **сахҳоф (муқовасоз) (5)**, **кулол (9)**, **сарроф (3)**, **наддоф (3)**, **ҳаллоҷ (11)**, **баққол (46)**, **баззоз (3)**, **аттор (13)**, **меъмор (1)**, **деҳқон (162)**, **ходим (22)**, **даллол (12)**, ки асосан арабӣ ҳастанд дар «Ёддоштҳо» ба кор рафтаанд: *Мисолҳо*: «**Қассоб** гӯсфанд мекушт ... » [330, 51]; « ... ӯ бисёр хушхат ва **лаввоҳи** хунарманд буда... » [330, 285]; «Дар байни хашарчиён 50 нафар дурудгар ва **харротон** ҳастанд ... » [330, 55]; «Ахволи гилкорон, дуредгарон ва **наққошон** ҳам дар моҳи рамазон танг мешуд ... » [330, 579]; «Ин қаламдон кори Миродили **сахҳоф** аст ... » [330, 75]; « ... ба **кулолгарони** Бухоро ғулбаҳои сафолин сохтанро супориш додааст ... » [330, 451]; « ... растай **саррофон** барин бозорҳои серхаридуфурӯш воқеъ шуда буданд» [330, 490]; « ... ба растай **Наддофон** ва Мисгарон расид ... » [330, 516]; « ... пеши **ҳаллоҷикунонро** рӯшноӣ меод» [330, 196]; « ... аз қассобу **баққол** ба нася гирифта ... » [330, 100]; « ... дар айёми сайр **баззозон**, ҳалвогарон, **атторон** ва дигар дуқондорон чой мегирифтанд» [330, 581]; « ... бо усули **меъмории** анъанавии мадрасаҳои Бухоро сохта шуда ... » [330, 331]; «Ту, ки акнун ба кори **деҳқонӣ** даст мезанӣ, бояд каду корӣ ... » [330, 108]; «Ба ҷаллобу **даллоли** аспидуздифурӯш ҳам ин кор фоиданок аст ... » [330, 229]; « ... он **ходим** деҳқоро ба соҳибонашон бардоронда... » [330, 100].

Агар нек назар афканем, эҳсос хоҳем кард, ки ҳар кадом бар шахсе далолат мекунад, ки машғулияти бисёр муҳиммеро ба дӯш дорад ва ин хунарҳо ҳаёти мардумро дар соҳаҳои гуногун танзим менамоянд ва дар макони гуногуни пешаварон ба вучуд меоянд, ки дар «Ёддоштҳо» бо вожаҳои содаи **дуқон (66)**, **сандали (23)**, **осиё /осиёб (64)**, **ҷувоз (1)**, **харос (7)** (осиёест, ки вайро бо чанд хар ё чанд асп гардонанд [299, 429] ва ғ. баён мегарданд. *Мисолҳо*: « ... як хоначаи хишти хом барои **дӯқони** бофандагӣ буд» [330, 27]; « ... Дар миёнаҳои хучра як **сандали** буда ... » [330, 99]; « ... чандин санги **осиё** будааст, аммо устои чархиосиётарош ҳеч набудааст» [330,

7]; « ... монанди аспи **чувоз** ва **харос** (осиёи аспӣ) гирди дукон ҳазор бор тавоф мекунад» [330, 556].

2.2.4. Вожаҳои содаи ифодакунандаи порчаю палос

Дар асари мавриди таҳқиқ як идда вожаҳои содае дида мешаванд, ки бо дастони хунармандон танидаю сохта мешаванд, ки барои зиннати фарш ва аҷсоми хонаҳо истифода мегарданд: **палос (23)**, **гилем (9)**, **қолин (5)**, **намад/намаат (42)** ва ғ. *Мисолҳо*: « ... самоворчиён **палос** паҳн карда дукон ораста буданд ... » [330, 165]; « ... бар рӯи суффае **гилем** паҳн карда... » ... [330, 220]; «Бар рӯи суффа як **қолини** дарози сербар ... » [330, 226]; « ... **намад** ва гилемҳои чойхона ҳам порча-порча шуда ... » [330, 87] ва ғ.

Калимаи «**палос**» дар забони адабиёти классикӣ, аз ҷумла дар осори Сайидо ба ду маъно: а) ба маънии либоси пашмин; матои пашмин. б) ба маънии фарш, гилем - намади дурушти аз пашм бофташуда: корбасти мешавад [166, 83]. Вале ин вожа дар асари устод Айнӣ танҳо ба маънои фарш, гилем, намад истифода шудааст.

Маълум аст, ки дар сохтани хонаҳо **болор**, **васса**, **най** ва **бурё**, ки чун вожаҳои сода дар асари мавриди таҳқиқ истифода шудаанд, ба кор мераванд. Бурё дар гузашта яке аз муҳимтарин ашёи рӯзгори мардум маҳсуб мешуд. Дар деҳаҳо фарши хонаро андова карда, аз болояш бурё мепартоянд ва аз болои бурё гилем, палос ё қолин паҳн мекунанд, ки нам накашад ва ё чангу хок нашавад. Инчунин, ҳангоми бомпушонӣ аз бурё истифода бурда мешавад [323, 94]. Дар Луғатнома вожаи **болор** дар шакли «чӯбҳои ғафс, ки дар сақфи хона мемонанд» [299, 47] шарҳ ёфтааст: *Мисолҳо*: «**Болору васса** ва **наю бурё** харидам, ба устои гилкор ва дуредгар музд додам» [330, 382]. Баъд аз сохтани хонаҳо дар дохили он рӯйи фарш **палос**, **гилем**, **қолин**, **намад/намаат**, ки аз маҳсулоти пашмию пахтагӣ ва мӯй таҳия мешаванд, меандозанд, ки дастранчи хунармандони миллати тоҷик мебошанд. Аз маънои вожаҳои **палос**, **гилем**, **қолин**, **намад/намаат**, **шолча** маълум аст, ки онҳо хусусияти муродифӣ доранд ва дар асари мавриди таҳқиқ ҳам бо ҳамин аломат истифода шудаанд.

2.2.5. Вожаҳои содаи ифодакунандаи ченаку андоза

Як миқдор калимаҳои содае дар «Ёддоштҳо» истифода шудааст, ки хунармандон маҳсули дасти худро бо онҳо андозаю вазн мекунанд. Ин воситаҳо ҳам маҳсули кори пешаварон аст. Аз ҷумла, асбобҳо ва ё воҳидҳои ченаке мисли *тарозу, мизон, мисқол, ҷўт, ҷадвал, зағома, ман, пуд, вачаб, динор, дирам, каппон, манак, кайл, оршин* ва ғ. маҳсули андешаи пешаварон аст, ки бо вожаҳои сода баён шудаанд. Калимаи **оршин** ченаки қадимии русӣ, ҳамон аршини русӣ аст, ки як оршин баробар ба 71 см-ро ташкил медед. **Зағома** бошад, «гардиши ҷўбин аст, ки ба як тарафи вай пуст мекашанд ва ба вай ҳар чиз меандозанд ва ба сифати паллаи тарозу ҳам кор мефармоянд» [299, 139]. Мутобиқи шарҳи фарҳангҳо **каппон** (тарозуи якпаллаи калон) [318, 539], **кайл** ченак, паймода (барои андоза кардани чизҳои рехтанӣ) [318, 199, 528] ва **манак** ин калима таърихӣ буда, зарфи баркашӣ, ки бо вай монанди ғалладона чизҳои пошхӯрандаро ва монанди равған чизҳои обакиро бармекашанд [299, 193]. *Мисолҳо*: « ...агар ба онҳо як **оршин** суф ё чит диҳанд ... » [330, 90]; « ... ба дарозии як **оршин** як ҷўби саҳт ёфта ... » [330, 114]; «Ҳочӣ Зокир ғўзаро аз ҷувол ба **зағома** гардондан гирифт» [330, 213]; « ... борҳошонро дар гирдогирди тарозуҳо **каппони** болоиҳам монда ... » [330, 200]; « ... ламҳа ба ламҳа (лаҳза ба лаҳза) даст ба **кайл** (**манак**) ва **тарозу** ва сабзиву шалғам мезанад» [330, 556] ва ғ.

2.2.6. Вожаҳои содаи ифодакунандаи таҷҳизоти ҳайвонот

Хунармандон дар ҳамаи соҳаҳо барои пешбурд ва суҳулати кор асбобу анҷому василаҳои гуногуне месозанд. Зимни истифода ҳайвоноти хонагӣ дар рӯзгордорӣ барои онҳо низ василаҳои гуногуне ба вучуд овардаанд, ки бо вожаҳои содаи *зин (12), аил (айил) (1), ҷул (4), дарра (15), нухта (3), лаҷом (1), ҷилав (14), қамчин (5), тозиёна (3), хала (11) рикоб (13)* ва ғ. баён мегарданд. Ин калимаҳо дар «Ёддоштҳо» фаровон истифода мешаванд. *Мисолҳо*: « ... ба болои **зини** васеи ҷўбини ҳар хари маст ду машк обро бор карда ... » [330, 209]; « ... барои кушодани **аил** даст дароз карда будам ... » [330, 74]; « ... **ҷулу** ҷағозҳои он шутурҳо ҳама аз қолинҳои нав буда ... » [330,

32]; « ... як касро барои фарзи айн надонистан 39 **дарра** мезананд ... » [330, 174]; « ... аз таги **нухтаи** вай дудафта маҳкам дошта меистод ... » [330, 87]; « ... **лаҷомаш** тиллоқӯби дувоздахзулфа буда ... » [330, 569]; « ... касе, ки аввал **чилави** аспӣ маро дошта буд ... » [330, 199]; « ... саворони казак бо **қамчин** ба дасту сари ӯ мезаданд ... » [330, 319]; « ... ба он аспҳо савор шуда бо **тозиёна** ба сари аспӣ якдигар мекӯфтанд, ки пеш гузаранд ... » [330, 205]; « ... бо халачӯб хари савории худро бераҳмона зада ва **хала** карда ба роҳ андохтанд» [330, 460].

Калимаҳои **нухта -лаҷом – чилав** муродиф мебошанд. Муаллиф дар асар вожаи тоҷикии **тозиёна** ва ҳамчунин муродифи вожаи узбекии **қамчин**-ро низ ба қор бурдааст.

Бо ҳамин, метавон гуфт, ки калимаҳои сода дар ташаккули вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ ҷойгоҳи хос дошта, ба пешаҳои гуногун тааллуқ доранд ва аз онҳо маълум мегардад, ки завқи ҳунармандии мардуми тоҷик садсолаҳо сайқал ёфтааст ва тавассути ин калимаҳои сода дигар морфемаҳои луғавии сохтаю мураккаб ба вучуд омадаанд, ки дар фаслҳои баъдӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд.

2.3. Нақши калимаҳои сохта дар ташаккули вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садрӣдин Айнӣ.

«Калимасозӣ бо лексикология, семасиология ва грамматика алоқаи зич дорад ва таҳлили дурусти он вақте имконпазир мегардад, ки маънои луғавӣ ва грамматикӣ калима дар ягонагӣ ба ҳисоб гирифта шавад» [116, 14]. Забоншинос Д. Хоҷаев ба таърихи қадимаи калимасозии вандҳо таъкид намуда, зикри 35 ванди калимасозро меорад: -осо, -нок, -ак, -аш, -ваш, -дор, -зор, бор, -бар, -вар, -вор, -сор, -ор, -гар, -гор, ӣ, -чӣ, -ҳо, -ин, -шон, -гон, -фон, дон, -бон, -истон ва ғ. [154, 2011]. Шумораҳои пасвандҳои калимасоз дар сарчашмаҳо гуногун зикр мешаванд, аммо дар Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик миқдори онҳо 62-то аст [31]. Вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандӣ аз роҳҳои гуногун сохта мешаванд ва яке аз воситаҳои асосии ташаккули ин қабати луғавӣ аффиксҳои калимасоз мебошанд. Муҳаққиқ Ш.

Рустамов дуруст қайд мекунад, ки «ҳам маъноӣ асос ва ҳам маъноӣ аффикс маҳз дар калимаҳои сохта равшан зоҳир мешавад» [118, 21]. Асари «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ хусусиятҳои нахвиरो доро буда, дар байни аффиксҳо пасвандҳо дар сохтани вожаҳо ва истилоҳоти хунармандӣ нақши муҳим доранд. Устод Айнӣ дар асар тамоми роҳи усулҳои калимасозиро моҳирона истифода карда, калимаҳои нав офаридааст. Баррасии алоҳидаи онҳо барои нишон додани сермаҳсулию каммаҳсулии онҳо мусоидат мекунад.

2.3.1. Пасванди -а

Мутобиқи баррасии донишмандон [31; 39; 117; 188; 262; 264; 266; 267; 227; 173; 194; 74; 176; 101 ва ғ.] исми шахс сохтани ин пасванд дар забони тоҷикӣ ва шеваҳои забони тоҷикӣ маъмул нест. Бар хилофи ин ақида, муҳаққиқ С. Раҳматуллозода дар шеваи ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ 10 вожа ба қайд гирифтааст, ки ба шахс далолат мекунад ва «асосҳои онҳо умумииестеъмоланд» [111, 48].

Ин пасванд бунёди таърихӣ дорад ва дар сохтани калимаҳои марбут ба ашӯҳо сермаҳсул ба қалам дода шудааст [249; 208; 258; 251; 248].

Дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ дар сохтани калимаҳои марбут ба хунармандӣ низ иштирок менамояд ва калимаҳои *изора, кӯба, ҳарба (силоҳ), муҳра, нақша, тағора, офтоба, тахта, ҳалқа, жанда, хома, шона, сунба, ҷӯба, тунука, нова, тира, хока, суфа, даста, шира, пӯхта* гувоҳи ҳамин маънист. *Мисолҳо*: «Устоҳо дар он вақт ба **изораи** деворҳои хона, ки мардум изордеворӣ мегӯянд, кор мекарданд» [330, 124]; «Дар дасти яке аз онҳо **кӯбаи** кафшдузӣ буд» [330, 577]; «... ҳар гоҳ ки он **тағора** пур шавад ... » [330, 150]; «... ҳар кас дар фикри он афтод, ки **ҳарба** (силоҳе) ёфта, душмани худро тамоман мағлуб кунад» [330, 577]; «Падарам пеш аз ба меҳмонхона даромадан **офтобаи** обро дид ... » [330, 41]; «... дар **матбааи** Харитонов чоп мекард» [330, 314]; «... дар **доманаи** реги равоне, ки ба дашти Қизил мепайвандад, воқеъ шудааст» [330, 6]; «... навдаҳои **пунбакбасти** токро дар оғӯши нарми худ мекашид» [330, 24]; «... маҳсиरो бо **пойтобаи** пашмин ба

по карда ... » [330, 145]; «Аммо **дандонаи** ман сих надошт, бинобар ин пеш аз мола кардан кулӯхҳои он палчаро бо неш ва **муҳраи** каланд реза кардам» [330, 107]; « ... онҳо **сунбаи** милтиқпоқкуниро ба ҷои милтиқ бардошта ба машқ омада буданд» [330, 220].

2.3.2. Пасванди -ак

Ин пасванд аз забони суғдии **-ак -ак** <**-ака** мебошад [247, 666] ва вазифаи шаклсозию калимасозӣ дорад. Муҳаққиқон мавҷудияти пасванди **-ак**-ро дар забони давраи классикӣ зикр кардаанд ва онро дар ин марҳила каммаҳсул медонанд [91; 165; 224]. Ҳамин гуна андеша аз тарафи муҳаққиқони забони тоҷикӣ ва форсӣ дар марҳилаи кунунӣ зикр мегардад [250; 251; 252; 118; 265; 31]. Муҳаққиқ М. Н. Қосимова истифода шудани онро дар шеърӣ Рӯдакӣ бо сохтани калимаҳои **торак, кирмак, канизак** ба қалам додааст [50, 355]. Муҳаққиқи осори А. Рӯдакӣ Ф. Ҷурабекзода шаклсозии ин пасвандро дар осори адиби мазкур нишон додааст. Ӯ менависад, ки: «Мутобиқи маводи дасти мо дар осори устод Рӯдакӣ истифода шуда, аммо бо теъдоди мухтасари калимаҳо, ки пурра хусусияти шаклсозӣ зоҳир менамояд. Ин ҳолатро дар калимаҳои **зулфак, чӯяк, лаҳнак, ридакон, канизак, насимак, наздик, торак, донагак**, ки маҷмуан 9 ададро ташкил мекунанд, мушоҳида кардан мумкин аст» [175, 110]. Ин хусусияти шаклсозии **-ак**-ро Б.Қамолиддинов ба қалам додааст: «... суффиксҳои **-ча, -ак (-акак)** ва морфемаи **-ҷон** бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ васл шуда, ... гоҳе муносибати самимона, меҳру шафқат, ҳиссиёти хурсандӣ, фараҳ, гоҳе ҳазлу шӯҳӣ, мазох, гоҳе назарногирӣ, таҳқир, нафрату адовати гӯянда ифода меёбад» [46, 8]. Бо ҳамин вазифа дар забони яғнобӣ истифода шуда, хурдию навозишро фаҳмонда, дар калимаҳои исмӣ истифода мешавад [249, 666]. Дар топонимсозии минтақаи Яғноб истифодаи ин пасванд аз ҷониби Б.Тӯраев ишора шуда, топонимҳои Ҷуванақ - кӯҳи доманааш дегмонанд, Чалғарак - номи кӯҳ ва ғ. мавриди таҳқиқ қарор мегирад [144, 58].

Дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифӣ бо гунаи савтии он **-йак**-ро корбурд доштааст [180, 43]. Дар назми шифоҳӣ, аз ҷумла, дар эпоси «Гуруғлӣ» бо

феълҳои такидан ва шапидан омадани пасванди **-ак** аз тарафи О. Алиев таъкид шудааст, аммо ин ҷо хусусияти калимасозӣ надорад:

Нуралира қапид **такидак**,

Дар замин монд ёак **шапидак** [201, 9].

Дар таҳқиқи шевашиносон ҳам истифодаи ин пасванд бо гунаҳои (-ик, -к, -ък, -ҳак, -йак, -ок, -чък) зикр гардидааст [111, 21-64].

Дар асоси маводи «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ барои сохтани калимаҳои мутааллиқ ба соҳаи ҳунармандӣ низ истифода шудааст. Калимаҳои сохтаи **-ак** на танҳо маводи ҳунармандӣ, балки маҳсулоти онро низ ифода мекунанд. Бо асосҳои гуногун ҳамроҳ мешавад.

-аз исм исм сохтааст: **пустак, дастак** (чӯбе ё мӯлаи хиштинест барои нигоҳ доштани девор ё чизи дигар аз афтодан)², **патак** (порчаест, ки дар даруни кафш мегузоранд), **пояк, чӯбак, донак, муштак, айнак/ъайнак, гиччак/гичак/гичжак, забонак, тиргак** (чубест, ки ба пушти девори ба як тараф хамхӯрда монанд, то ки нағалтад), **бодбарак** (чизест, ки бачагон аз коғазу найи тунуктарошида ё чӯбҳои тунук ва ширеш сохта, ресмон баста, дар вақти вазидани бод ба ҳаво сар медиҳанд).

-аз феъл исм сохтааст: **пушок, галтак**;

-аз сифат исм сохтааст: **калтак** (чӯбдасти кутӯҳи сарғафс), **чангак** (оҳани сархамида, ки бо вай ҳар чизро банд карда гиранд), **чустак** (анбури хурди нӯгборики ҳамвор).

Калимаҳои **кутак** (аробаи кутак), **испарак/испараг** (ғиёҳест худрӯй, ки аз вай дар бофандаги ранги зард ҳосил мекунанд) бо пасванди **-ак** шакл гирифтаанд, аммо дар луғатҳо асоси онҳо **кут** ва **испар** маънои луғавӣ надоранд.

Калимасозии пасванди **-ак** дар забони адабии тоҷикӣ маъмул буда, дар насри бадеӣ ва публицистии Садриддин Айнӣ фаровон истифода гардидааст. Ба воситаи ин пасванд 25 калимаи сохта мушоҳида шуд. Бояд зикр намуд, ки

² Шарҳи калимаҳо аз «Луғатнома»-и устод С.Айнӣ аст.

ин пасванд на танҳо дар калимасозии сифат, балки дар калимасозии дигар ҳиссаҳои нутқ истифода мегардад [93, 31].

Дар «Ёддоштҳо» барои ифодаи калимаҳои марбут ба ҳунармандӣ вожаҳои истифода шудаанд, ки тавассути пасванди **-ак** ҳам ба вучуд омадаанд ва теъдоди онҳо 16 ададро ташкил мекунанд.

2.3.3. Пасванди -анда

Ин пасванд сермаҳсул буда, дар забони тоҷикӣ ва шеваҳои забони тоҷикӣ калимаҳои зиёде сохтааст. Мутобиқи маълумоти муҳаққиқон дар забони адабиёти классикӣ ба ҳайси пасванди исму сифатсоз истифода гардидааст [50, 133; 220, 19]. Ба зикри М. Шакурӣ, пасванди **-анда** дар солҳои сӣ феъл гардид, то ин вақт дар забони тоҷикӣ бо -анда бештар аз асосҳои феълҳои сода калимаҳои кутӯҳи муъҷаз... сохта мешуданд, аммо дар солҳои сӣ ин навъи сифати феълӣ ба шакли ибораи серчӯзӯ серкалима низ инкишоф ёфтани гирифт. Дар навиштаҳои устод Айнӣ аз нимаи солҳои сӣ чунин ибораҳои сифати феълӣ пайдо шуданд... [191, 230-231]. Пайдо гардидани чунин ибораҳои сифати феълӣро М. Шакурӣ дар осори нависанда бемаврид намешуморад, балки «як иқдоми навоварона дар роҳи кашфи имкониятҳои тоза дар шаклу воситаҳои мавҷуда» меҳисобад... [191, 231]. Имрӯз дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ сифатҳои феълие, ки бо пасванди **-ънда** **<анда** дида мешаванд, якҷо бо воситаҳои морфологиашон ба исми гузаштаанд [39]. Исми фоил сохтани пасванди **-анда** (гӯянда, раванда) аз тарафи Ш.Кабиров дарҷ гардидааст [49, 81]. Ин пасванд «дар шеваи ҷануби шарқӣ аз морфемаҳои кammaҳсул ба шумор меравад, аммо дар шеваи ҷанубӣ нисбатан сермаҳсултар аст ва дар маҷмӯъ 16 воҳиди лексикӣ ба вучуд овардааст, ки ба шахс далолат мекунанд» [111, 41]. Бино ба таҳқиқи С. Низомова, пасванди -анда дар осори насрии нависанда серистеъмол буда, бо ин пасванд дар «Дохунда» 54 калима, дар «Ғуломон» 43 калима (388 маротиба), дар «Ёддоштҳо» 461 маротиба, дар «Одина» 155 маротиба ва монанди ин дар дигар асарҳои нависанда истифода гардидааст [93, 39].

Дар матни «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ низ сермаҳсул аст. Вожаҳои бо ин пасванд сохташуда ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд. Гурӯҳи аввал вожаҳои мебошанд, ки як зинаи калимасозӣ доранд ва онҳоро ба калимаҳои сохташомил кардан дуруст аст. Ба гурӯҳи дуюм калимаҳои шомиланд, ки ду зинаи калимасозӣ доранд ва онҳо калимаҳои мураккаби тобеи пасванддор буда, на танҳо ба ҳунармандӣ, балки ба маъноҳои дигари марбут ба ҳаёти мардум далолат мекунанд.

Дар ин қисмати қор калимаҳои меорем, ки як зинаи калимасозӣ дошта, ба ҳунарҳои гуногуни мардум далолат мекунанд. Теъдоди ин калимаҳо ба 22 адад мерасад. Ҳунарҳои одамон аз асосҳои калимаҳои сохта аён аст: *бофанда, дузанда, савдокунанда, фурӯшанда, нависанда, хонанда, ресанда, коранда, созанда, расонанда, буранда, бароранда, навозанда*. Чанде аз вожаҳои дида мешавад, ки ба ҳунармандӣ бевосита далолат накунанд ҳам, ба шуғле ишора менамоянд: *зундоранда, басанда, бошанда, раванда, пурсанда, зананда, шунаванда, нишинанда* ва ғ. *Мисолҳо*: «Қоргарони **бофанда** ... хобашон ҳам дар ҳамон қорхона мешуд» [330, 340]; «Як чизи дигар, ки ба **фурӯшанда** ё **харандаи** чизҳои дар боло зикршуда ҳеҷ муносибат надошт» [330, 378] ва ғ.

2.3.4. Пасванди -бон

Вожаи **бон** дар фарҳангҳо бо ду маъно шарҳ дода шудааст: I дарахти мавзуне, ки баргҳои нозуку хушбӯӣ дорад ва аз донаҳои пистамонанди он рағани хушбӯӣ мегиранд, хуббулбон. **бон** II чӯзи пасини баъзе аз калимаҳои мураккаб ба маъноҳои ниғаҳбон, ҳифзкунанда, доранда, варзанда: боғбон, шутурбон, ниғаҳбон, сарҳадбон, посбон, меҳрубон [320, 229].

Аз шарҳи маънии вожаи «**бон**» маълум мегардад, ки дар забони тоҷикӣ ду калимаи «**бон**» мавҷуд аст, яке калимаи мустақилмаъно, ки дар забони имрӯза истеъмол намешавад, архаистӣ аст, дигаре пасванди **-бон**, ки дар забон собиқаи тулонӣ дорад ва дар сохтани исмҳо иштирок мекунад.

Дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ чихати ифодаи маъноҳои гуногуни масоили ҳунармандӣ нигоҳубин ва мувоқибати ашӣ пешавари баён карда,

ба шахс далолат мекунад, ки аз шуғлҳо ва касбҳои муҳимми ҳаёт аст: *боғбон, тарозубон, подабон, осиебон, посбон, дидбон, мизбон, дарвозабон, саройбон, асибон, дарбон, зиндонбон, хукбон, пуштибон, гулзорбон* ва ғ. Аммо дар калимаҳои *нардбон, фалахбон (фалохун), соябон* ашӯи дастрани касибонро мефаҳмонад. *Мисолҳо*: «Эргаш чӯбдасти **подабонии** худро ба даст гирифт ... » [330, 22]; « ... ҳақи **тарозубон** ва муштак ҳам барояд ... » [330, 213]; «Нонвоҳо **нардбонҳои** калони тахтагири ба дарахтони сарҳавз тақя кунонда монда... » [330, 81]; Ба ман ин чархро **осиебони** осиеи лаби рӯд супориш карда буд ... » [330, 26]; « ... сарбози **посбон** ва пешхизматони амир ва кушбегӣ, ки ба арк даромада-баромада истода буданд» [330, 204]; «... **мизбони** мо – соҳиби ҳавлӣ, устои косагар чорзону зада менишаст» [330, 79].

2.3.5. Пасванди -вор

Муҳаққиқ В. С. Расторгуева истифодаи ин пасвандро дар шакли **-var** дар забони форсии миёна барои сохтани исму сифат дарҷ кардааст [261, 35]. Дар забони тоҷикӣ исмсоз будани ин унсур зикр намегардад [31, 41]. Дар забони гилакӣ калимаи нозвор // нозбор «избалованный» ва калимаи хонавор «семья» истифода мешудааст [262, 52]. Таҳлилу баррасии осори устод Айни нишон додааст, ки пасванди -вор дар сохтани исм, сифат, зарф истифода гардидааст. Ин пасванди муштарақвазифа бештар зарф сохта, дар сохтани исм ва сифат каммаҳсул аст [93, 48].

Дар матни «Ёддоштҳо»- и устод С.Айни пасванди қадимаи **-вор** ба калимаҳои тоҷикию арабӣ ҳамроҳ шуда, ба маводи ҳунармандӣ далолат мекунад. Масалан, **куртавор** ба маънии порчаи матоъ барои курта духтан аст. Вожаи **чомавор** ба маънии порчаи матоъ барои чома духтан фаҳмида мешавад. Дигар мисолҳо: *намадвор, газвор, сабадвор, лунгивор*. Дар калимаи **газвор** ба номи матоъ далолат мекунад, ки дастрани ҳунармандист: « ... мардум **газвори** гирди тобути ўро таллош карда порча-порча дарронда гирифтанд» [330, 42]. Вожаи **калтақвор** ба номи ашӯ далолат мекунад: « ... **калтақвор** ба дасташ гирифта ба писараш хитоб карда гуфт ... » [330, 45].

Дар баробари ин калимаҳои зиёде ба назар мерасанд, ки дар ҳайати ҷумлаҳо ба зарф будан далолат мекунад: *кӯрпачавор, танавор, калтаквор, камарвор, қафасавор, анбурвор, машъалвор, арғамчинвор, дойравор, сурнайвор, иштивор, бугчавор, пробкавор, пилтавор, ҳалқавор, бозубандвор, гандумвор, сархатвор, хонавор, ордвор, тирвор, даричавор, оҳанрабовор, пушоквор, нонвор, чарозвор*. Мисолҳо: « ... тамоми аъзои баданамро **ордвор** соида партофт» [330, 115]; « ... куртаро **бугчавор** баста ... » [330, 171]; « ... зеро ҷои нишастро **камарвор** кофта буданд ... » [330, 150]; « ... монанди санги осӣ гардида танашро **гандумвор** орд мекарда бошад» [330, 32]; « ... лаълиро ҳам **дойравор** хуб менавозад» [330, 154]; « ... бозори ресмони Регистонро **ҳалқавор** фаро гирифтанд» [330, 217].

Калимаҳои *хонавор* ва *кӯрпачавор*, ки барои нишон додани миқдор дар канори шумораҳо омадаанд ба нумератив шудани онҳо ишора менамояд: «Аз деҳаи мо, ки тахминан 300 **хонавор** одам дошт» [330, 109]; « ... агар Худо дар дузах барои ҳар гунаҳгор як **кӯрпачавор** ҷой муайян карда бошад» [330, 92].

2.3.6. Пасванди -гар

Пасванди **-гар** собиқаи зиёди таърихӣ дошта, дар адабиёти классикӣ фаровон истифода бурда шудааст.

Профессор Р. Ғаффоров зикр мекунад, ки пасванди **-гар** дар забони адабиёти классикӣ серистеъмол ва сермаҳсул аст. Ў ба хулоса меояд, ки «дар забони адабии имрӯзаи тоҷик вай нисбатан камистеъмол шудааст, сабаби инро чунин шарҳ додан мумкин аст: а) бисёр калимаҳо ҳамчун «кафшгар», «мехчагар», «собунгар», «зингар» ва ғайра, ки бо «гар» сохта шудаанд, вобаста ба тараққиёти иқтисодиёт ва маданият тадриҷан аз истеъмол баромадаанд; б) исмҳо бо маънои касбу кор, ихтисос ва машғулият дар забони адабӣ ва шеваҳо бо суффикси «чӣ» ифода меёфтагӣ шуданд» [35, 115]. Дар ГЗАҲТ аз исмҳои моддӣ ва маънӣ исми шахс сохтани пасванди **-гар** зикр ёфтааст [31, 111]. «... суффикси «-гар» дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони форсии Эрон каммаҳсултар аст ... суффикси «-гар» худ аз худ каммаҳсул аст, ё мо худамон аз камҳавсалагиву танбалӣ онро ба суффикси

каммаҳсул табдил додаем? [18, 180]. Ин пасванд дар калимасозии исм серистеъмол мебошад. «Дар осори нависанда калимаҳои коргар (63), савдогар (33), ғоратгар, фиребгар, торочгар серистеъмоланд. Бо ин пасванд дар осори насрии устод Айни беш аз 60 адад калимаи сохта кор фармуда шудааст [93, 50].

Муҳаққиқ М. Шукуров дар бораи серистеъмол шудани пасванди **-гар** дар солҳои ҳафтодум дар забони тоҷикӣ чунин мегӯяд: «азбаски **-гар** яке аз воситаҳои маълуми халқиву классикии калимасозист, дар забони адабии имрӯза ғаёба шудани он ҳеҷ ҷойи таъҷуб надорад. Аз ҳамин ҷост, ки калимаҳои аз қабиле «пайвандгар, баёнгар, равшангар, намоёнгар, таҳиягар» на танҳо ба навиштаҳои бадеӣ ва илмӣ, ҳатто ба истилоҳот ва публицистикаи матбуоти ҷорӣ роҳ ёфтаанд. Баъзеи ин калимаҳо аз забони халқ ё адабиёти классикӣ гирифта шудаанд ва баъзеашон навад» [193, 168-169].

Тибқи тадқиқоти С. Ҳалимов вожаҳои бо ин пасванд сохташуда дар «Ғулистон»-и Саъдии Шерозӣ калимаҳои «кимийгар, насиҳатгар, ситамгар ва тавонгар» мебошанд, ки чандон зиёд нестанд [161, 294-283-307]. А. Муҳаббатова зикр мекунад, ки пасванди **-гар** дар сохтани калимаҳои варзишӣ дар забони форсӣ хеле серистеъмол аст. Масалан: партобгар, пейкоргар, тамошогар, шенегар, ҳидоятгар, бозигар, наззорегар ва ғ. [75, 75].

Устод Айни дар «Ёддоштҳо» дар баробари пасванди **-ҷӣ** аз пасванди **-гар**, ки касбу ҳунару машғулияти шахсро ифода мекунад, фаровон истифода кардааст. Асосҳои калимаҳо маънои мустақили луғавӣ дошта, ба маҳсулоти соҳаи пешаварии бо пасванди **-гар** сохташуда мутобиқ аст. Калимаҳои *читгар, кемухтгар* (кемухт - чарми донадор, ки аз пусти сағрии аспу хар месозанд), *намадгар, дуредгар, дурудгар, косагар, гудозгар, қолибагир, сӯҳонгар, оҳангар, мисгар, заргар, кӯзагар, ҳалвогар, челонгар, чармгар, равғангар, кулолгар, кӯзагар, ангиштгар, рехтагар, шуштагар (козур/гозур), гудозгар, лойгар* ва ғ. гувоҳи ҳамин маънӣ аст. Аз ин калимаҳои сохта тавассути пасванди чамъсози **-он** калимаҳои мутааллиқ ба ҷою макон

ба вучуд омадааст: **Читгарон, Охангарон, Ангиштгарон, Мисгарон, Заргарон.** *Мисолҳо:* « ... даҳ нафар устои **дурудгар** (дуредгар, наччор, устои чўбтарош, харрот) ёбанд, то ки баробари рўдковӣ, пул (купрук), дарғот ва тахта варғҳоро ҳам сохта равем» [331, 86]. Вожаи «дуредгар» (устои чўбтарош) дар «Ёддоштҳо» дар шакли «дурудгар» дучор меояд ва пайдоиши ин калима аз феъли дурудан аст, ки «ба маънии чўб тарошидан ва зироат қатъ кардан» истифода мешавад. « ... ба Усто Дўстбойи **каландгар** (нафаре, ки бо олоти оҳанин дамаш тез заминро меканад) ... » [330, 46]; «Аммо ин **косагари** (касе, ки косаву табақ месозад) казоқ работӣ дар рӯзҳои охир чунон нақшаи нави бисёре аз ман бурд ... » [330, 66]; « ... дар дўкони писари Назруллобойи **ҳалвогар** (он ки ҳалво мепазад, ҳалвофурӯш) ... » [330, 86]; «Ў барои косагар ё **читгар** (нафаре, ки як навъ газвори гулдори ресмонӣ омода мекунад) дар қоғаз нақшаҳо мекашид ... » [330, 66]; « ... ў як қисми вайро ба **шуштагар** ба худ курта-лозимӣ дузонид» [330, 49]; « ... як **савдогари** (точир, он ки бо хариду фурӯш машғул аст) қалъачӣ буд» [330, 111].

Аз таҳлили ҷумлаҳои боло маълум мегардад, ки пасванди **-гар** дар забони «Ёддоштҳо» серистеъмол ва сермахсул буда, маънои касбу кор ва машғулиятро ифода мекунад. Баъди солҳои 60-ум вобаста ба тараққиёти иқтисодиёт, пайдо гардидани дастгоҳҳои муосири хунармандӣ нисбатан камистеъмол шудааст. Инчунин, бисёре аз калимаҳо дар забони адабӣ ва шеваҳо бо суффикси «**-чӣ**» ифода меёфтагӣ шуданд. Хушбахтона, соли 2018 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Соли рушди сайёҳӣ эълон карда шуд ва дар ин сол на танҳо хунарҳои фаромушшудаи аҷдодон эҳё гардид, балки он калимаҳое, ки бо пасванди **-гар** сохта шудаанд, дубора мавриди истифода қарор гирифтанд. Аз ҷумла, заргар, охангар, читгар, шуштагар, дуредгар, мисгар, косагар, чўянгар ва ғ.-ҳо.

2.3.7. Пасванди -дон

Пасванди **-дон** ҳам яке аз унсурҳои калимасози забонамон ба шумор меравад. На танҳо дар забони тоҷикӣ, балки «... бо пасванди **-дон**//-**дон** дар

забони яғнобӣ вожаҳои гуногуне сохта шудаанд ва онҳо аз пурмаҳсул будани онҳо дарак медиҳанд» [71, 5].

Дар осори Садриддин Айнӣ бо ин пасванд 32 калима сохта шудааст [93, 62]. Унсури **-дон** дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ ба ду маънӣ истифода мешавад. Аввалӣ ба маънии асоси замони ҳозираи феъли доништан (**дон**), ки маъмул аст ва дуюм ҳамчун пасванд дар сохтани калимаҳои исмӣ. Мутобиқи маънии дуюм дар асари мавриди таҳқиқ дар ду ҳолат ба назар расид:

1. Исмҳое сохтааст, ки дар баробари ифодаи зарфият ба макони ҷойгиршавии ашёи дар асоси калима омада далолат мекунад: *отаидон, нондон, лойдон, шамъдон, орддон, равғандон, қаламдон, пилтадон, ангиштдон, сабзидон, карасиндон, лосдон (ҷойи ниғаҳдори абрешим)* ва ғ. *Мисолҳо:* «Баъд **нондонро** кушода ... » [330, 78]; « ... ба халтаи **ордон** резонад» [330, 462]; « ... **карасиндон** ва гӯгирдро пеш оварда мондам ... » [330, 633]; « ... **қаламдонро**, ки ҳамаи асбобҳояш дар дарунаш буд» [330, 74].

2. Исмҳое сохтааст, ки номи ашёи рӯзгорро ифода мекунад: *яхдон, сандон, хумдон, чамадон* ва ғ. *Мисолҳо:* « ... як лағтаи дар вай як саду бист танга басташударо аз **яхдон** (сандуқи чармин) гирифта ... » [330, 530]; « ... даҳ **сандон** буд» [330, 347]; « ... чанд **хумдон** кубур пазонда гирифта ... » [330, 451]; « ... ба саёҳати саҳро бо **чамадон** рафтан мумкин нест» [330, 458].

2.3.8. Пасванди **-й//гӣ**

Мутобиқи пажухишҳои мавҷуда пасванди **-й//гӣ//вӣ** таърихи дуру дарози истифода дошта, дар забони тоҷикӣ яке аз унсуриҳои грамматикӣ сермаҳсул мебошад [311; 91; 118; 251; 165; 196; 293; 191; 31; 50; 222; 238; 73; 111; 47; 92].

Сервазифагии ин унсури калимасоз дар асарҳои ниёгонамон даръ гардидааст. Масалан, дар луғати «Ғиёс-ул-луғот» ду **-й** (ё-и маъруф ва ё-и маълӯл) таъкид шудааст. Муаллифи ин луғат ё-и маъруфро ба 9 ва ё-и маълӯлро ба 15 қисмат ҷудо мекунад. Ё-и нисбат (пасванди сифатсози **-й – Ш.Т.**), ки яке аз қисматҳои ё-и маъруф мебошад, ба 11 вазифа оварда шудааст

[311, 406]. Ин морфема аз пасванди -ih ба вуљуд омада, таърихан аз забони форсии миёна сарчашма мегирад [249, 31].

Эроншиноси маъруфи рус Пейсиков Л.С. низ дар форсии миёна мављуд будани ду пасванди «-й̄»-ро зикр кардааст. Яке аз онҳо ё-и масдарӣ аст, ки аз пасванди форсии миёнаи -их ба вуљуд омадааст. Дигаре пасванди ё-и нисбат мебошад, ки дар форсии миёна дар шакли -ик ба назар мерасад. Пасванди мазкур сифатсоз аст [251, 183]. Чун «й̄о» -и масдарӣ ҳанӯз дар форсии миёна истифода мешавад [261; 264; 31]. Х. Фаршедвар онро «Фаъолтарин пасвандҳои луғатсоз дар замони Фирдавсӣ низ монанди замони мо ҳамон «й̄о»-и масдарӣ ва «й̄о»-и нисбат аст, ки аввали тақрибан ҳар сифатеро бадал ба исми маънӣ месозад, монанди сиёҳӣ, тезӣ, тундӣ ва дигари акси ин корро мекунад ва ҳар исми чомро бадал ба сифат менамояд, монанди чангӣ, дирангӣ ва сипоҳӣ» медонед [156, 27]. Э. Шоев мавриди истифодаи ин унсури калимасозро дар баробари иштирок намудан дар калимасозии исму сифат ва зарф дар доираи боби шумора ва љонишин низ қайд кардааст [190, 20-23]. Дар ГЗАХТ доир ба вазифаҳои грамматикӣ морфемаи -й̄ (-гӣ, -вӣ) маълумоти дақиқ дода шуда, ба воситаи ин пасванд аз исму сифат, феъл ва сифати феълӣ сохта шудани исмҳои маънӣ зикр шудааст [32, 15]. Унсури калимасози -й̄ (-гӣ, -вӣ) дар адабиёти классикӣ форс-тољик ба таври васеъ мавриди истифода қарор гирифтааст. Аз љумла дар «Ҳамса»-и Низомии Ганҷавӣ бо ин пасванд 257 калима сохта шудааст [94, 55]. Дар «Ғулистон»-и Саъдии Шерозӣ тааллуқоти шахсро ба маҳалу ҷой мефаҳмонад: шомӣ, рустойӣ ... [165, 283-307].

Пасванди -й̄ (-гӣ, -вӣ) яке аз пасвандҳои сермаъноу серистеъмол мебошад. Исмҳое, ки бо ин пасванд сохта шудаанд, маъноҳои гуногуни луғавиро ифода мекунанд. Ш. Рустамов гурӯҳи исмҳоеро, ки ба воситаи ин пасванд сохта шудаанд, аз рӯи маъно ба шаш гурӯҳ људо намудааст: исмҳои ифодакунандаи макон: пастӣ, баландӣ, тангӣ, фароҳӣ; замон: пагоҳӣ, бегоҳӣ, нисфирӯзӣ, ҷоштгоҳӣ; таҳассус ва касбу кор: инжинерӣ, артистӣ; амал:

алафдаравӣ, заминронӣ, шамшерзанӣ; ҳолат: ҳастӣ, нестӣ, шуълаборӣ, шабнишинӣ; аломату хосият: пирӣ, хоксорӣ, одамӣ ва ғ. [118, 45].

Забоншинос Т. Шокиров ҳангоми таҳқиқи забон ва услуби нависандаи мумтози тољик Фазлиддин Муҳаммадиев доир ба хусусиятҳои калимасозии пасванди таҳқиқшаванда маълумот дода, мисолҳои зиёдро барои исботи фикрашон аз эълодиёти нависандаи зикршуда оварда, таҳлилу баррасӣ кардааст [186, 17].

На танҳо дар забони тоҷикии адабӣ, балки дар шеваҳои забони тоҷикӣ низ ба таври васеъ истифода мешавад ва тибқи таҳқиқи мутахассисон ҳамон вазифаҳоеро дорад, ки дар забони адабӣ дорад [281; 266; 267; 287; 270; 233; 304; 73; 111].

Ба андешаи муҳаққиқ Ф. Ҷурабекзода, «дар осори Рӯдакӣ пасванди *-ӣ* яке аз пасвандҳои сермаҳсул ба шумор меравад ва дар баъзе аз калимаҳо алломорфи *-гӣ* ҳам қорбурд дорад. Ба ҳайси асоси калимасозӣ воҳидҳои луғавии исмӣ ва сифатӣ иштирок кардаанд» [175, 96]. Дар осори устод Айни сермаҳсултарин пасванди калимасоз маҳсуб мешавад. Он дар сохтани исм ва сифат маъмул аст [93, 67]. Муҳаққиқ Х. Ҳусейнов нақши ин пасвандро дар осори устод Айни чунин қайд кардааст: «Вай бештар қасбу қор, машғулият ва ҳолатро мефаҳмонад ... » [171, 80].

Бинобар маълумоти таҳқиқгар Шаҳнозаи Турсунзода, дар ҷилди якуми асари фавқуззикр (манзур «Ёддоштҳо») аз рӯйи мушоҳида бо морфемаи сифатсози *-ӣ* (*-гӣ*, *-вӣ*) 60 калима сохта шудааст [139, 56-60].

Маводи «Ёддоштҳо» гувоҳи он аст, ки пасванди *-ӣ// -гӣ* дар ташаккули соҳаи ҳунарманди нақши муайян дошта, бо он 40 калима сохта шудааст, ки дар онҳо асосҳои калимасозӣ исмҳои гуногун мебошанд, ки ба забонҳои зерин мансубанд:

-асосҳои марбут ба забони тоҷикӣ: *шоҳӣ, доказӣ, мешӣ, тахтагӣ, оҳанӣ, хокӣ, биринҷӣ, посбонӣ, ресмонӣ, поғундагӣ, оҳорӣ, пистагӣ* (ранги сабзранг), *парҳезӣ, лаълӣ, тунукагӣ* (лагани тунукагии сирдор), *найнӣ, шинӣ, дарзӣ, дойрагӣ*;

-асосҳои марбут ба забони арабӣ: *махсӣ/масҳӣ, лозимӣ, ҳандасагӣ, сафолӣ, мисқолӣ, фулузӣ, қалъагӣ, наққошӣ, атторӣ, ҳаллоҷӣ, баққолӣ, ислимӣ*;

-асосҳои марбут ба забони туркӣ: *қайроқӣ* (махсии соқаш чилодор ва ялаққосӣ), *ямоқӣ* (порчае, ки ба ҳар чизи дарида ва порашуда медузанд, пина, васла [318, 635], *каппагӣ*. **Каппа** – вожаи тоҷикӣ аст. Дар забони яғнобӣ низ ҳаст ба ду маънӣ 1. каппа – чатан, байни ду по (хиштак). 2. каппа – хайма, каппаи хасӣ, чайла. Муҳаққикони лаҳҷаҳои Бухоро вожаи каппа-ро як хели зарфи сарпушнок, ки ба вай хамир андохта дар ахгари оташ мепухтанд, шарҳ додаанд [304, 122], вале дар асари мавриди таҳқиқ ба ин мазмун корбаст нашудааст.

Пасванди **-ӣ** ба гузашти рӯзгор ба таркиби луғавии забон ва, махсусан, ба қабатҳои гуногуни луғавӣ ворид шуда, ҷиҳати мукамал шудани онҳо мусоидат кардааст ва калимаҳои матраҳшуда дар доираи тааллуқоти ҳунармандӣ гувоҳи ҳамин гуфтаҳост.

2.3.9. Пасванди **-ин//гин**

Пасванди **-ин//гин** аз исмҳои маънӣ ва баъзан мушаххас сифатҳои нисбӣ месозад, ки ба маънои решаи калима монанд ва доро будани предметро мефаҳмонад [31, 142]. Дар осори бадеӣ ва публицистии Садриддин Айнӣ фаровон истифода шудааст. Бо ин пасванд беш аз 40 адад калимаи сохта истифода гардидааст [93, 76].

Ин пасванди сифатсоз аст. Бо калимаҳои гуногуни исмӣ омада, дар ҳайати ибораҳо ба маҳсулоти гуногуни ҳунармандӣ далолат мекунад. Ба ибораҳои хонаи **поҳсагин**, бели **оҳанин**, лаълии **ҷӯбин**, лаълии **тахтагин**, қаламҳои **пӯлодин**, қалами **мӯин**, табақҳои **нақшин**, тирезаҳои **шишагин**, лаъличаи **нукрагин**, қалами **найин**, давоти **сафолин**, **тоқи заррин** ва ғ., ки дар «Ёддоштҳо» ба назар мерасанд, назар афканем, шаҳодати аз маҳсулоти гуногун сохтани таҷҳизоти ҳаётан муҳим аз тарафи ҳунармандон мебошад. Яъне калимаҳои мисли *пустин, ҷӯбин, чармин, сангин, найин, сафолин, мӯин, оҳанин, булӯрин, пӯлодин// фӯлодин, нукрагин, мисин, нақшин,*

похсагин, тахтагин, қиёмин, хамирин, гачин, шишагин, пашмин, ангуштарин, зумуррадин, оҳанин, когазин, зарин дар «Ёддоштҳо» ба назар мерасанд, ки дар ҳайати ибораҳо ба маҳсулоти пешаварон далолат мекунанд, ки сифатҳои нисбӣ ва муайянкунандаҳои гуногун мебошанд. *Мисолҳо*: « ... як хонаи бисёр калон ва баланди **похсагин** буд» [331, 26]; « ... бо бели **оҳанини** новашакл аз он қуттӣ орд гирифта бар рӯи лаълии **чӯбин** пошид» [331, 19]; « ... як лаълии **тахтагини** бисёр васеъ, ки қутраш – кӯндалангиаш тахминан ду метр меомад, ниҳода шуда буд» [331, 27]; « ... бо қаламҳои **пӯлодини** гуногуни худ кандакорӣ мекард» [331, 66]; « ... бо қалами **мӯин** дар коғаз он нақшҳоро кашида ... » [331, 66]; « ... табақҳои **нақшини** хеле хуб мебаровард ... » [331, 104]; « ... тирезаҳои **шишагин** дошта бошанд ҳам, касе намехарид» [330, 133]; « ... моҳ ранги лаъличаи **нуқрагини** дурахшонро пайдо кард» [330, 244]; « ... як қалами **найинро** бо давати **сафолин** гирифта ба пеши ман гузошт» [330, 378].

2.3.10. Пасванди -зор

Маълум аст, ки пасванди **-зор** макон ва фаровониро мефаҳмонад. Вожаи **зор** дар асл мустақилмаъно буда, дар ду маъно ба қор меравад. 1. Зор ҷойи бисёр будани ягон чизро ифода мекунад (суффикс) (гулзор, лолазор, сангзор); 2. хор, бемиқдор; бечора, заиф, очиз, нотавон [299, 125]. Ба воситаи ин пасванд аз исмиҳои ифодакунандаи растанию наботот исмиҳои сохта мешаванд, ки макон ва фаровониро ифода мекунанд [31, 114]. Бо ин пасванди **-зор** дар насри бадеӣ ва публицистии устод Айнӣ беш аз 21 калимаи сохта истифода шудааст... [93, 64].

Дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ як идда калимаҳои мавҷуд аст, ки дар заминаи ифодаи макон ба ҷойи фаъолиятҳои ҳунармандии кишоварзии мардум низ далолат менамоянд: *киштзор, регзор, найзор, шӯразор, гулзор, юнҷқазор, лолазор, хорзор, тамошозор, лошазор, сабзазор, қорзор* ва ғ. *Мисолҳо*: « ... дар замини **шӯразор** расидагӣ ... » [330, 140]; « ... **киштзори** васеи сероб дорад [330, 161]; « ... пуштаҳои баланди **гулзори** гулфурӯшон

ихота мекарданд» [330, 161]; « ... дар ягон кӯли **найзор** ё чуқурӣ партофта... » [330, 230].

2.3.11. Пасванди -ча

Ин пасванд таърихи қадим дорад. Дар китоби «Среднеперсидский язык» («Забони форсии миёна») В. С. Расторгуева онро дар шакли **-ičak, -čak** муаррифӣ мекунад [261, 30], ки барои ифодаи хурдию навозиш маъмул будааст. Ҳамин муаллиф онро дар забони гилакӣ шаклсоз медонад [262, 54]. Дар осори илмии асримиёнагиамон, аз ҷумла, Шамс Қайси Розӣ дар асри XIII дар китоби «Ал-муъҷам» дар бораи 37 пасванд маълумот дода, дар бораи пасванди **-ча** низ зикр мекунад, ки «харфи тасғир (ғуломча, бодомча, боғча, сароча, олуҷа, сабуча, тоқча)» аст, яъне ба хурдии ашё далолат кардани онро ошқор кардааст [179, 168], ки ин ҳолат аз тарафи Д. Хоҷаев ва Ш. Кабилов низ мавриди таъкид ва таҳқиқ қарор гирифтааст [155, 19; 49, 77]. Муҳаққиқ О. Қосимов дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ перомуни пасвандҳои **-ча, -за, -жа, -из, -иза, -изак** таҳқиқ анҷом дода, гунаи **-ча** ва **-ича** будани онҳоро таъкид намуда, аз каммаҳсулии он хабар медиҳад [224, 139]. Дар таҳқиқи Б. Шарифов истифодаи **-ча** барои ифодаи лақаб дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифӣ зикр шудааст [180, 44], ки аз шаклсозии он дарак медиҳад. Дар баррасии А. Я. Амлоев «Калимасозии сарфии исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев» [6], Б. Д. Аловиддинов «Роҳҳои калимасозӣ дар забони муосири тоҷикӣ (воситаи таълимӣ)» [5] ва М. Ҷ. Калонова «Пажӯҳиши луғавӣ-маъноӣ ва сохтори вожагони забони тоҷикӣ дар назми асри XIV (дар мисоли ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хучандӣ ва Салмони Соваҷӣ)» [47] дар бораи ин пасванд ишорае вучуд надорад. Аммо муҳаққиқ С. Низомова пасванди **-ча**-ро синоморфема доништа, шаклсозию калимасозии онро таҳқиқ мекунад [92, 113].

Дар баррасиҳои шевашиносон низ дар бораи ин пасанд ишораҳо вучуд доранд. Аз ҷумла, Ғ. Ҷӯраев дар лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон чун шаклсозу калимасоз муаррифӣ шуда, «аз исмҳо сифатҳои нисбӣ месозад» [176, 52]. Дар шеваи «Ҷабал-ус-сироч» (шимоли Афғонистон) ҳам чун шаклу калимасоз

дида мешавад [101, 43]. Мутобиқи баррасии С. Раҳматуллозода «Дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ ду хусусияти муҳимми ин пасванд: шаклсозию калимасозӣ дида мешавад, ки дар ҳарду маврид серистеъмол аст. Зимни шаклсоз будан маънои калимаҳо тағйир намеёбад, балки ба хурдии ашё далолат мекунад. Аз рӯи ин хусусият мисли забони адабӣ ва дигар шеваҳои забонамон бо пасванди **-ақ** синоним аст» [111, 91].

Ин муаллиф қайд менамояд, ки «Пасванди **-ча** дар калимасозӣ ҳам доираи зиёди вожаҳоро фаро мегирад, ки асоси онҳоро исм, сифат, феъл ва калимаҳои тақлиди овозӣ ташкил медиҳанд. Теъдоди вожаҳои сохта 52 ададро ташкил медиҳад» [111, 92], ки дар ҳақиқат аз сермахсулии он дар калимасозии шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ гувоҳӣ медиҳад.

Хусусиятҳои шаклсозию калимасозии пасванди **-ча** дар асоси маводи хунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ низ мушоҳида мешавад. Дар шаклсозӣ ба хурдии ашё аз тарафи пешаварон сохташуда далолат менамояд: *ҷуволча, қолинча, намадча, халтача, зинача, айвонча, сароча, сандалича, сунунча, сабадча, табақча, лаълича, тағорача, белча, кордча, каландча, ресмонча, ҷуволча, ҷӯбча, ҷомача, узурча, ёмча, чархча, чангча.*

Ба ин асос ин калимаҳо шаклсозанд, ки ба калимаҳои маънои нав надовдаанд. Масалан, мутобиқи шарҳи Луғатнома асоси вожаи ёмча **ём** «хуми даҳанфароҳи бегардани калон» [299, 128] ва бо илҳоқи **-ча** ба хурдии он хум ишора мешавад. Ё асоси калимаи **чархча** вожаи **чарх** ба маънии «ҳар чизи гирда, ки гардидани он мумкин бошад (чархи осӣ, чархи арроба, чархи кулолгарӣ)» [299, 567] истифода шуда, бо изофа шудани **-ча** хурдии онро мефаҳмонад ва ғ.

Дар калимасозӣ бо асосҳои исмию сифатӣ меояд ва калимаҳои нав месозад: *найча, шолча, дӯлча, новача* (донкосаи осӣ, ки аз вай ба сӯроҳии санг ғалла резад [299, 166]). Калимаи **най** номи гиёҳ аст ва мутобиқи шарҳи Луғатнома бо пасванди **-ча** чунин маъно доранд: **нойча/ найча** (наи борики кутоҳ-кутоҳбурида, ки бар вай пудро печонда дар моку гузоранд (*дар бофандагӣ*) [299, 128]. Нойча як хели сандони дарозрӯя, ки бар рӯи вай

кӯзаву офтобаи мисиро монда кӯбанд [299, 166]. Вожаи **шол** ба маънои «бофтаи рангдор ва нақшини пашмин аст, ки аз вай чома, фута, рӯмол кунанд [299, 604] ва дар якҷоягӣ бо **-ча** дар шакли **шолча** маънии «палоси бофтаи пастсифати пашмини хурд»-ро дорад [299, 604]. Вожаи **дӯл** ба маънои нақора истифода мешавад [299, 125], аммо **дулча** «зарфи чармин аст, ки машкобон бо вай дар машк об резанд. 2. кӯзаҷаи дастадор аст, ки бо вай аз хум ё дег об гиранд» [299, 126].

Асоси вожаи **чангча** аз сифати **чанг** (хамида) аст, ки дар шакли **чангча** «оҳани сархамида, ки ба вай ҳар чизро овозанд. 2. оҳани панҷадори хӯрокхурӣ»-ро мефаҳмонад [299, 565].

Бо ҳамин метавон гуфт, ки пасванди **-ча** мисли забони давраи классикӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ мутобиқи маводи пешаварӣ низ ба маънои шаклсозию маъносозӣ корбурд дорад.

2.3.12. Пасванди **-чӣ**

Калимасозӣ дар баробари грамматика ба таркиби луғавии забон низ алоқаманд аст. Ҳарчанд ки дар соҳаи калимасозии забони тоҷикӣ, аз ҷумла асарҳои устод Айнӣ корҳои илмию тадқиқотӣ зиёд ба анҷом расида бошанд ҳам, вале дар хусуси калимаҳои сохта дар ташаккули вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандӣ дар асоси «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ ба ҷуз аз қайдҳои алоҳида тадқиқоти ҷудоғонае ба анҷом нарасидааст. Ҳол он ки таркиби луғавии забони «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ хеле бой буда, муаллиф зимни таълифи ин асар аз воситаҳои гуногуни калимасозӣ, хусусан, пасвандҳои фаровон истифода намуда, калимаҳои зиёдро офарида аст.

Дар ин ҷо нақши калимасозии пасванди **-чӣ** мавриди таҳлил қарор гирифта, серистеъмолию камистеъмоли, сермахсулӣ, каммахсулӣ ва бемахсулии қолибҳои бо ин пасванд ба вучуд омада муайян карда мешавад.

Пасвандҳои **-чӣ** аслан, исми шахс месозад ва зимни баррасӣ маълум гардид, ки устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо» ба воситаи ин морфемаи грамматикӣ вожаҳои зиёди марбут ба соҳаи ҳунармандиро истифода кардааст.

Осори илмию назариявии як идда олимони соҳаи калимасозӣ, ба монанди Л.С. Пейсиков, Расторгуева, М. Шакурӣ, Р. Ғаффоров, Ш. Рустамов, Ғ. Ҷӯраев, Д. Саймиддинов, Ф.Р. Амонова, С. Раҳматуллозода дар бозкушоии масъалаҳои калимасозии пасванди **-чӣ** муҳим арзёбӣ мешаванд.

Дар такмили таркиби луғавии забон нақши калимасозӣ хеле калон аст. Мардум дар тули қарнҳо барои қонеъ намудани эҳтиёҷоти худ аз қолибҳои ташаккул ёфта истифода намуда, калимаҳои зиёдро офарида аст. Бинобар ин, калимасозӣ ҳам чун муҳимтарин воситаи ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон ҳисобида шудааст. Хусусан, сохтани калимаҳо тавассути пасвандҳо аз воситаҳои асосии калимасозии забон ба шумор меравад.

Ин хусусиятҳоро ҳангоми баррасии имконоти вожасозии забони форсии миёна профессор Додихудо Саймиддинов ба риштаи таҳқиқ қашида, чунин баён мекунад, ки «аз роҳи таҳқиқи қолабҳои вожасозӣ пайдоиши луғоту истилоҳоти фаровонеро дар забони форсии миёна метавон муайян сохт. Тамоми пасвандҳо бинобар баёни маъно дар сохтани вожаҳо дар чанд гурӯҳи зайл тасниф гардидаанд: пасвандҳое, ки исми шахс месозанд, пасвандҳое, ки исми макон месозанд, пасвандҳое, ки исми маънӣ месозанд, пасвандҳои сифатсоз» [121, 9].

Пасванди **-чӣ** дар забони форсии миёна номҳои этникӣ месозад [261, 30]. Дар адабиёти классикӣ, аз ҷумла, дар «Шоҳнома» - миёнчӣ // миёнчӣ, қарончӣ истемол шудааст [224, 123-125]. Ш. Ниёзӣ зикр мекунад, ки пасванди **-чӣ** дар «Донишнома»-и Ибни Сино ва дар асари Наршахӣ низ истифода шудааст [91, 16-17]. Ин пасванд ҳоло дар як қатор забонҳои эронӣ мавриди истифода қарор дорад. Муҳаққиқ Л.С. Пейсиков ҳангоми баррасии калимасозии вандии забони форсӣ дар бораи пасванди **-ӣ** сухан карда, дар бораи морфемаи **-чӣ** чунин менависад: «Шояд зиёд истифода шудани пасванди **-i**, аз ҷумла чун этноформант, сабаб гардидааст, ки пасванд – этноформанти **čik-zik** (имрӯз **-či**), ки дар забони форсии миёна дар калимаҳои **gazniči** (газнинский) «из Газни» **tehrānci** «Техрончӣ» (имя), **sagzi** «из сакестана» (форсии миёна **sagzik**) **rāzi** «из Рея»(форсии миёна **rāčik**←

rāgčik), *marvazi* «из Мерва» ва ғ. серистеъмол аст, камтар истеъмол шавад ва шаклан **-čī, -zi, -azi** аз рӯйи таҳлили синхронӣ метавон чун алломорфҳои пасванди **-ī** (муқоиса кунед: *dehl-avi* «из Дели») ҳисобид [252].

Муҳаққиқ Л. С. Пейсиков дар асари дигари худ дар забони форсӣ мавҷуд будани ду пасванди **-чӣ**: **-čī₁** ва **-čī₂**—ро нишон дода, ин ақидаро пешниҳод мекунад, ки **-čī₁** аз забонҳои туркӣ иқтибос шуда, **-čī₂** таърихан эронист. Ба андешаи ин донишманд, **-čī₁** исмҳои ифодагари касбу кор (**šikārčī, doroškeči** (**извозчик**) месозад ва сермахсул аст, **-čī₂** каммахсул буда, аз топонимҳои сифати нисбӣ (**tehrānčī, nišābūrčī**) ташкил менамояд [250, 194-198].

Бино ба хулосаи муҳаққиқи истилоҳоти варзишии забони форсӣ А. Муҳаббатов, «пасванди мазкур аслан туркӣ аст. Дар чанд истилоҳи варзишӣ ба мушоҳида мерасад: тамошочӣ, қайеқчӣ, гувончӣ. Бояд тазаккур дод, ки ахиран пасванди **-чӣ** хеле кам мавриди истеъмол қарор мегирад ва дар аксари маврид он бо пасвандҳои форсӣ иваз мешавад: тамошочӣ—тамошогар, қайеқчӣ—қайеқрон ва ғ.» [75, 49].

Дар воситаҳои таълимӣ ва асарҳои илмие, ки ба забони адабии тоҷик бахшида шудаанд, пасванди мазкур «яке аз суффиксҳои сермахсули забони адабии ҳозираи тоҷик» [31, 118-161] маънидод шудааст.

Муҳаққиқони забони пашту А. Л. Грюнберг, Д. И. Эделман менависанд, ки пасванди **-чӣ** туркӣ буда, тавассути забони форсӣ ба забони пашту иқтибос шуда, маънои касбу кор ва машғулиятро ифода мекунад [208, 132]. Дар забони гелонӣ, ки яке аз забонҳои шимолу ғарбии оилаи забонҳои эронист пасванди фаъл буда, аз исми номи кору фаъолият месозад: аз **lotkači** «лодочник» аз **lotka, tƏmāšāči** «зрителъ» аз **tƏmāšā** ва ғ. [261, 51-52].

Таҳқиқгар Ф. Р. Амонова зимни баррасии калимасозии ин пасванд дар забони форсӣ таъкид мекунад, ки **-čī₁** ва **-čī₂**—ро бояд ба ҳам махлут насозем. Зеро яке каммахсул буда, баромади эронӣ дошта, ба маҳале мансуб буданро нишон диҳад, дигарӣ туркӣ буда, номи машғулият сохта, серистеъмол аст [196, 10-11].

Профессор Р. Гаффоров зимни баррасии забон ва услуби Раҳим Ҷалил дар бораи пасванди **-чӣ** чунин зикр менамояд: «ин суффикс дар адабиёти классикӣ ниҳоят кам дида, мешавад. ... дар натиҷаи ба забони халқ наздик шудани забони адабӣ дар қатори бисёр суффиксҳо «чӣ» низ дар забони адабӣ бештар мавқеъ гирифта, ба вазифа ва маънии «гар» серистеъмол шуда рафт. Дар «Одамони ҷовид» дар калимаҳои «чорубчӣ» (с.33) «нишолочиён» (с.36) вай чун синоними суффикси «гар» истифода шуда бошад, дар калимаи «идчиён» (с.36) қисми дуҷуми исми мураккаби «идкунандагон»-ро иваз кардааст [35, 115-116 с].

Аз рӯи ҳисоби муҳаққиқ С. Низомова, дар осори бадеӣ ва публицистии устод Айнӣ пасванди **-чӣ** серистеъмол аст ва бо он беш аз 110 калима сохта шудааст. Дар осори устод Айнӣ бо ин пасванд исмҳое сохта шудааст, ки қисми бештари онҳо машғулиятро мефаҳмонад [93, 113]. Академик М. Шукуров дар бораи калимасозии пасванди **-чӣ** дар забони адабии ҳозираи тоҷик маълумоти нисбатан фароҳ дода, онро бо пасванди **-гар** муқоиса мекунад ва аз рӯи ҳисоби ӯ дар «Луғатномаи осори Айнӣ» 103 калима бо пасванди **-чӣ** мавҷудааст, ки албатта, аз ҷаҳл будани ин пасванд дарак медиҳад [193, 168-169]. Аммо аз ҷӣ сабаб бошад, ки муҳаққиқи «Луғатнома»-и мазкур М. Зоитова дар рисолаи номзадии худ бо номи «Таҳлили лингвистии ҳайати лексии «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и Садриддин Айнӣ» [42, 192] менависад, ки «Дар «Луғатнома» бо ин пасванд (манзур пасванди **-чӣ** аст – А.М.) 15 вожа сохта шудааст, ки ба ҳайси асос, асосан, исмҳо хизмат кардаанд. Аз рӯи маъно калимаҳои сохташуда ба шахс далолат мекунад. Онҳо шахсро аз рӯи машғулиятҳои гуногунашон нишон медиҳанд. Аз рӯи истифода онҳоро ба ду қисм ҷудо кардан мумкин аст. 1. Як қисме аз онҳо имрӯз дар истифодаанд: **чорчӣ, подачӣ; босмачӣ, чинакчӣ, гапчӣ**. Қисми дигар, имрӯз архаистӣ ва ё таърихӣ шудаанд ва имрӯз ба зарурати таърихӣ истифода мешаванд: **чевачӣ, қалъачӣ, тазкиячӣ, парвоначӣ, удайчӣ, изчӣ, қурчӣ, ҳудойчӣ, миёнчӣ,**

чузъиётчӣ» [42, 143]. Поёнтар хоҳем дид, ки қисме аз вожаҳоеро муҳаққиқи мазкур ба қалам наодоааст, ки марбут ба ҳунармандианд.

Муҳаққиқ С. Хоркашев [Раҳматуллозода С.] дар китоби «Калимасозии исм бо пасвандҳо» зимни баррасии пасванди **-чӣ** таъкид мекунад, ки морфемаи **-чӣ** дар шеваи ҷануби шарқӣ чунон, ки дар забони адабист, сермаҳсул ва ғаёол нест. Ин ҷанд сабаб дорад. «Якум, дар солҳои ҳокимияти шӯравӣ вожаҳо ва истилоҳҳои зиёде аз забони русӣ ба забони адабии тоҷик дохил гардиданд, ки дар сохтани қисме аз онҳо пасванди **-чӣ** истифода шудааст, вале ин ҳолат дар шеваи ҷануби шарқӣ камтар падида омад. Он ҳам зери таъсири забони адабӣ сураат гирифт. Аксари он вожаҳо, ки дар лексикаи шеваи мазкур ворид шудаанд, ба ҳамон шакли русӣ-байналмилалӣ машабаҳати истеъмоли умум қарор гирифтаанд (танкчӣ-танкист; тракторчӣ-тракторист; телефончӣ-телефонист). Дуюм, дар забони адабӣ морфемаи **-чӣ** калимаҳои сохтааст, ки дар шакли адабӣ дар шеваи ҷануби шарқӣ ҷандон мураббаҷ нестанд [151, 25-26].

Устод Айни дар «Ёддоштҳо» аз пасванди **-чӣ** васеъ истифода бурдааст, ки аз ғаёол будани ин пасванд дарак медиҳад. Дар ин асар мисли забони адабии меъёри тоҷикӣ калимаҳои сохтаи ин пасванд ду гурӯҳи вожаҳо ро фаро мегиранд. Гурӯҳи аввали онҳо ба машғулияту ғаёолият ва қисми қами калимаҳои сохта бо **-чӣ** ба маҳалле мансуб будани шахсро мефаҳмонанд.

Дар машабаҳати аввал аз исм исм месозад, ки ба ғаёолият, машғулият ва қасбу қори ҳунармандии шахс далолат мекунад. Асосҳои калимаҳои сохта, аз рӯйи баромад тоҷикӣ, арабӣ, туркӣ ва русӣ ба шумор мераванд. *Мисолҳо*: « ... ба ҳисоби қасоти ғӯсқандони соли вабо талафшуда ба **қасотчӣ** рафтааст» [331, 299]; « ... **қарнайчӣ** бо фармони сарқарда як қомандаи умумӣ дод» [330, 207]; « ... як **нақорачӣ**, як **сурнайчӣ** ва ду дойрадаст нишаста менавохтанд ... » [330, 10]; « ... аз **самоворчӣ** як қойник қой пурида ... » [330, 338]; «**Қӯрчӣ** он сарбозеро, ки дар наздиқии мо суҳанҳои Нурбойро тасдиқ мекард ва аз қисми дигар боз як сарбози дигарро ёфта пеши сар қарда овард» [330, 222]; «Он одами асоноқро **удайчӣ** меномиданд ... » [330, 205]; «... ба пушти

фойтунчӣ нихта карда... » [330, 482]; « ... на танҳо *телеграфчӣ* аз вай метарсад» [330, 307]; « ... *хазиначӣ* як латтаи дар вай як саду бист танга басташударо аз яхдон (сандуки чармин) гирифта ... » [330, 530]; «Садҳо нафар мардومي *ҳашарчӣ* (маҳсуб ба анбӯҳи одамон) ҳам ҳар ҷо-ҳар ҷо хобидаанд» [330, 51]; «*Ҷевачӣ*, Нурбойро ҷеғ зан, – гуфт... » [330, 221]; « ... аз як *шикорчӣ* як халтача дору овард» [330, 114]; « ... ту фиребгар, ту *тӯҳматчӣ*» – гуфта ... » [330, 30]; « ... ба воситаи *ҷорчӣ* дар шаҳр эълон кард» [330, 312]; « ... гӯё дар ҳаммом *ходимчӣ* танамро бо халта молиш дода... » [330, 588].

Дар мисолҳои зерин аз рӯйи вазифаи дуоҷамаш пасванди **-чӣ** калимаҳои месозад, ки ба маҳал ва ҷое мансуб будани шахсро мефаҳмонад: « ... як савдогари *Қалъачӣ* буд [330, 111]; «*Хатирчӣ* (чунки ӯ як ҷавони миёнқоли (аз Хатирчӣ ё аз Зиёуддин) буда ... [330, 441]; « ... *Ҷироқчӣ* ном районе ҳаст ... [330, 533].

Мисолҳои боло гувоҳи онанд, ки пасванди **-чӣ** дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ зимни сохтани машғулияти мансуб ба шахс ғаёбол, аммо ҳангоми сохтани калимаҳои ба маҳал ва ҷое марбут бадани шахс ғайриғаёбол аст.

Ҳамин тариқ, аз баррасии «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ маълум мегардад, ки агар ба омори калимаҳои бо пасванди **-чӣ** сохташуда дар маҷмуъ назар афканем, мебинем, ки бо он 25 калима сохта шудааст, ки аз ягон ҷиҳат ба ҳунармандӣ вобастаанд. Истифодаи онҳо баробар сурат нагирифта, яке зиёдтар ва дигаре камтар будааст. Аз ҷумла, калимаи *ҳашарчӣ* (18), *удайчӣ* (13 бор), *самоворчӣ* (11), *Ҷироқчӣ* (номи ноҳия) (8), *фойтунчӣ* (6), *туйчӣ* (5), *муллоҷуйчӣ* (2), *нақорачӣ* (3), *ҷевачӣ* (3), *қӯрчӣ* (3), *сурнайчӣ* (2), *карнайчӣ* (2), *Хатирчӣ* (2), *хазиначӣ* (2) ва калимаҳои *тӯҳматчӣ*, *закотчӣ*, *дастархончӣ*, *телеграфчӣ*, *ҷорчӣ*, *Қалъачӣ*, *ходимчӣ*, *таракачӣ* *дарихоначӣ*, *шикорчӣ*, *ихтироғчӣ* як маротибагӣ истифода шуда, дар маҷмуъ 116 маротиба ба кор рафтааст.

2.3.13. Пасванди –нок

Пасванд –**нок** дар калимасозии сифат сермахсул аст. Дар осори насрии устод Айнӣ дар калимасозӣ серистеъмол буда, дар ин қолаб беш аз 50 сифати сохта истифода гардидааст. Баъзе калимаҳои дар ин қолаб сохташуда аз 6 то 15 маротиба қорбурд шуданд [93, 88].

Ин пасванд бо калимаҳои исмӣ ҳамроҳ шуда, сифатҳое месозад, ки дороии асоси калимаро ба чизе мефаҳмонад, дастранчи пешаварон аст. Ин ҳолат дар ибораҳои чомаи **пахтанок**, даричаи **шишанок**, ҳавлии **рӯидаричанок**, одами салла-**чоманок**, ҳавлии васеи **сobotнок** равшан аён аст. *Мисолҳо*: «Як чомаи **пахтаноки** ғичдувонии майдалаганда доштам» [330, 294]; « ... ҳавлии **рӯидаричанок**е бино кардааст» [330, 8]; « ... даричаи **шишанок**аш ба тарафи майдони Регистон кушода мешуд» [330, 210]; «Дар ин вақт як одами салла-**чоманоки** ришсиёҳи тахминан 40-сола ба майдонча даромада ... » [330, 221]; « ... як рӯи ҳавлии васеи **сobotнок** буд» [330, 269]; « ... бар рӯи пусти ҷои **риштаноки** одами риштадор «куф-суф» мекард» [330, 610] ва ғ.

2.3.14. Пасванди -манд

Пасванди **-манд** дар калимасозӣ сермахсул буда, аз исмҳои маънӣ сифатҳои аслие месозад, ки ба аломат, хислат ва хосият доро будани ашёро ифода мекунад [31, 141-142]. Маълум аст, ки ин пасванд аз асосҳои гуногун сифат месозад. Дар «Ёддоштҳо» калимаҳои **хунарманд**, **донишманд**, **давлатманд**, **хирадманд** во меҳӯрад, ки бар ҳайати ибораҳои **асптози хунарманд**, **одами донишманд**, **одамони давлатманд**, **ҷавони хирадманд** ба сифатҳое далолат мекунанд, ки онҳо доштани хунареро ифода менамоянд. *Мисолҳо*: «Дар асп як ҷавони асптози **хунарманд** савор шуда ... » [330, 87]; « ... муаллифи «Шамсия» одами **донишманд** буд» [330, 139]; « ... фарзандони одамони **давлатманд** буда ... » [330, 142]; «Ҷавони **хирадманди** некӯниҳод ... » [330, 416].

Имрӯз дар забони тоҷикӣ калимаҳои **хунарманд**, **донишманд**, **давлатманд**, **хирадманд** субстантиватсия шуда, бидуни муайяншавандаҳо ба шахс далолат мекунанд.

Ҳамин тавр, дар ташаккули калимаҳои марбут ба хунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ дар баробари калимаҳои содда ва мураккаб вожаҳои сохта низ нақши калон доранд. Онҳо тавассути пасвандҳои **-чӣ, -гар, -ӣ//-гӣ, -ак, -ча, -дон, -зор, -анда, -вор, -ин//-гин, -а, -бон, -нок, -манд** сохта шудаанд ва барои ғановати забони тоҷикӣ мусоидат менамоянд.

2.4. Калимаҳои мураккаби марбут ба хунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ.

Дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ калимаҳои мураккаб ҷойгоҳи хос доранд. Онҳо аз рӯйи миқдор бартарӣ дошта, барои ифодаи маъноҳои муносибу мувофиқ хизмат мекунанд. Дар осори ба масоили калимасозӣ бахшидашуда, ин роҳи калимасозиро сермаҳсул мешуморанд. Ин аз он сабаб аст, ки дар тули таърих чун воситаи муҳимми баёни андеша ба таври фаровон истифода шуда, собиқаи зиёди таърихӣ дорад. Таҳқиқи ин масъала таваччуҳи донишмандони зиёдеро ба худ ҷалб кардааст. Аз ҷумла, дар бораи калимаҳои типии копулятивию детерминативии забони форсии миёна Д. Саймиддинов (2001), дар бораи забони тоҷикӣ С. Ализода (2010), А. Фитрат (2010), Б. Ниёзмӯҳаммадов ва Л. Бузургзода (2013), В. С. Расторгуева (1954), Ш. Н. Ниёзӣ (1954), М. Мӯҳаммадиев (1967), С. Ҳалимов (1996), Ш. Рустамов (1972, 1981), М. Н. Қосимова (2003), Д. Хоҷаев (2013), С. Назарзода (2014), О. Қосимов (2016), А. Я. Амлоев (2016), С. Низомова (2021), Б. Д. Аловиддинов (2023), М. Олимҷонов (2022), М. Ҷумаев (2022) М. Калонова (2023) таҳқиқ анҷом додаанд, ки масоили назариявӣ амалии марбут ба масъаларо аз диди худ баррасӣ кардаанд. Ҳамчунин дар бораи забони форсӣ (Ҷхеидзе, 1969; Пейсиков, 1973; Амонова 1982) ва шеваҳои забони тоҷикӣ (Расторгуева, 1954; Саидова, 1985; Ҷӯраев, 1975; Маҳмудов, 1978; ШҚЗТ, 1979; С. Раҳматуллозода, 2019 ва ғ.). Дар қорҳои марбут ба ономастика (номшиносӣ) низ ба калимаҳои мураккаб таваччуҳ шудааст (Хромов, 1962; Офаридоев, 2002; Алимӣ, 1995; Ҳомидов, 2002; Маҳмадҷонов, 2005; Тӯраев, 2010, Шодиев, 2022 ва диг.) тадқиқот бурдаанд, ки аз муҳим будани масъала гувоҳӣ медиҳад.

Тавре маълум аст калимаҳои мураккаб аз ибораҳо ба вучуд омада, барои муъҷаз баён кардани фикр мусоидат мекунад. Ба ин маънӣ, онҳо аз ду ва ё зиёда калимаҳо таркиб меёбанд ва дар қолибҳои гуногун сохта мешаванд.

Мо дар ин фасл перомуни калимаҳои мураккаби ифодагари ҳунарҳои мардумӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ ба таври илмӣ муфассалан андешаҳо баён медорем.

2.4.1. Калимаҳои мураккаби пайваст

Тибқи тадқиқи муҳаққиқон хусусияти барҷастаи калимаҳои мураккаби пайваст баробарҳукукии ҷузъҳои онҳо мебошад ва онҳо бо қолибҳои гуногун сохта мешаванд. Мутобиқи пажӯҳиши Ш. Рустамов дар китоби «Исм» [117, 169-175] ва ГЗАҲТ [33, 119-121] дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ се қолиби сохташавии калимаҳои типӣ пайваст мавҷуд аст: такрори калимаҳо, бо асосҳо ва унсурҳои гуногуни грамматикӣ, аз асосҳои гуногун бидуни морфемаи ёрирасон, ки ин ҳолат ҳанӯз дар забони форсии бостон низ дида мешудааст [122, 143], ки таърихи дуру дароз доштани ин қолибҳоро нишон медиҳад. Муҳаққиқ М. Норов ин типӣ калимасозиро ба композитҳои копулятивӣ (бо ҳафт қолиб) ва редупликасионӣ (бо 10 қолиб)-и калимаҳои мураккаби пайваст мавриди баррасӣ қарор додааст [246, 71-72].

Калимаҳои мураккаби марбут ба ҳунармандии типӣ пайвасти вожаҳо дар «Ёддоштҳо» каммаҳсул аст. Онҳо дар қолибҳои зерин сохта шудаанд:

1. Такрори калимаҳо: **ғир-ғирак, ғир-ғиракбозӣ, хишир-хишир, ар-ъар/ъар-ъар**. *Мисолҳо*: «Дар баъзеи он давраҳо **ғирғиракбозӣ**, дар баъзешон тасмабозӣ, дар дигарашон қартабозӣ ва монанди инҳо буд [330, 81]; « ... **ғир-ғиракбозӣ**, қартабозӣ, тасмабозӣ ва бучулбозӣ ба назар намоёнтарини он бозиҳои махфӣ буданд» [330, 165]; «Аз **хишир-хишир** кардани либоси ин духтар бар тан куртаи шоҳии бухорӣ оҳорӣ доштани ҳам маълум мешуд» [330, 240];

2. Ба воситаи миёнванди -у-: **сарулибос, сарупо, нақшунигор**. *Мисолҳо*: «**Сарулибоси** хеле озодаи аъло дошта ... » [330, 643]; « ... он **сарупо** барои

бастанӣ даҳони ман аз фош кардани «сирри кафшпешмонӣ» буд» [330, 259]; «Дар лаби рӯд як хонаи **пурнакшунигор** бино карда буд» [330, 291].

3. Бо миёнванди -дар- ва -бар-: **риштабарпо, чӯбдардаст**. *Мисолҳо*: « ... монанди гунчишки **риштабарпое**, ки ногоҳонӣ банди вай кушода шуда бошад, ба парвоз омадам [330, 243]; «Ясавулони **чӯбдардаст** тамошобинонро зада ... » [330, 99].

4. Бе воситаҳои ёрирасон: **парчапалос, каллапоча, чавбед, тутмавиз**. *Мисолҳо*: « ... **парчапалосҳо**, кӯрпа-болишҳо ва дегу табақҳо ҳам менамуданд» [330, 25]; « ... дар дасти баъзе аз онҳо лаганҳои пур аз **каллапоча** ... » [330, 209]; « ... як асои **чавбеди** дароз буд ... » [330, 54]; « ... як чуволча **тутмавиз** карда монда буд» [330, 119].

2.4.2. Калимаҳои мураккаби тобеъ

Қолибҳои калимаҳои мураккаби тобеъ аз тарафи ҳамаи муҳаққиқон сермаҳсул доништа мешавад ва донишмандон муайян кардаанд, ки ҷузъҳои ин гуна вожаҳо баробарҳуқуқ нестанд [28, 118]. Дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ зимни сохташавии калимаҳои марбут ба хунармандӣ калимаҳои мураккаби тобеъ зиёд истифода шудаанд. Маълум аст, ки онҳо аз ибораҳо ба вучуд меоянд. Ба ду гурӯҳ тақсим мешавад, ки миқдори маҳсулнокии онҳо якранг нест:

I. Ба гурӯҳи аввал калимаҳои мураккаби тобеъ, **ки ҷузъи яқум асосӣ** аст ва ҷузъи дуюм тобеияти онро дорад. Дар забонамон калимаҳои мавҷуданд, ки онҳо аз ибораҳои изофӣ сохта мешаванд. Хусусияти онҳо аз ин иборат аст, ки изофат аз онҳо ихтисор мешавад. Дар сохтани калимаҳои марбут ба хунармандӣ ин қолиби сермаҳсул нест. Бо он қолиб калимаҳои ***сарнайза, пурҳалво, пурчанг, пуроб ва миршаб*** дида шуд.

II. Ба гурӯҳи дуюм калимаҳои мураккаби тобеъ, **ки ҷузъи дуюм асосӣ буда, ҷузъи яқум ба он тобеъ аст**. Зикри ин нукта муҳим аст, ки «ин усул дар сохташавии вожаҳои мураккаб дар забонҳои эронии бостон мисли ҳиндии бостон аз равишҳои маъмул маҳсуб мегардад. Равиши мазкур бар пояи қолабҳои бунёдии эронии бостон дар забони форсии миёна идома ва

густариши бештар пайдо кардааст» [122, 146]. Дар забони тоҷикӣ ин усул аз ин пас низ ташаккул ёфтааст ва таҳқиқ аз тарафи муҳаққиқони гуногун ба сермаҳсул будани он гувоҳӣ медиҳад.

Мутобиқи маводи ҳунармандии «Ёддоштҳо» ин роҳи калимасозӣ қолибҳои гуногун дорад, ки онҳоро ба таври зер овардан мумкин аст:

Қолиби якум. **Исму исм.** Аз исму исм калимаҳои гуногуне сохта мешаванд, ки аз ягон ҷиҳат ба пешаварию ҳунармандӣ робита доранд. Онҳоро аз рӯи мансубияташон ба маъноҳои марбут ба ҳунармандӣ чунин гурӯҳбандӣ кардан мумкинаст:

А. Ба шахс далолат мекунад: *ҳунарпеша, шарикдарс, кандакор, гилкор, бинокор, тағламачаллоб, кошинкор (кошикор), заргарписар, дойрадаст, устакор* ва ғ. *Мисолҳо:* « ... бар рӯи гулгач **кандакорӣ** мекарданд» [330, 124]; «Аҳволи дигар **ҳунарпешагон**, масалан, бофандагон ҳам ҳамин тарз буд» [330, 579]; « ... дар инҳисор – монополияи **тағламачаллобон** буданд» [330, 7]; « ... одами қадбаланд ба **заргарписар** хитоб карда гуфт» [330, 157].

Б. Асбобу анҷом: каланддаст, дандонамола, дасттеша, дастарра, дасткола (токбур), чароғпоя, даррадаст, халачӯб, хатҷӯб, чӯбдаст, чӯбсар, чӯбқаду, адабҷӯб, хатҷӯб, хиштфарш, тахтапул, тахтапушт, тахтакат, табарзин, пойтеша, каланддаста, тахтаварғ (банди чӯбин ё сангини об аст, ки дар вай обро бо тахта мебанданд [299, 385], кирётахта (тахтаест аз пӯлод, ки сӯроҳҳои калону хурд дорад) ва ғ. *Мисолҳо:* « ... ғафсиашон баробари **каланддаста** меомад» [330, 404]; « ... **дасткола** (токбур)-ро тайёр кунад» [330, 23]; « ... **даррадаст** бо дарра ба пушти ӯ мувофиқи фармоиши раис мезад» [330, 574]; «Усто амак **чӯбсари** лулашакли худро гирифта ... » [330, 43]; « ... вагарна **адабҷӯб** мехӯред» [330, 205]; «Ман дар **кирётахта** симкашӣ мекардам» [330, 157].

В. Маҳсулоти гуногун: лулаболиш, найқалам, пунбадона, тӯкумқолин, пойафзол, яктаҳкурта, пойабзол, каллақанд камонғӯлак, тахтакат, дастарра, куббатилло ва ғ. *Мисолҳо:* «... **лулаболишҳоро** дар сарғаҳи кӯрпача гузошта

дароз кашид» [330, 50]; « ... як хари сафеди калони **туқумқолиниеро**, ки ба кавли харкорони Бухоро «бузи биничок» буд, маъқул кардам» [330, 396]; « ... ба он **тахтакати** хуну чирколуд бихобам ... » [330, 617]; « ... ҳеч набошад, **каллақанд** медоданд» [330, 14];

Г. Макони корҳои хунармандӣ: косахона, косагархона, лойхона, оташхона, риштахона, ҳалвогархона, чомашуйхона, нақорахона, зинхона, осиеҳона, галаосие ва ғ. *Мисолҳо:* « ... ба даруни **косахона** фуру рафта ... » [330, 586]; « ... коркунони **косагархонаҳои** чӯянрезӣ ... » [330, 79]; « ... **чомашуйхонаи** шайх, ки ин «хонаҳо» бояд дар ҳар шабу рӯз барои садҳо нафар хонақоҳнишин кор мекарданд ... » [330, 590]; « ... падарам то чои бинои **осиеҳона** рафт» [330, 26].

Ғ. Иқтидорҳо: палтархӯрчин, дастакчарм, новашакл ва ғ. *Мисолҳо:* «... аз **палтархӯрчинҳо** тӯрбаҳои емхӯрии аспҳоро бароварда оварда ба пеши хочагон гузоштаанд ... » [330, 107]; « ... як кафши **дастакчарми** қазонидухт оварда будааст ... » [330, 169]; « ... бо бели оҳанини новашакл аз он қутгӣ орд гирифта ... » [330, 19].

Д. Номи нақшҳо: гулгач, пунбакбаста, зарҳалнақш, зарнигор, мушкбедӯғуршакл, регборон, регфарш, лулашакл, қуюшқун, шамшерёл ва ғ. *Мисолҳо:* « ... устоҳои гилкор дар хонаҳо бар рӯи **гулгач** кандакорӣ мекарданд» [330, 124]; « ... дар даст асои **зарҳалнақши** қуббатилло дошт» [330, 205]; «... **қуюшқуни** вай тиллоқуби ақиқ шинондашуда ... » [330, 569]; «Бисоти ҳариру кати **зарнигор** ... » [330, 583].

Е. Номи хунарҳои марбут ба бозиҳо: иштибозӣ, чормағзбозӣ, кандакбозӣ, тухмбозӣ, кандакбозиҳо ва ғ. *Мисолҳо:* « ... аз пешамон **иштибозиҳо, чормағзбозиҳо, кандакбозиҳо** (бо донаки зардолу) ва **тухмбозиҳо** баромаданд» [330, 165].

Қолиби дуум. Исму сифат. Чандон зиёд набошанд ҳам, онҳоро аз рӯйи маъно ва мансубияти хунармандӣ ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст.

А. Монандие ба калимаи ифодакунандаи маводи дар муайяншаванда омада, доштан: каловамонанд, новамонанд, качкордмонанд, пулакчамонанд, танобмонанд, ўғурчадастамонанд, рафидамонанд, луламонанд ва ғ. *Мисолҳо:* « ... бо дастори **каловамонанд** печондашудааш ба хўсаи киштзорҳо шабоҳат дошт» [330, 330]; « ... кордчаи качнўги **качкордмонанд** будааст» [330, 568]; « ... дар мағзи гўшт чизе **танобмонанд** дар вақти молиши бадан ба дастам маълум мешуд» [330, 603]; «Мирзо коғазии **луламонанд** печондашудаеро, ки дар даст дошт, кушода ... » [330, 221].

Б. Ифодаи номи ашёи гуногун: рўпок, дандонхилол (дандонковак), хиштакмурдор, зарҳал, нўгтез, нўгкач, латтакуҳна, чинигучум, чомадарида, пошнабаланд ва ғ. *Мисолҳо:* « ... миёнашонро бо **рўпокча** баста ... » [330, 339]; « ... он чойро бо **дандонхилол** (дандонковак) кофт [330, 604]; « ... бо коғазҳои **зарҳал** зеб дода буданд» [330, 81]; « ... дарахти **чинигучум**, ки дар сарҳавзи боғи бедевор буд» [330, 25].

Қолиби сеюм. Исм + асосҳои феълӣ. Дар ин қолиб, асосан, исм ва асоси замони ҳозираи феъл иштирок мекунанд ва аз ду чузъ иборатанд, ки ҳарду маънои луғавӣ доранд. Воҳидҳои луғавии ин гурӯҳ калимаҳои мураккаби тобеанд, ки барои ифодаи номи маҳсулоти дастранҷи косибон, номи ҳунарҳои дар давраҳои гуногуни ҳаёти мардум ба вучуд омадаанд ва дигар маъноҳоро ифода менамоянд, ки онҳоро мутобиқи ин маъноҳо ба гурӯҳҳои зерин чудо кардан мумкин аст, ки як зинаи калимасозӣ доранд:

- мавод ва маҳсулоти дасти ҳунармандон: *рўймол, рўйбанд / рўбанд, сарбанд, пойандоз, сарандоз, зинпуш, миёнбанд, банорас, нухтабанд, гарданбанд, каллапуш, тахтабанд, чашибанд, шохбанд, камарбанд, кафгир, гулбанд, пешгир, чойчўш, оҳанрабо, чилбур* (ресмон ё арғамчини борик аст [300, 531]), бозубанд, гулубанд. *Мисолҳо:* « ... ба нўги рўймоли **сарбандаш** баст» [330, 214]; « ... як **сарандози** шоҳии сафед буд» [330, 245]; « ... **нухтабандашро** ба дасти он харкор додам» [330, 339]; « ... ба рўяш ба чои **чашибанд** як латтаи докаи сафед партофта меомад» [330, 240]; « ... ба миёни

худ як **пешгир** баста ... » [330, 403]; « ... гӯён ҳаваси касро **оҳанрабовор** ба тарафи худ мекашиданд» [330, 345].

- **шахсро аз рӯи хунараш ифода мекунанд:** *кафибардор, музадуз, нақоранавоз, ҷадвалкаш, хишткаш, осиебон, қолибгир, косалес, позарез, симбоз, лойкаш, нуқракӯб, белзан, куҳнадуз, яроқдор, сартарош, шикастабанд, ресмонфурӯш, сунбабардор, тарфбоз, оташков, аробакаш, кафишдуз, чӯянрез, ҳалвопаз, ҳалвогар, гӯзакаш, пахтакаш, гачкӯб, ҳаллоҷикун, ҳаллоҷисоз, деворзан, рангрез, дарздоз, тагламадуз, порадуз, муҳркан, чилликрес, аргамчинтоб, ҳарфишинос, иштибоз, обгардон, нақибанд, наққош, вақоеънигор, ҳақиқатнигор, зарнигор, ҳуллабоф, ҷомашӯӣ, дафтардор, нонфурӯш, ошпаз, воқеанависон (ҷосусон), таблкӯб (нақоранавоз), гӯштфурӯш, зиндонбон, иншонавис, пешхон, нилфурӯш, гулфурӯш, ошфурӯш, вартиишбоз (бедонабоз), қиморбоз, паллабардор, тарозудор, тарозубон, кӯзасоз, ҷуфтрон. Мисол: « ... фурӯшандагон ҳама **ошфурӯш, нонфурӯш, гӯштфурӯш, каллапochaфурӯш...** » [330, 165].*

Вожаҳои ҳалвопаз бо ҳалвогар; ҳаллоҷикун бо ҳаллоҷисоз, вақоеънигор бо ҳақиқатнигор муродиф мебошанд.

- **ба шуғли одамон далолат мекунанд** ва чузъи асосӣ дар ин гуна калимаҳо асоси замони ҳозираи феъли **донистан - дон** мебошад: *кордон, шашмақомдон, байтдон, ҳезумдон, шеърдон, гайбдон, ҳолдон, закундон, ҳандасадон, ҳисобдон, русидон, нуктадон, таърихдон, газетадон, гандон, пурдон, арабидон, техникадон, ҳолдон, забондон, фалсафадон, тоҷикидон, қоидадон. Мисолҳо: « ... аз ман зиёдтар бағайрат, коркун ва **кордон** шуда метавонӣ ... » [330, 25]; «Азбаски ӯ муҳандис (**ҳандасадон**) буд ... » [330, 179]; « ... то зорӣ карда илтиҷо намудани «деҳқони **ҳисобдон**» бори ӯро барнамекашид» [330, 201]; « ... аз муаллими **газетадони** худ пурсидам» [330, 306].*

- **калимаҳои муталлиқ ба дигар мансубиятҳои хунармандӣ:** *зарбафт, зардор, футадор, намадпуш, бутасоз, кафишкаш (ҷои нишаст), кафишбардор, ҷузвгир, чӯбдор, ширмол, когазгир, сирдор, чилимдор (қаландарбачаи*

чилимдор), белдор, гилофдор, каландгардон, каландрав, токбур, бутасоз, рангрез, тиллоқўб, зархарид, зарбофт, каппауш, каппадор регомез, нақоранавоз, духулзан, таблқўб, чапандоз. Мисолҳо: « ... бо чомаҳои шохиву **зарбафт** давра гирифта ... » [330, 107]; « ... дари даромадаш **намадпуш** карда шуда буд» [330, 380]; « ... ба охунди Бухоро – Орифхон **кафшбардор** шудааст» [330, 105]; « ... шабгардон бо **таблқўбҳо** таблҳои реза аз қаторакро бо бонги хатар менавохтанд» [330, 352].

Дар ин гурӯҳи калимаҳо як иддаи мухтасари калимаҳо дида шуд, ки аз се калимаи мустақилмаъно иборат буда, ду зинаи калимасозӣ доранд. Дар зинаи аввал бо иштироки ду воҳиди луғавӣ як калимаи мураккаби исмӣ ба вучуд омадааст ва дар зинаи дуюм аз асоси мураккаби исмӣ ва асосҳои феълӣ вожаи нави мураккаб сохта шудааст, ба маъноҳои гуногуни ҳунармандӣ далолат мекунад: *пойабзолдуз // пойафзолдуз, миёнсутундор, таббандбоф, сарнайзадор, косабадалкун, сиккабобпаз, каллапачафурӯш, намадисиеҳпуш, чархиосиётарош, зарбафтпуш, зарҳалпеч, чорбозоргард, Кабзафурӯмон* (яке аз нақшҳои кандакорӣ). Мисолҳо: « ... **пойабзолдузон** дар даҳаи охиринаи рамазон ҳатто то бист соат кор мекарданд» [330, 578]; « ... дар гузари **Таббандбофони** Бухоро буд» [330, 332]; « ... як асоси ғафси харротии **сарнайзадор** ҳам дошт» [330, 162]; « ... сабаби **косабадалкунии** ӯро ҳам нафаҳмида бошӣ ... » [330, 329]; « ... ӯ чойфурӯши **чорбозоргард** буд» [330, 24]; « ... фурӯшандагон ҳама ошфурӯш, нонфурӯш, гӯштфурӯш, **каллапачафурӯш** ... » [330, 165] ва ғ.

Қолиби чорум. Сифат+ исм: Бо ин қолиб калимаҳои мураккабе сохта мешавад, ки ба сифати дастранчи ҳунармандон, маҳсулоти касибӣ ва ё ба сифати асбобу афзори онҳо далолат мекунад:

А. Калимаҳои, ки ба сифати дастранчи ҳунармандон далолат мекунад: *хушлибос, кутохҷома, хушпалос, тагчарм, хушхат, ширинкор, ширинкорнамо, ширинкорбоз, майданақиш.* Мисолҳо: « ... ин ҷавонон **хушлибос** ва хушсурат буда ... » [330, 162]; « ... самоворхонаи хушбино, хушҳаво ва **хушпалосе** буд» [330, 649]; « ... ман **хушхат** шудан меҳоҳам»

[330, 29]; « ... бо чомаи зеҳборики **майданақш** ва бо саллаи сафеди хурд мегашт» [330, 274].

Б. Вожаҳое, ки ба маҳсулоти аз дарахтон таҳияшуда барои пешаварӣ далолат мекунад: хастут, сафеддор, қаторбед, қаторгучум. *Мисолҳо:* « ... дарахтони **хастут** барои хӯроки кирмакҳои пилла каллак шудан гирифтанд» [330, 50]; « ... дар зери **қаторбедҳои** пурсоя суфайи баланде ҳам буд» [330, 290]; «Ба **Қаторгучум** ном мавзее расида будам ... » [330, 399].

В. Ба сифати асбобу афзори пешаварон далолат мекунад: *каҷова* (ду куттӣ ё ду сабад), *серпахта*, *сихгӯш*, *кулӯтариши*, *дарозтег*, *каҷнӯг*, *хамидақомат*, *хамидашакл*, *калонкаланд*, *зарринкамар*. *Мисолҳо:* « ... ҳар рӯз аз он лаблабу як **каҷоваро** пур карда оварда ... » [330, 336]; « ... як одами сафедчеҳраи чашму абрӯсиёҳи **кулӯтариши** хушқадубаст буд» [330, 277]; « ... бар болои чор қабат кӯрпачаи **серпахта** паҳн карда шуда буд» [330, 348].

Қолиби панҷум. Шумора + исм. Бо ин қолиб калимаҳое сохта шудаанд, ки барои ифодаи хунароҳи сохтмонӣ ва маҳсулоти косибон истифода мешаванд ва ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мегарданд:

А. Вожаҳои ин қолиб ба масоили корҳои сохтмонӣ далолат доранд, ки косибон аз онҳо истифода мекунанд: *чорҷӯб*, *яккаҷӯб*, *яккамех*, *чилҷӯб*, *чорҷӯба*, *чорхишт*, *нӯҳболор*, *ҳафтболор*, *ёздаҳболор*, *себанд* (калтакҳои дарози себанддор). *Мисолҳо:* « ... ҳар шаб аз абраҳаи қалъа фуномада, аз **яккаҷӯб** рӯдро гузашта ... » [330, 291]; « ... дар пеши назараш одамоне монанди ҳайвонот ба **яккамех** бастагӣ меистоданд» [330, 227]; «Дар як хонаи **ҳафтболор** 5 бемор қатор хобида буданд» [330, 109]; « ... бо чилавдорони **себанд** (калтак)-дораш савора мегашт» [330, 479].

Б. Вожаҳои ин қолиб ба маҳсулоти дастранҷи косиб далолат мекунад: *яктаҳкурта*, *яктаҳ/яктак*, *яккакорд*, *ҳаитсатил*, *дусара*, *дувоздаҳгиреҳ*, *дотор*. *Мисолҳо:* « ... инҳо **яктаҳкурта** пушида гиребонашонро кушода мемонданд» [330, 339]; « ... то торик шудани шаб машкҳои пуроби **ҳафт-ҳаштсатилиро** ба дӯши худ бардошта ... » [330, 578]; «Ин нақшро **дувоздаҳгиреҳ** меноманд» [330, 43].

Қолиби панҷум зарф + исм аст. Бо ин қолиб ду калима дида шуд, ки яке ба сохтмони хона ва дуҷум ба зарфи хурукхурӣ далолат мекунад: *зерсутун, нимкоса*. Мисол: « ... **зерсутунчаҳояш** шакли зомучағӣ (ҳандалакӣ) доштанд» [330, 178].

Бо ҳамин метавон гуфт, ки дар ташаккули калимаҳои мураккаби тобеи ифодакунандаи соҳаи ҳунармандӣ қолибҳои калимасозии **исм + исм, исм + сифат, сифат + исм, шумора + исм** ва **зарф + исм** нақш доранд.

2.4.3. Калимаҳои мураккаби омехта.

Маълум аст, ки дар забони тоҷикӣ як идда воҳидҳои луғавие дида мешаванд, ки аз ду ва бештар асосҳо ва пасванд ба вучуд меоянд ва ба соҳаҳои гуногун мансубанд. Ин ҳолат ба соҳаи ҳунармандӣ ҳам таллуқ дорад. Мутобиқи маълумоти ГЗАҲТ «Дар ин қабил калимаҳо дар як вақт ба амал омадани ҳам васлшавии асосҳо ва ҳам иштироки аффиксҳо ба ҳисоб гирифта, ин усули калимасозӣ омехта номида шуд» [31, 102]. Зимни баррасии маводи мавҷудаи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқии забони тоҷикӣ муайян шудааст, ки «дар ин қабил калима ду хусусият дида мешавад: (I) воҳидҳои луғавие, ки як зинаи калимасозиро гузаштаанд; (II) воҳидҳои луғавие, ки ду зинаи калимасозиро аз сар гузаринидаанд» [111, 175]. Дар ГЗАҲТ [31] ва китоби «Исм» [117, 1981] ин гуна калимаҳо дар як гурӯҳ таҳқиқ шудаанд. Дар ҳоле ки «хусусиятҳои калимасозии онҳо тафовут доранд». Дар гурӯҳи аввал дар як воҳиди луғавӣ муттаҳид шудани калимаҳои мустақилмаъно ва пасванд, ки боиси пайдо шудани вожаи нав гардидаанд. Дар ин навъи калимаҳо пасвандҳо хусусияти калимасозӣ дошта, дар сурати ихтисори пасванд калимаҳои мураккаб бемаънӣ мешаванд» ва «гурӯҳи дигари калимаҳо ду зинаи калимасозиро тай кардаанд. Аввал ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъно васл шуда, морфемаи нави луғавӣ сохтаанд ва дар зинаи дуҷум бо пасвандҳо калимаи нав ба вучуд омадааст, ки зоҳиран ба усули омехта монанд мебошанд» [111, 175]. Бо така ба ҳамин андеша калимаҳои соҳаи ҳунармандии ин гурӯҳро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

1. **Воҳидҳои луғавӣ, ки як зинаи калимасозиро гузаштаанд** ва мутобиқи назарияи мавҷудаи ГЗАҲТ онҳо калимаҳои мураккаби омехта буда, аз васлшавии асосҳо ва иштироки аффиксҳо зуҳур кардаанд [31, 102] ва мутобиқи андешаи дигар «ҳамнишинии ҷузъҳои калима боиси ташкили воҳиди нави луғавӣ шудааст» [111, 175]. Бо ҳамнишинӣ сохташавии калимаҳои мураккаби тобеъ аз ҷониби Ш. Кабиrow чуни баён мешавад, ки «Тавассути зада калимаҳо, таркибҳо ва ибораҳо ҳамнишин ва муттаҳид шуда, инчунин, боиси ташаккули калимаҳои мураккаб ва омехта мегардад» [225, 48].

Ба ҳар ҳол ин гуна вожаҳо хусусияти омехтагии калимаҳои маънодор ва унсурҳои ёрирасони грамматикиро дар худ таҷассум мекунанд ва бо ин омехта номидани онҳо дуруст буда, таърихи кӯҳан дорад. Аз ҷумла муҳаққиқи осори устод Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ ба ақида аст, ки «дар шеърӣ шоир калимаҳое дида мешаванд, ки дар онҳо дар як вақт ба ҳам омадани калимаҳои мустақилмаъно ва вандҳои калимасоз боиси ба вуҷуд омадани калимаҳои мураккаб мегардад ва онҳоро калимаҳои мураккаби омехта гуфтан мумкин аст: даҳсола, солхӯрда, бодадиҳанда, якшаба, кадунима, ночашида [175, 156].

Дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ барои баёни вожаҳо ва истилоҳоти хунармандӣ вожаҳои мураккаби омехта, ки аз асосҳои гуногуни маънодор ва пасвандҳои **-ӣ/-гӣ, -а, -ак, -анда** зиёд ба назар мерасанд, ки теъдоди онҳо ба 71 калима мерасад. Дар байни пасвандҳо иштироки пасванди **-ӣ/-гӣ** фаъол ба назар мерасад. Калимаҳои ин гурӯҳро мутобиқи иштироки ҷузъҳо дар қолибҳои зерин дидан мумкин аст:

-исм + исм + пасванди ӣ/-гӣ: *қамчинкорӣ, ғилофтиллоӣ, нимтанобӣ, саводкорӣ, софкорӣ, танӯрхонагӣ, ҷӯбакадугӣ, пиллагузорӣ, тиргузорӣ, чандпогундагӣ, ғилофтиллоӣ, туқумқолинӣ, гулгаҷӣ. Мисолҳо:* « ... пагоҳонӣ ва бегоҳонӣ пушти девонаро бараҳна карда **қамчинкорӣ** мекард» [330, 64]; « ... мисли моҳ медурахшид ва дасташ нуқраи **саводкорӣ** буд» [330, 489]; « ...

он обхоро аз дока гузаронида **софкорӣ** карда ... » [330, 609]; «Устоҳо дар вақти сохтани сағонаи **гулгачӣ** бо якдигар мегуфтанд ...» [330, 124].

- шумора + исм + пасванди **ӣ**: *чорбаққолӣ, дутарфӣ, яктанобӣ, якпиёлагӣ, яккосагӣ, ҳафтодтанобӣ, якманӣ, якпудӣ*. Мисолҳо: «Аз **чорбаққолии** бозори чӯб боз ба тарафи шимол баргашта ... » [330, 219]; «Ин китъа ба палҳои **яктанобӣ**, нимтанобии киштзор ҷудо шуда бошад ҳам ... » [330, 80]; «Баъд аз он ки падар ва тағоиям **якпиёлагӣ** чои сард нӯшиданд ... » [330, 55].

-исм + асоси феълӣ + пасванди **ӣ**: *заминдузӣ, гулдузӣ, тасмабозӣ, сатилкӯбӣ, чӯбзанӣ, нукчадаргиронӣ*. Мисолҳо: «... кори **нукчадаргирониро** ба ӯ супурда ... » [330, 621]), «... агар мабодо боз хун ояд, боз **нукчасӯзиро** сар кунам» [330, 621]. *Латзаданӣ, қаллоқзанӣ, лаълизанӣ, сатилкӯбӣ, лаълизанӣ, тешазанӣ, мисинакӯбӣ, регкашонӣ, ҷойдорӣ, лампасӯзӣ, гулдузӣ, ҷадвалкашӣ, ҷӯянрезӣ, тутпазӣ, тутхурӣ, тутафшонӣ, нақшасупоришкунӣ, регпахшкунӣ, регзеркунӣ, трубашинонӣ, гулдузӣ, дуқонбофӣ, нигинакорӣ, гиргиракбозӣ, боркашонӣ, давдавакбозӣ, хартозӣ, тарозудорӣ, чойҷӯшонӣ*. Мисолҳо: « ... давриаш зардузии **заминдузӣ** ... » [330, 569]; « ... барои бо духтар алоқаи пинҳонӣ бастан ба баҳонаи «**нақшасупоришкунӣ**» ба он ҷо бисёртар рафтуой мекардааст» [330, 68]; « ... пас аз **регпахшкунӣ** ба тараф ҳои ҷануб кӯчида рафта буданд ... » [330, 57]; « дар ин муддат бақияи дороии мардуми он ҷо, ки аз харобии **регзеркунӣ** монда будааст ... » [330, 51]; «Барои обанборсозӣ ва **трубашинонӣ**, агар боз ҳазор сӯм тилло лозим шавад» [330, 452].

-шумора + исм + пасванди **-а**: 5-болора, дутабақа, яктабақа, дудама, пойтоба // пайтоба // потоба, бенамадмонда. Мисолҳо: « ... як хонаи 5-болора аз замин то шифт пур аз каду шуд» [330, 118]; « ... камбари **дудамаи** нӯгтез буд» [330, 218]; « ... аз ҳама чои намад вачоҳои **бенамадмонда** курдуд бо бухори об омехта баромада меистод» [330, 352].

-исм + асосҳои гуногун + пасванди **-ак**: *тиллопулак, пойтеша, обкашак, бодбарак, байтбарак*. Мисолҳо: « ... дастаи **пойтешаро**, ки

тарошида истода буд, калтаквор ба дасташ гирифта ... » [330, 45]; «Ин гуна як **обкашак** сохта, ба воситаи он аз чоҳ об кашида ... » [330, 454].

-исм + исм + пасванди –анда. Бо ин қолиб калимаҳои зиёде ба назар мерасанд, ки ҳамаи онҳо ба соҳаи ҳунармандӣ марбут нестанд. Он вожаҳои мураккаби омехтае, ки ба ин ё он ҳунар рабт доранд, чунинанд: *ёридиҳанда, киштукоркунанда, зиёраткунанда, тайёркунанда, хатмаишқкунанда, қарздиҳанда, фоидахуранда, идорақунанда, тарфҷойкунанда.* Мисол: «Тарфҷойкунандагон сӯрохи зерини вайро аз дарун бо кулӯх банд карда ... » [330, 79].

2. Калимаҳои мураккаби пасванддор. Дар соҳаи ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ як идда вожаҳои мураккабе дида мешаванд, ки онҳо ду ва зиёда зинаи калимасозӣ доранд. Дар зинаҳои аввал воҳидҳои луғавии мустақилмаъно ҳамнишини шуда, калимаи мураккаби тобеъ месозанд ва дар зинаи баъдӣ бо иштироки пасвандҳои **-ӣ, -а, ак, -ча, -вор, -она, -анда, -гона** вожаи нави соҳаи ҳунармандӣ ба вучуд меояд, ки ба усули омехтаи калимасозӣ монанд аст. Дар байни ин пасвандҳо пасванди **-ӣ** сермаҳсул аст, ки асосан, бо асосҳои феъл ва исмҳо ҳамроҳ мешавад ва калимаҳои бо он сохташударо мутобиқи маънои мутааллиқ ба ҳунарҳо чунин табақабандӣ кардан мумкин аст:

- калимаҳои марбут ба ҳунарҳои дузандагию ресандагӣ: *музадузӣ, дастакдузӣ, зардузӣ, туқумдузӣ, чархресӣ, ресмонресӣ, арғамчинтобӣ, дарздузӣ, қуҳнадузӣ, пойафзолдузӣ, кафшидузак (кафшидуз-ҳамчун номи ҳашарот), чилликресӣ, хушлибосӣ, пахтакашӣ.* Мисолҳо: « ... ба музадузӣ ё ба бофандагӣ шогирд шуда дарояд» [330, 329]; «Ман чармҳои резгии бачагонабобро ба шогирдон дода дузондам, ки онҳо дастакдузиро ёд гиранд» [330, 381]; « ... бештарини умри ӯ ба **чархресӣ – ресмонресӣ,** калова, зағӯта ва ночатайёркунӣ мегузашт» [330, 49]; « ... дар хона нишаста **чилликресӣ** ва **арғамчинтобӣ** мекарданд» [330, 541].

- калимаҳои марбут ба ҳунарҳои бинокорӣ: *гулкорӣ, чӯбтарошӣ, чӯбкорӣ, бинокорӣ, гаҷқубӣ, гаҷкорӣ, деворзанӣ, похсазанӣ, лойкорӣ, дарсозӣ,*

кошинкорӣ, мӯҳрканӣ, симкашӣ, кандакорӣ, гилкорӣ, тахтаварғсозӣ. Мисолҳо: « ... бо он устоҳо дар **деворзаниҳои** деҳқонони атрофи шаҳр кор кардаанд» [330, 229]; « ... дар зери айвончае **дарсозӣ** мекард» [330, 42]; «Гулшанӣ тағоие дошт, ки дар **мӯҳрканӣ** ва заргарӣ бағоят мохир буда ... » [330, 278]; «Ман дар кирётахта **симкашӣ** мекардам» [330, 157].

- **калимаҳои марбут ба ҳунарҳои варзишӣ:** *шатранҷбозӣ, қартабозӣ, тахтабозӣ, тасмабозӣ, бучулбозӣ, кандакбозӣ (бо донаки зардолу), қартабозӣ, тарфбозӣ, гиргиракбозӣ, гӯштигирӣ, гулулагузорӣ.* Мисолҳо: «Ба **шатранҷбозию** шурби мудом ... » [330, 287]; « ... **ғир-ғиракбозӣ, қартабозӣ, тасмабозӣ** ва **бучулбозӣ** ба назар намоёнтарини он бозиҳои махфӣ буданд» [330, 165].

- **шуғли фурӯшандагӣ:** *китобфурӯшӣ, ресмонфурӯшӣ, майдабаққолӣ, мавизфурӯшӣ, аспчаллобӣ.* Мисолҳо: « ... бештарини урганҷиён **майдабаққолӣ** доштанд» [330, 5]; « ... ӯ ба **аспчаллобӣ** ҳавас дорад» [330, 229]; «Дил бурда аз кафам санами **ресмонфурӯш** ... » [330, 210].

- **калимаҳои марбут ба ҳунарҳои кишоварзӣ:** *рӯдковӣ, молакашӣ, каландгардонӣ, гӯзакашӣ, ходазанӣ.* Мисолҳо: « ... дар қатори дигарон **рӯдковӣ** мекунанд» [330, 55]; «Баъд аз **молакашӣ** дар он заминча нурӣ ва хокҳои кӯҳна рехтам» [330, 108]; « ... занаш ва зани Равшанниёз ба **гӯзакашӣ** медаромаданд» [330, 184].

-**ҳунарҳои мансуб ба маънавиёт:** *бедилхонӣ, газалхонӣ, газалсароӣ, дуохонӣ, дуторӣ, ширинкорӣ, нақоранавозӣ, танбурнавозӣ.* Мисолҳо: « ... талабаҳоро ба гирди худ ғун намуда **бедилхонӣ** мекард» [330, 194]; « ... онҳо **ғазалсароӣ** мекарданд» [330, 145]; « ... гӯё ҳазлу **ширинкорӣ** мекарда бошад» [330, 558].

-**дигар ҳунарҳо:** *чархтарошӣ, қамчинзанӣ, ҷадвалкашӣ, чилимкашӣ, миёнбандӣ, зиреҳсозӣ, ошхонагӣ, тамокукашӣ, дӯғобӣ, нилобӣ, собунпазӣ, кирокашӣ, тарфҷойкунӣ, чӯянрезӣ, ночатайёркунӣ, милтиқпоқкунӣ, сабзавотхишовакунӣ, бибиқайвонӣ.* Мисолҳо: « ... **қамчинзани** Иброҳимхоҷа ҳам монанди эшонони дигар ношумур ва то монда шудани

дасти худаш буд» [330, 64]; « ... ба ҳусни хат ва лавҳу **чадвалкашӣ** ҳам машғулӣ карда... » [330, 284]; « ... одамони ӯ маро ба **кирокашӣ** кардан роҳ намедиханд» [330, 482]; « ... ӯро баъзеҳо ходимона ва баъзе дигар **бибикайвонӣ** мегуфтанд» [330, 10].

Дар баробари пасванди **-ӣ** калимаҳое ҳам вомехӯранд, ки бо пасвандҳои зерин сохта шудаанд:

Пасванди –анда. Ин пасванд яке аз пасвандҳои сермаҳсул ба шумор меравад. Тавре дидем, дар ташаккули калимаҳои сохта ва дар сохтани калимаҳои мураккаби омехта ва, инак, дар сохтани калимаҳои мураккаби пасванддор низ калимаҳои зиёде сохтааст, ки агар бевосита ба ҳунаре далолат накунанд ҳам, ба корею пешаи машғулшавии одамонро нишон медиҳанд: *ҳаллоҷикунанда, мудофиакунанда, ривочдиҳанда, дилхушкунанда, вақтхушкунанда, талафкунанда, мутолаакунанда, таъсискунанда, тасхиркунанда, хабардиҳанда, иҷрокунанда, рӯфтурӯбкунанда, ислоҳкунанда, назораткунанда, илҳомдиҳанда, дарстакроркунанда, страхованиягиранда, фоидадиҳанда, интиҳобкунанда, назмкунанда, пайдокунанда, беморидиҳанда, шифобахшанда, саломдиҳанда.* Мисолҳо: « ... он ҷавони **ҳаллоҷикунандаро** додарам гӯён ба тағоиам шиносонд» [330, 197]; « ... ҳеч кас, ҳатто ҳуди ҳамон **мудофиакунандагони** вайронии саллаи ӯ ҳам, ягон бор дурусттар баста шудани дастори ӯро надида буданд» [330, 427]; «Дар он ҷо якчанд хизматгорони мардина ҳам буданд, ки онҳоро фаррош (**рӯфтурӯбкунанда**) меномиданд» [330, 237]; «Худоро халлоқи ягона, **беморидиҳанда** ва **шифобахшанда** медонем» [330, 418].

Пасванди -а: *чорҷӯба, панҷшоха, ҷӯянреза;*

Пасванди -ча: *чорҷӯбча, зерсутунча, обгардонча;*

Пасванди -ак: *мӯйчинак, оташгирак;*

Пасвандҳои -вор, -она, ва -гона: *оҳанрабовор, камбағалона, дувоздаҳгона.*

Дар баробари калимаҳои матраҳшуда дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ калимаҳои мураккабе дида мешаванд, ки аз рӯйи сохташавӣ аз калимаҳои дар

боло таҳқиқшуда фарқ мекунад. Ин вожаҳо дар натиҷаи ҳамнишинии ибораҳо бо пасвандҳо ба вучуд омадаанд, ки бар байни онҳо аз ибораҳои изофӣ афзалият доранд: *пустибузӣ, чӯбичормағзӣ, бозоричӯбиҳо, мардикорӣ, хиштихомӣ, хиштипухтагӣ, дучоракӣ (чоркилограммӣ), 50-погундагӣ, чӯбичормағзӣ (чилими чӯбичормағзӣ), чӯбигучумӣ, чархиосиётарошӣ*. Мисолҳо: «Дар дасташ як пустакчаи **пустибузӣ** буд» [330, 231]; « ... як чилими **чӯбичормағзии** дигарро соз кард» [330, 163]; « ... ба харбузакашонии деҳқонони бой ба **мардикорӣ** медаромаданд» [330, 77]; « ... дар зимистон дар Маҳаллаи Боло ба **чархиосиётарошӣ** ва бофандагӣ ... » [331, 10].

Инак, калимаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ дар байни калимаҳои мутааллиқ ба соҳаи хунармандӣ ҷойгоҳи намоёнро доранд. Калимаҳои мураккаби пайваст каммаҳсул, вале вожаҳои мураккаби тобеъ сермаҳсул буда, қолибҳои гуногун доранд, ки дар боло мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд.

Бо ҳамин метавон гуфт, ки калмасозӣ дар ҳамаи даври замон дар ташаккули таркиби луғавии забонамон мусоидат кардааст ва, махсусан, барои сохтани калимаҳои гуногуни соҳавӣ аҳаммияти хосса дорад. Ин ҳолатро дар таҳқиқи вожаи истилоҳоти марбут ба хунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст. Барои калимаҳои сохтаю мураккаб вожаҳои содаи ифодакунандаи мафҳумҳои хунармандӣ ҳамчун асосҳои калмасоз хизмат карда, гурӯҳи калони калимаҳои ин соҳаро дар бар гирифтаанд. Аз баррасии калимаҳои сода маълум гардид, ки онҳо асбоби рӯзгори хунармандӣ, либосу матоъ, номи касбҳо, порчаю палос, ченаку андоза, таҷҳизоти ҳайвонот, ки дастранчи хунармандонанд, тақсим мешаванд, ки дар алоҳидагӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд. Дар ташаккули калимаҳои сохта дар «Ёддоштҳо» пасвандҳои **-а, -ак, -бон, -гар, -дон, -ин//-гин, -ӣ//-гӣ, -зор, –манд, -нок, -ча** ва **-чӣ** хизмат кардаанд, ки маҳсулнокии онҳо зимни таҳқиқи алоҳидаи ҳар яке аз онҳо нишон дода шуд. Дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ калимаҳои мураккаби мансуб ба хунармандӣ зиёд буда, се гурӯҳанд: калимаҳои мураккаби пайваст,

калимаҳои мураккаби тобеъ ва калимаҳои мураккаби омехта. Таҳқиқ нишон дод, ки дар «Ёддоштҳо» калимаҳои мураккаби пайваст каммаҳсул ва калимаҳои мураккаби тобеъ ва мураккаби омехта сермаҳсул буда, бо қолибҳои гуногуни калимасозӣ вожаҳои зиёде сохта шудаанд, ки ба гурӯҳҳои гуногуни маъноӣ мансубанд.

Хулоса

1. Дастуру хидоятҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар робита ба соли 2018 эълон шудани «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» чиҳати эҳё ва рушди ҳунарҳои мардумӣ ва рунамоию муаррифии онҳо ба аҳли башар мусоидат карда, адибону олимони фарҳангии ба он водор сохт, ки ба ин масъала бетафовут набошанд ва барои таҳқиқи дастовардҳои ҳунармандони миллатамон дар дарозии таърих камари ҳиммат банданд. Дар ин самт кореро, ки мо мубрам донистем таҳқиқи хусусиятҳои вожагонии сохтори калимаю истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ мебошад, зеро ин қабати луғавӣ дар осори адиб ҷойгоҳи махсус дошта, то имрӯз мавриди баррасии махсус қарор нагирифтааст [1-М; 8-М].

2. Садриддин Айнӣ аз ҷумлаи адибони забардастест, ки таърих, фарҳангу илм ва забони тоҷикиро дар сатҳи баланд медонист ва онро дар осораш ба таври мукамал мавриди истифода қарор додааст. Агар ба «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ аз рӯи забони асар назар кунем, хоҳем дид, ки дар он вожаю истилоҳоти соҳаҳои гуногуни ҳаёти мардумамон инъикос ёфтааст, ки яке аз он соҳаи ҳунармандӣ ба шумор меравад [7-ҲМ; 8-М].

3. Бо тавачҷуҳ ба ин ки мардуми тоҷик аз қадим ба ҳунармандӣ машғул шудааст, вожаю истилоҳоти ин соҳа хеле ғанӣ ба назар мерасад, ки онҳо дар осори адибон инъикос шудаанд ва, махсусан, дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ бо гуногунрангии худ фарқ мекунанд [1-М; 5-М].

4. Истифодаи калимаю истилоҳоти ҳунармандии марбут ба дузандагӣ, либосу пушок ва калимаҳои мансуб ба номи порчаю матоъ дар байни вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ мақоми хосдоранд, ки дар кори диссертатсионӣ ба онҳо тавачҷуҳи махсус зоҳир карда шудааст [5-М].

5. Таҳқиқи вожаю истилоҳоти ҳунармандии марбут ба пушок нишон дод, ки онҳо дар асари мавриди таҳқиқ миқдоран зиёд буда, анқариб ҳамаи калимаҳои ин соҳа истифода шуда, корбурдаш дар мавқеъ ва мувофиқи

мақсади нависанда аст ва аз рӯйи мансубият ба зану мард дахл доранд. Ин моро водор сохт, ки хусусиёти пушиданиҳои занон ва мардонро ба таври нисбатан амиқ мавриди таҳқиқи илмӣ қарор диҳем, ки ҳар кадом дар диссертатсия дар алоҳидагӣ оварда шудааст [1-М; 5-М].

6. Вожаю истилоҳоти марбут ба номи порчаю матоъ низ яке аз қабатҳои асосии соҳаи ҳунармандӣ ба шумор меравад, ки дар кори диссертатсионӣ дар алоҳидагӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Таҳияи порчаю матоъ, ки аз қадим аз пахтаю абрешим ва мӯю пусти ҳайвонот, аз қабилҳои гову гӯсфанду буз сурат мегирифт, барои духтани либосу пойафзори гуногуни занон ва мардон мусоидат мекард, ки дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ бо обу ранги махсуси бадеӣ истифода шудаанд. Хусусиятҳои луғавию маъноии ин калимаҳо дар меҳвари таҳқиқи мо қарор дорад, ки бар маъноии луғатномаҳо ва осори назариявии мавҷуда сурат гирифтааст [1-М; 4-М].

7. Вожаю истилоҳоти ҳунармандии марбут ба дузандагӣ, пушок ва порчаю матоъ дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ сохтори гуногун доранд. Ба ин масъала нек назар намоем, хоҳем дид, ки онҳо сода, сохта ва мураккаб мебошанд [2-М].

8. Гурӯҳи калони вожаҳоро калимаҳои сода ташкил медиҳанд. Таҳқиқи нишон дод, ки онҳо ба вожаю истилоҳоти содаи ифодакунандаи асбоби рӯзгори ҳунармандӣ, либосу матоъ, номи касбҳо, порчаю палос, ченаку андоза, таҷҳизоти ҳайвонот, ки дастранҷи ҳунармандонанд, тақсим мешаванд, ҳар кадом дар диссертатсия дар алоҳидагӣ таҳқиқ гардидааст [3-М].

9. Калимаҳои сохта ҳам дар «Ёддоштҳо» миқдори зиёдро ташкил медиҳанд, ки тавассути пасвандҳои **-а, -ак, -бон, -гар, -дон, -ин//-гин, -ӣ//-гӣ, -зор, –манд, -нок, -ча** ва **-чӣ** сохта шудаанд. Хусусияти калимасозии ҳар як пасванд алоҳида мавриди баррасӣ қарор гирифта, моҳияти сермаҳсулию каммаҳсулии онҳо нишон дода шудаанд [3-М; 9-М].

10. Калимаҳои мураккаби марбут ба ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ миқдоран зиёданд. Онҳоро ба се гурӯҳ тақсим кардан

мумкин аст, ки яке калимаҳои мураккаби пайваст, дуюм калимаҳои мураккаби тобеъ ва сеюм калимаҳои типи омехта дар соҳаи ҳунармандӣ мебошанд. Таҳқиқ нишон дод, ки дар «Ёддоштҳо» калимаҳои мураккаби пайваст каммаҳсул, аммо калимаҳои мураккаби тобеъ ва типи омехта сермаҳсул мебошанд ва қолибҳои гуногуни калимасозӣ доранд, ки ҳар қолиб дар алоҳида таҳқиқ гардидааст [6-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ДИССЕРТАТСИЯ

1. Омӯзиш ва таҳқиқи осори насрии устод С. Айнӣ ва, махсусан, «Ёддоштҳо»-и ӯ ганчинаи пурмухтавои луғавиест, ки ҷиҳати бозкушоии гиреҳҳои нокушодаи забонӣ мусоидат карда, барои хонандаи имрӯз таҷрибаи хазорсолаи истилоҳсозию истилоҳофаринии миллати тоҷикро муаррифӣ мекунад. Ин аст, ки бознашри ҳамаи осори адиб аҳаммияти муҳимми тарбиявӣ, ахлоқӣ ва илмӣ дорад.

2. Вожаю истилоҳоти хунармандии дар «Ёддоштҳо» истифодашуда, яке аз қабатҳои асосии таркиби луғавии осори устод ба шумор меравад, ки аз ҷиҳати доираи истифода хеле фаровон буда, мавҷудияти касбу кори гуногун ва пешаварии миллати тоҷикро, ки аксарияти онҳо реша дар умқи таърих доранд, нишон медиҳанд. Дар ин росто месазад, ки зимни таҳияи китобҳои дарсии макотиби олӣ ва миёнаи махсус, ҷиҳати муаррифии арзишҳои миллӣ, ки яке аз онҳо пешаварӣ мебошад, аз осори устод С. Айнӣ истифода кард.

3. Дар таҳия ва тадвини луғатномаҳои соҳавӣ ва, махсусан, соҳаи хунармандӣ осори устод С. Айнӣ маводи фаровони лексикографӣ дода метавонад, ки дар байни асарҳои адиб «Ёддоштҳо» муҳим арзёбӣ мегардад.

4. Барои муаррифии хусусиятҳои грамматикӣ забони тоҷикӣ «Ёддоштҳо» ганчинаи бебаҳо ба шумор меравад. Агар барои муаррифии қолибҳои калимасозии забон ба он муроҷиат намоем, бешубҳа аз он на танҳо калимаҳои сода, балки калимаҳои сохтаю мураккаби забоние дарёфт карда метавонем, ки роҳи дарози таърихиро тай карда омадаанд.

5. Қолибҳои калимасозии вожаю истилоҳоти хунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и адиб дар асоси анъанаи калимасозии забони тоҷикӣ ва, махсусан, давраи класикии забонамон сохта шудаанд, ки барои сохтани калимаҳои нави соҳавии забонамон авлавият доранд.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М]. Анварзода М. А. Корбасти истилоҳоти соҳавӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ [Матн] / М. А. Анварзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ (забоншиносӣ). – Душанбе, 2020. - № 8. - С. 58-62.

[2-М]. Анварзода М. А. Таҳлили сохторӣ ва маъноии вожаҳои кишоварзӣ (дар асоси маводи «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ) [Матн] / М. А. Анварзода // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. - Душанбе, 2020. – №1 (84). - С. 79-85.

[3-М]. Анварзода М. А. Нақши калимасозии пасванди -чӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ [Матн] / М. А. Анварзода // Суханшиносӣ. Маҷаллаи илмӣ Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. - № 3. - С. 68-79.

[4-М]. Анварзода М. А. Маъноии маҷозии калимаву ибораҳои соҳаи ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ [Матн] / М. А. Анварзода // Суханшиносӣ. Маҷаллаи илмӣ Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. - № 4. - С. 61-70.

[5-М]. Анварзода М. А. Баррасии истилоҳоти марбут ба либос дар «Ёддоштҳо»-и Айнӣ [Матн] / М. А. Анварзода // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. - Душанбе, 2024. – №2 (109). - С. 48-53.

[6-М]. Анварзода М. А. Калимаҳои мураккаби марбут ба ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ [Матн] / М. А. Анварзода // Суханшиносӣ. Маҷаллаи илмӣ Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. - № 3 (47). - С. 98-110.

[7-ҲМ]. Раҳматуллозода С. Р., Анварзода М. А. Баррасии як қабати вожагонӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ [Матн] / С. Р. Раҳматуллозода, М. А. Анварзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ (забоншиносӣ). – Душанбе, 2024. - № 5. - С. 20-28.

II. Таълифоти муаллиф, дар маҷмуаҳо ва нашрияҳои дигари илмӣ:

[8-М]. Анварзода М. А. Калимаҳои ифодакунандаи касбу кори ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ [Матн] / М. А. Анварзода // Маҷмуаи мақолаҳои маводи Конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 27-умин солгарди ҷашни ваҳдати миллӣ ва 75-солагии доктори илми филология, профессор, узви вобастаи АМИТ Саймиддинов Додихудо таҳти унвони «Забони миллӣ ва ваҳдати миллӣ». – Душанбе, 25-уми июни 2024. - С. 317-327.

[9-М]. Анварзода М. А. Нақши калимаҳои сохта дар ташаккули вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандӣ (дар асоси «Ёддоштҳо»-и Айнӣ) [Матн] / М. А. Анварзода // Забон ва Истиқлол. Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ. – Душанбе, Аршам, 2024. -417. - С. 348-356.

Фехристи адабиёт

Сарчашмаҳои илмӣ:

Ба забон тоҷикӣ:

- [1]. Абдуллоева Г. З. Таҳқиқи этнолингвистии вожагони соҳаи хунармандӣ ва маишӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор / Рисолаи докторӣ [Матн] / Г. З. Абдуллоева. – Душанбе, 2024. – 390с.
- [2]. Абдуллозода Р. Зарбулмасал ва мақолҳо дар асарҳои С. Айнӣ [Матн] / Р. Абдуллозода. - Сталинобод: Нашрдавлтоҷ, 1958. - 102с.
- [3]. Айнӣ К. Қайдҳои С. Айнӣ оид ба забон ва услуби тарҷумаҳои адабиёти бадеӣ [Матн] / К. Айнӣ. Шарҳи сурх. Сталинобод, 1955. -№ 121. - С.63-85; 1956. -№ 7. -С. 60-71.
- [4]. Ализода С. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ [Матн] / С. Ализода // Саидризо Ализодаи Самарқандӣ. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ; Фитрат. Қоидаҳои забони тоҷик; Бектош. Дар атрофи забони адабии тоҷик: мурағтибон ва муаллифони сарсухан Д. Хоҷаев, П. Гулмуродзода, Р. Шодиев. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 21-92с.
- [5]. Аловиддинов Б. Д. Роҳҳои калимасозӣ дар забони муосири тоҷикӣ (воситаи таълимӣ) [Матн] / Б. Д. Аловиддинов. - Душанбе: Матбааи ДМТ, 2024. -140с.
- [6]. Амлоев А. Я. Калимасозии сарфии исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев [Матн] / А. Я. Амлоев. – Душанбе: ДСРТ, 2016. -151с.
- [7]. Анварӣ Ҳ. Фарҳанги бузурги суҳан. Ҷ. 3. [Матн] / Ҳ. Анварӣ. –Техрон: Суҳан, 1381, 2611с.
- [8]. Асрорӣ В. Баъзе масъалаҳои забони халқӣ-ғуфтуғӯии асарҳои С. Айнӣ ва маҳорати ӯ [Матн] / В. Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1968.–210с.
- [9]. Атобуллоев С. Як унсури ғуфтуғӯӣ дар осори Айнӣ [Матн] / С. Атобуллоев. - Маориф ва маданият. –Душанбе, 1977. -12 июн.
- [10]. Атобуллоев С. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ Ҷ. 4. (синтаксис) [Матн] / С. Атобуллоев. – Душанбе: Дониш, 1984. – 249с.

- [11]. Абдуллоева Г. З. Лексика швейного искусства в Каратагском диалекте [Текст] / Г. З. Абдуллоева. (ба забони тоҷикӣ). Вестник Таджикского государственного института языков им. С. Улугзаде. №2 (10). –Душанбе, 2013. – С. 26-31.
- [12]. Абдуллозода Р. Айнӣ ва забони адабии тоҷик / Ҳақиқати Узбекистон. [Матн] / Р. Абдуллозода. - Тошканд, 1976. 27 март.
- [13]. Аминов С. Чанд масъалаи шарҳи луғати «Одина»-и С. Айнӣ дар синфи VI / Масъалаҳои назариявӣ ва амалии таълими забон ва адабиёти тоҷик. [Матн] / С. Аминов. -Душанбе, 1977. - С. 111-117.
- [14]. Абдуллоева Г. З. Лексика гончарной отрасли в Каратагском диалекте [Текст] / (ба забони тоҷикӣ). Вестник Таджикского государственного института языков им. С. Улугзаде. №5 (9). –Душанбе, 2013. - С. 17-20.
- [15]. Абдуллоева Г. З. Лексика ткатской отрасли в Каратагском говоре [Текст] / (ба забони тоҷикӣ). Вестник Таджикского педагогического университета им. С. Айни. №2 (5). –Душанбе, 2013. – С. 183-185.
- [16]. Алимӣ Ҷ. Ташаккул ва таҳаввули микротопонимияи минтақаи Кӯлоб: рисолаи номзадӣ [Матн] / Ҷ. Алимӣ. -Душанбе, 1995. - 196с.
- [17]. Анварӣ С. Вожаҳои низомӣ дар «Шоҳнома» [Матн] / С. Анварӣ. - Душанбе: Маориф, 1994. - 117с.
- [18]. Байзоев А. Истилоҳот ва калимасозӣ [Матн] / А. Байзоев. – Душанбе: Андалеб, 2016. –196с.
- [19]. Бобомуродова М. Вожаномии мухтасари зебу зинати занон ва заргарӣ [Матн] / М. Бобомуродова. –Душанбе, 2014. -71с.
- [20]. Бобомуродова М. Пажӯҳиши (таҳқиқи) этнолингвистии вожагони ороиши занон [Матн] / М. Бобомуродова. –Душанбе, 2014. -167с.
- [21]. Бобомуродова, М. Лексикаи зебу зинат ва ороиши занона [Матн] / М. Бобомуродова. – Душанбе, 2012. – 187с.
- [22]. Бобомуродова, М. Вожаҳои ифодакунандаи ҳунари бофандагӣ [Матн] / М. Бобомуродова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2019. – № 8. – С. 38-41.

- [23]. Бурҳонова Ҳ. Баъзе хусусиятҳои семантикии лексикаи соҳаи кулолӣ: Маҷаллаи илмию методи Мақтаби советӣ, №11 [Матн] / Ҳ. Бурҳонова. -Д, 1982. – С. 19-21.
- [24]. Бурҳонова Ҳ. Оид ба лексикаи кулолӣ [Матн] / Забоншиносии тоҷик. Ҳ. Бурҳонова. -Душанбе: «Дониш», 1980. – С.69-76.
- [25]. Бурҳонова Ҳ. Омӯхтани лексикаи касбу ҳунар (кулолгарӣ) [Матн] / Тезиси докладов Республиканской конференции молодых учёных и специалистов Тадж. ССР (секции языка и литературы) [Матн] / Ҳ. Бурҳонова.- Душанбе, 1974. – С. 24-25.
- [26]. Ваҳҳобов Т. «Вазъи амалқарди забони тоҷикии адабӣ (пеш аз Инқилоби Октябр). Китоби I» (2013), «Вазъи амалқарди забони тоҷикии адабӣ (дар солҳои 20-30-и садаи ХХ), китоби II» [Матн] / Т. Ваҳҳобов. - Хучанд: Ношир, 2013. - 112с.
- [27]. Ваҳҳобов Т. Айнӣ ва забони модарӣ [Матн] / Т. Ваҳҳобов. - Садои Шарқ. – Душанбе, 1976. №2. - С. 147-149.
- [28]. Воҳидов А. Роли устод С. Айнӣ дар инкишофи лексикографияи советии тоҷик / Масъалаҳои филология ва робитаи адабӣ. [Матн] / А. Воҳидов. - Самарқанд, 1978. - С. 132-138.
- [29]. Гадоев Н. Лексикаи лаҳҷаи Тағнов [Матн] / Н. Гадоев. - Душанбе: Ирфон, 2012. – 208с.
- [30]. Гадоев Н. Хусусиятҳои луғавию семантикии воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ (минтақаи Кулоб): рисолаи докторӣ [Матн] / Н. Гадоев. – Душанбе, 2019. – 335с.
- [31]. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. [Матн] – Душанбе: Дониш, 1985.- 358с.
- [32]. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 2. [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1956. – 372с.
- [33]. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 3. [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1989. – 224с.

- [34]. Гаффоров Р. Устод Айнӣ ва забони адабии имрӯзаи тоҷик [Матн] / Р. Гаффоров / Мактаби советӣ, 1978, №4, -С. 20-26.
- [35]. Гаффоров Р. Забон ва услуби Раҳим Чалил [Матн] / Р. Гаффоров. - Душанбе, 1966. - 223с.
- [36]. Гафуров Б. «Тоҷикон» (таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав) [Матн] / Б. Гафуров. - Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. -976с.
- [37]. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик [Матн]. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, Ҷ.1. 2015.- 667с.
- [38]. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик [Матн]. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, Ҷ.2. 2017. - 756с.
- [39]. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология. [Матн] Қисми 1: Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии муаллиф Б. Ниёзмӯҳаммадов – Нашриёт: Ирфон, 1973. - 452с.
- [40]. Забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн]. –Душанбе: Маориф, 1982. – 326с.
- [41]. Замонов З. И. Вожаҳои серистеъмоли соҳаи бинокорӣ дар лаҳҷаи ҷанубӣ [Матн] / З. И. Замонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - №4(10). -Душанбе, 2015. – С. 14-17.
- [42]. Зоитова М. М. Таҳлили лингвистии ҳайати лексии «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и Садриддин Айнӣ рисолаи номзадӣ [Матн] / М.М. Зоитова. –Душанбе, 2024. - 192с.
- [43]. Зеҳнӣ Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ [Матн] / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Дониш, 1987. - 235с.
- [44]. Исматова, С. М. Ифодаи либос дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ [Матн] / С.М. Исматова. / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2019. – №4. – С. 87-90.
- [45]. Камолиддинов Б. Услубшиносӣ [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 115с.
- [46]. Камолиддинов Б. Чанд вазифаи пасванди –ак дар шеваи Понғоз / Фишурдаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии ҳайати устодону профессорон [Матн] / Б. Камолиддинов. –Душанбе, 1993. –С.197-198.

- [47]. Калонова М. Ч. «Пажухиши луғавӣ-маъноӣ ва сохтори вожағони забони тоҷикӣ дар назми асри XIV (дар мисоли ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хучандӣ ва Салмони Соваҷӣ)» рисолаи номзадӣ [Матн] / М. Калонова. – Душанбе, - 2023. – 418с.
- [48]. Карамшоев Д. Муносибати С. Айнӣ ба забони умумихалқӣ ва шеваҳо / Бадахшони советӣ [Матн] / Д. Карамшоев. – Душанбе, 1972. 20 авг.
- [49]. Кабиров Ш. Равобит ва ҳамнишинии воҳидҳои забон дар занҷираи гуфтор [Матн] / Ш. Кабиров. – Душанбе, 2022. – 320с.
- [50]. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X) [Матн] китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии / М.Н. Қосимова. – Қ.1. Душанбе, 2003. – 490 с.
- [51]. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷикӣ (асрҳои XI-XII) Қ.2. [Матн] / М. Н. Қосимова // . - Душанбе: Сино, 2016. - 480с.
- [52]. Қосимов О. Зухуров Н. Саҳми устод Айнӣ дар луғатшиносии тиббии тоҷик [Матн] / О. Қосимов, Н. Зухуров // Маводи ҳамоиши илмии байналмилалӣ «Устод Садриддин Айнӣ поягузори адабиёти реалистии халқҳои Осиёи Марказӣ». – Душанбе, 16. 04. 2018. –С. 277-284.
- [53]. Қосимова М. Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ [Матн] / М. Н. Қосимова // Душанбе: Сино, 2007. – 171с.
- [54]. Қосимов В. Доир ба лексикаи касбу хунар дар шеваи тоҷикони Самарқанд [Матн] / В. Қосимов // Материалҳои конференсияи XXIV илмии ҳайати профессорон ва муаллимон. - Самарқанд, 1968. – С. 48-52.
- [55]. Қурбонов С. Ҳ. Корбасти диалектизмҳои лексикӣ дар осори Рӯдакӣ [Матн] / С. Ҳ. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2018, № 2. – С. 105-110.
- [56]. Қурбонов С. Ҳ. Калимаҳои ифодагари касбу кор дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ [Матн] / С. Ҳ. Қурбонов. / Материалы научно–теоритической конференции профессорско-преподавательского состава ТНУ. – Душанбе, 2019. – 67с.
- [57]. Литвинский Б.А., Мухторов А., Таърихи халқи тоҷик, китоби дарсӣ барои синфҳои 8-9. Б.А. Литвинский, А. Мухторов. - Д.-1993. -С. 23.

- [58]. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик (Луғатшиносӣ) [Матн] / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 242с.
- [59]. Маҳмадҷонов О.О. Топонимия ва микротопонимияи қисмати шимолии водии Ҳисор [Матн] / О. О. Маҳмадҷонов. – Душанбе: Шучоӣён, 2010. – 222с.
- [60]. Мақсудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара [Текст] / Т. Мақсудов. - Душанбе, 1977. – 197с.
- [61]. Маъсумӣ Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 1976. –73 с.
- [62] Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] / Н. Маъсумӣ. -Душанбе, 2011. - 384с.
- [63]. Маъсумӣ Н. Забон ва маҳорати адабӣ [Матн] / Тоҷикистони сурх. Н. Маъсумӣ. -Сталинобод. 1951, 15 июл.
- [64]. Маъсумӣ Н. Рол ва мавқеи С. Айнӣ дар мубориза барои забони адабии тоҷик баъд аз «Револютсияи Октябр» Шарқи Сурх. [Матн] /Н. Маъсумӣ. - Сталинобод. 1954. -№8. -С.87-105.
- [65]. Маҳмудов М. Лаҳҷаҳои тоҷикони райони Китоб [Матн] / М. Маҳмудов. - Душанбе: Ирфон, 1978. - 280с.
- [66]. Маъруфов Р. С. Айнӣ ва таълифи китобҳои дарсии забони тоҷикӣ. Масъалаҳои филология ва робитаи адабӣ [Матн] / Р. Маъруфов.-Самарқанд, 1978. -С.139-144.
- [67]. Мирбобоев А. Муқаддимаи филологияи Эрон [Матн] / А. Мирбобоев. - Душанбе, 2015. – 342с.
- [68]. Мирзоева М. М. Воҳидҳои фразеологии асарҳои С. Айнӣ ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони русӣ [Матн] / М. Мирзоев. – Душанбе: Матбуот, 2008. - 160с.
- [69]. Мирзоев С. Баррасии бархе аз ибораҳои фразеологии соматикӣ романи «Доҳунда»-и С. Айнӣ [Матн] / С. Мирзоев. / Маводи ҳамоиши илмӣ байналмилалӣ «Устод С. Айнӣ поягузори адабиёти реалистӣ халқҳои Осиёи Марказӣ». –Душанбе, 16-17 апрели соли 2018. –С. 306 311.

- [70]. Мирзоев Ғ. Таълими қолаби калимасозӣ. Масъалаҳои таълими забон ва адабиёти тоҷик. [Матн] / Ғ. Мирзоев. –Кӯлоб, 1990.- С.16-18.
- [71]. Мирзоев С. Маҷмӯаи мақолаҳои эроншиносӣ. [Матн] / С. Мирзоев. - Душанбе: «ЭР-граф», 2021. - 207с.
- [72]. Мирзоев С. Фарҳанги яғнобӣ-тоҷикӣ [Матн] / С. Мирзоев. -Душанбе, Анҷумани Деваштич, 2008 – 280с.
- [73]. Мурватов Ҷ. Шеваҳои тоҷикони атрофи Андичон [Матн] / Ҷ. Мурватов. –Душанбе: Дониш, 1974. – 187с.
- [74]. Мурватов Ҷ. Назаре ба лексикаи кордсозӣ: Забоншиносии тоҷик [Матн] / Ҷ. Мурватов. –Душанбе: «Дониш», 1980. – С. 89-103с.
- [75]. Муҳаббатов А. Истилоҳоти варзиши забони форсӣ [Матн] / А. Муҳаббатов. -Душанбе, 2007. – 149с.
- [76]. Муҳаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / М. Муҳаммадиев. - Душанбе, 1969. -192с.
- [77]. Муҳаммадиев М. С. Айнӣ ва забони адабии тоҷик [Матн] / М. Муҳаммадиев // Мактаби советӣ. - 1963. - №4. – С.58-64.
- [78]. Муҳаммадиев М. Вожашиносии забони муосири тоҷик [Матн] / М. Муҳаммадиев. - Душанбе, 1999. - 247с.
- [79]. Муҳаммадиев М. Принсипҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ / Масъалаҳои забони тоҷикӣ / М. Муҳаммадиев.-Душанбе: Ирфон, 1967 –С.37-45.
- [80]. Муҳаммадиева Ҳ. Н. Қайдҳо оид ба баъзе хусусиятҳои лексикаи «нонвой» / Забоншиносии тоҷик [Матн] / Ҳ. Н. Муҳаммадиева. –Душанбе: «Дониш», 1980. – С. 60-67с.
- [81]. Назарзода С. Айнӣ ва имлои забони адабӣ [Матн] / С. Назарзода. / Садои Шарқ №9, –Душанбе, - 2020.
- [82]. Назарзода С. Айнӣ ва забони ашъори Камоли Хучандӣ [Матн] / С. Назарзода // Суханшиносӣ. Маҷаллаи илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АИҶТ. №4 —Душанбе. - 2020. - С. 173-180.

- [83]. Назарзода С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо [Матн] / С. Назарзода. –Душанбе: Дақиқӣ, 2014. –370с.
- [84]. Назарзода С. Пажухише дар таърихи забони тоҷикӣ [Матн] / С. Назарзода. - Душанбе: Дониш, 2021. - 586с.
- [85]. Назарзода С. Нақши Айнӣ дар навсозии забони адабӣ [Матн] / С. Назарзода. / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (забоншиносӣ). – Душанбе, 2018. - № 8. С.4
- [86]. Наршаҳӣ А. Таърихи Бухоро [Матн] /А.Наршаҳӣ. -Душанбе, 2012, -179с.
- [87]. Набиева Г. В. Инкишофи лексикаи сарулибос. Забоншиносии тоҷик. [Матн] / Г. В. Набиева. -Душанбе: «Дониш», 1980. – 45с.
- [88]. Набиева Г. В. Инъикоси лексикаи сарулибос дар адабиёти хаттӣ [Матн] / Г. В. Набиева // Ахбороти АФ РСС Тоҷикистон. Шӯъбаи фанҳои ҷамъиятӣ. №2(80) - Душанбе: «Дониш», 1975. – С. 78-83.
- [89]. Набиева Г. В. Назаре оид ба таърихи лексикаи сарулибос / Г. В. Набиева // Тезисы докладов респ-кой конференции молодых учёных и специалистов ТССР (секция языка и литературы). - Душанбе, 1974. – С. 23-24.
- [90]. Ниёзӣ Ш.Н. Оид ба ҳиссаҳои номии нутқ дар забони тоҷикӣ [Матн] / Ш.Н. Ниёзӣ. Изв. Ан Тадж ССР. Отд-ние обществ.наук.-1954.-№5.-С.147-153.
- [91]. Ниёзӣ Ш. Н. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ [Матн] / Ш.Н. Ниёзӣ. – Ирфон, 1973. -186с.
- [92]. Низомова С. Ф. Калимасозии пасвандҳо дар забони адабии тоҷикӣ (дар асоси маводи насли бадеӣ ва публицистии С. Айнӣ) [Матн] / С. Ф. Низомова. - Душанбе: Мулквар, 2021. -145 с.
- [93]. Низомова С. Ф. Калимасозӣ дар насли бадеӣ ва публицистии Садриддин Айнӣ [Матн] / С.Ф. Низомова. - Дис. д.и.ф. Душанбе – 2019. - 328 с.
- [94]. Низомова С. Калимасозии исм дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ [Матн] / С. Низомова. - Душанбе, 2002. – 180с.

- [95]. Ниёзмухаммадов Б., Бузургзода Л. Морфологияи забони тоҷикӣ [Матн] / Б. Ниёзмухаммадов, Л.Бузургзода. Дурахши ахтари сӯзон: таҳия, тавзеҳ ва тасҳеҳи Валии Самад – Душанбе: Матбуот, 2013. Ҷ.2. – С.151-252.
- [96]. Неменова Р. Л. Шеваи чанубии забони тоҷикӣ [Матн] / Р. Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев. Ҷ. 1. – Душанбе: 1980. – 328с.
- [97]. Олимҷонов М. Хусусиятҳои сохториву маъноии калимаҳои мураккаб дар назми Бедил (дар мисоли калимаҳои мураккаби навъи татпурша) [Матн] / М. Олимҷонов. - Хучанд: Нури маърифат, 2022. - 456с.
- [98]. Отахонова Х. Чанд масъалаи забон дар номаҳои устод Айнӣ [Матн] / Х. Отахонова. Забон ва замон (Маҷмӯаи мақолаҳо). Душанбе, Деваштич, 2006. С. 43-52.
- [99]. Офаридаев Н. Ойконимияи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон [Матн] / Н. Офаридаев. - Душанбе: Дониш, 2002. - 163с.
- [100]. Офаридаев Н. Садриддин Айнӣ ва заминаҳои илтимоеии рушди забони адабӣ [Матн] / Н. Офаридаев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (бахши илмҳои филологӣ) 2018. №3. С.5-10.
- [101]. Обидов У. Шеваи Ҷабал-ул-сироч (Афғонистони шимолӣ) [Матн] / У. Обидов. –Душанбе: Дониш, 1977. -235с.
- [102]. Раҳмон Эмомалӣ. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 1 [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе, 2016. – 516с.
- [103]. Раҳмон Эмомалӣ. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 2 [Матн] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 2020. – 431с.
- [104]. Раҳмон Эмомалӣ. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Китоби дуюм [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 128с.
- [105]. Рауфов Ҳ. Луғатшиноси барҷаста [Матн] / Тоҷикистони советӣ. – Душанбе, 1978. -19 май; Лексикаи китобӣ / Ҳ. Рауфов. / Мактаби советӣ. – Душанбе, 1981. -№7- С. 12-15.
- [106]. Рауфов Ҳ. Луғати устод Айнӣ [Матн] / Ҳ. Рауфов / Тоҷикистони советӣ. - Душанбе, 1968. 3 ноябр.

- [107]. Раҳматуллозода С. Р. Садриддин Айнӣ – намоди ватанпарастии миллати тоҷик // Забон – ҳастии миллат [Матн] / (Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи байналмилалӣ «Рушди забони адабии тоҷик дар замони Истиқлол: Мушкилот ва дурнамо», 15-уми июни соли 2022). Қисми 2. Душанбе, 2022. - С.178-181.
- [108]. Раҳматуллозода С. Калимаҳои хешутаборӣ [Матн] / С. Раҳматуллозода. - Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2019. -50с.
- [109]. Раҳматуллозода С., Зоитова М. М. Диалектизмҳои марбут ба ҳайвонот ва парандагон дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и Садриддин Айнӣ [Матн] / «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ». (Маҷаллаи илмӣ). Хоруғ, 2020, -№1. - С. 9-17.
- [110]. Раҳматуллозода С., Зоитова М. М. Мазмуну моҳият ва хусусиятҳои диалектизмҳо [Матн] / С. Раҳматуллозода, М. М. Зоитова // Паёми Китобхонаи миллӣ. –Душанбе, 2023, -№3 (3). –С.37-46.
- [111]. Раҳматуллозода С. Калимасозии исм [Матн] / С. Раҳматуллозода. - Душанбе: Дониш, 2019. – 225с.
- [112]. Раҳимов Д. Касбу ҳунароҳои анъанавии тоҷикон [Матн] / Д. Раҳимов. - Душанбе, 2014. – С.7.
- [113]. Раҳимов Д. Мероси фарҳанги ғайримоддӣ дар Тоҷикистон. Гулдӯзӣ [Матн] / Д. Раҳимов. - Душанбе, 2017,-279. С.147-148.
- [114]. Раҳимов Д. Фарҳанги ғайримоддӣ халқи тоҷик, шумораи 4. / Д. Раҳимов. - Душанбе: «Аржанг», 2017. - 220с.
- [115]. Розиков Б. Истилоҳоти касбу ҳунар дар забони адабии тоҷик [Матн] /. Б. Розиков. - Хучанд, 1995. –160с.
- [116]. Рузиев М. М. Таҳқиқи луғавӣ-семантикӣ ва сохтори лексикаи марбут ба ҳайвоноти ҳонагӣ (дар мисоли маводи лаҳҷаи Варзоб (гурӯҳи «варзобӣ»). [Матн] / М. Рӯзиев. Дисс. н.и.ф. –Душанбе, 2023, 173с.
- [117]. Рустамов Ш. Забон ва замон [Матн] / Ш. Рустамов. –Душанбе: Ирфон, 1981. – 256с.

- [118]. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Ш. Рустамов. -Душанбе: Дониш, 1972. – 78с.
- [119]. Рустамов Ш. Исм: категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ [Матн] / Ш. Рустамов. -Душанбе: Дониш, 1981. – 219с.
- [120]. Рустамов Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм [Матн] / Ш. Рустамов. - Душанбе; Ирфон, 1972. – 92с.
- [121]. Саймиддинов Д. Вожаҳои забони форсии миёна [Матн] / Д. Саймиддинов. - Душанбе: 2001. – 310с.
- [122]. Саймиддинов Д. Форсии бостон [Матн] / Д. Саймиддинов.- Душанбе, 2007. – 190с.
- [123]. Саймиддинов Д. Пажӯҳишҳои забоншиносӣ [Матн] / Д. Саймиддинов. - Душанбе, 2013. – 207с.
- [124]. Сабзаев С. М. Забон ва услуби шоирони маорифпарвар [Матн] / С. М. Сабзаев. - Душанбе, 1991. – 80с.
- [125]. Сабзаева А. С. Роҳҳои ифодаи муносибатҳои хилофӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни [Матн] / А. С. Сабзаев / АРН., - Душанбе, 2019. – 53с.
- [126]. Сатторов Н. Калимаҳои мураккаби бо ҷузъи арабӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айни [Матн] / Н. Сатторов / Маводи ҳамоиши илмии байналмилали «Устод Садриддин Айни поягузори адабиёти реалистии халқҳои Осиёи Марказӣ». – Душанбе, 16-17 апрели соли 2018.-С. 327-335.
- [127]. Сатторов Н. С. Нақши воҳидҳои лексикӣ арабӣ дар калимасозии забони тоҷикӣ (дар асоси маводи ҷилдҳои 3 ва 4-и «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни) [Матн] / Н. С. Сатторов. / Дисс. н.и.ф. -Душанбе, 2024. - 174с.
- [128]. Сафаров Ю. Луғати касбу кор дар асарҳои Раҳим Ҷалил [Матн] / Ю. Сафаров / Мактаби советӣ. №8. -1979. – С. 16-18.
- [129]. Саидов Ё. Маҳорати устод Айни дар истифодаи аффиксҳои форсӣ тоҷикӣ [Матн] / Ё. Саидов. / Ҷашномаи Айни. Ҷ.9. Душанбе: Дониш, 2002. – С.181-183.

- [130]. Саидов Ё., Шарифова М. Истифодаи лексикаи ҳарбӣ дар қиссаи «Чаллодони Бухоро» [Матн] / Ё Саидов. / Чашнномаи Айнӣ. Ҷ. 9. Душанбе: Дониш, 2002. – С. 180-181.
- [131]. Сангинова Р. Лексикаи лаҳҷаи тоҷикони Конибодом [Матн] / Р. Сангинова. - Душанбе, 2012. – 170с.
- [132]. Сангинова Р. Истилоҳоти соҳаи боғдорӣ дар лаҳҷаи Конибодом [Матн] / Р. Сангинова / Суханпарвар (Маҷмӯаи илмӣ). -Душанбе, 2005. - 98-105с.
- [133]. Саломов М. Вижагиҳои луғавӣ ва маъноии забони ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV [Матн] / М. Саломов. -Душанбе: Фасл-4, 2020. –158с.
- [134]. Суханрони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Пайванд, 2019, №4. – С.120 - 128.
- [135]. Сафаралиева М. Р. Забон ва услуби мақолаҳои публитсистии Садриддин Айнӣ (дар заминаи мақолаҳои солҳои 20-уми садаи ХХ) [Матн] / М. Р. Сафаралиева. / АКД. Душанбе-2024. - 27с.
- [136]. Султон М. Б. Ташккул ва тақомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ: дар заминаи осори илмии асрҳои IX-XI [Матн] / М. Ҳ. Султон. - Душанбе: Дониш, 2008. - 334с.
- [137]. Талбакова Ҳ. Истеъмоли калимаҳои ифодакунандаи касбу ҳунар (дузандагӣ) дар «Маъвои дил»-и Раҳим Ҷалил [Матн] / Ҳ. Талбакова. / Мақолаҳо доир ба забон ва адабиёти тоҷик. –Душанбе: УДТ, 1973. – С.52-73.
- [138]. Талбакова Ҳ. Хусусиятҳои лексикӣ ва фразеологии «Маъвои дил»-и Раҳим Ҷалил [Матн] / Ҳ. Талбакова. - Душанбе 1978-2023. - 167с.
- [139]. Турсунзода Ш. Калимасозии пасванди –ӣ (-гӣ, -вӣ) дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ. Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. 2022 №6. С.56-60

- [140]. Турсунов Н. Аз таърихи касбу кор дар шаҳрҳои Тоҷикистони шимолӣ [Матн] / Н. Турсунов. - Издательство: «Дониш», Душанбе, 1974 год – 206с. (Из истории городского ремесла Северного Таджикистана - бо забони русӣ).
- [141]. Турсунов Н. Алоча // Энциклопедияи миллии тоҷик [Матн] / Н.Турсунов // Ҷ.1. – Душанбе, 2011. – 346с.
- [142]. Турсунова Ҳ. Инъикоси воқеаҳои иҷтимоӣ-таърихӣ дар фразеологизмҳои романи «Ғуломон»-и С.Айнӣ [Матн] / Ҳ. Турсунова.- Душанбе: 1977. – 200с.
- [143]. Турсунов Н. Беқасаб // Энциклопедияи миллии тоҷик [Матн] / Н.Турсунов. - Ҷ. 1. Душанбе, 2011. – 475с.
- [144]. Тӯраев Б. Таҳқиқи луғавию маъноӣ ва калимасозии микротопонимияи водии Яғноб [Матн] / Б.Тӯраев. Дисс. н.и.ф., - Душанбе, 2010. - 222с.
- [145]. Ёрунова М., Бобоева М. Чойгоҳи Фарҳангомаи Айнӣ дар маърифати осори суҳанварони классик [Матн] / М. Ёрунова, М. Бобоева // Маводи ҳамоиши илмӣ байналмилалӣ «Устод Садриддин Айнӣ поягузори адабиёти реалистии халқҳои Осиёи Марказӣ». – Душанбе, 16-17 апрели соли 2018. - С.170-184.
- [146]. Ёзбеков С. Корбурди диалектизмҳои касбу ҳунар дар лаҳҷаи Андарак [Матн] / С. Ёзбеков // Тӯҳфаи аҳбоб (Маҷмуаи мақолаҳо бахшида ба 70-солагии досент Абдуллоҷон Мавлонов). -Хучанд: «Ношир», 2012. – С. 311-317.
- [147]. Ёзбеков С. Шарҳи калимаҳои гуишӣ дар луғатномаи устод Айнӣ [Матн] / С. Ёзбеков // Маводи ҳамоиши илмӣ байналмилалӣ «Устод С. Айнӣ поягузори адабиёти реалистии халқҳои Осиёи Марказӣ»– Душанбе, 16-17 апрели соли 2018. –С. 311-315.
- [148]. Феҳристи миллии мероси фарҳанги ғайримоддӣ [Матн] /Д. Раҳимов.- Д. 2020 . – 296с.
- [149]. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷикӣ [Матн] / М. Фозилов. Ҷ I. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 952с.

- [150]. Фитрат. Қоидаҳои забони тоҷикӣ [Матн] / Фитрат // Саидризо Ализодаи Самарқандӣ. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ. Фитрат. Қоидаҳои забони тоҷикӣ; Бектош. Дар атрофи забони адабии тоҷик: мурағтибон ва муаллифони сарсухан Д. Хоҷаев, П. Гулмуродзода, Р. Шодиев. –Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. –С. 93-160.
- [151]. Хоркашев С. (Раҳматуллозода С.) Калимасозии исм бо пасвандҳо [Матн] / С. Хоркашев. –Душанбе: Ирфон, 2010. - 143с.
- [152]. Хоркашев С (Раҳматуллозода С.) Баррасии лингвистии гӯрӯҳҳои мавзӯии таркиби луғати лаҳҷа [Матн] / С. Хоркашев.– Душанбе, 2014. -233с.
- [153]. Хоркашев С. (Раҳматуллозода С.) Ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ [Матн] / С. Хоркашев. – Душанбе, 2014. -106с.
- [154]. Хоҷаев Д. Гуфтори нақӯ куҳан нагардад [Матн] / Д. Хоҷаев. – Душанбе: Шучоӣён, 2011. - 230с.
- [155]. Хоҷаев Д. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик [Матн] / Д. Хоҷаев. –Душанбе: Пойтахт, 2017. – 320с.
- [156]. Хусрави Фаршедвар. Шеваи воҷасозии Фирдавсӣ [Матн] / Х. Фаршедвар.- Фарҳанг, 1991-№9.-С 27-31.
- [157]. Хоҷаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI [Матн] / Д. Хоҷаев. – Душанбе, 2004. – 124с.
- [158]. Хоҷаев Д. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва афкори забоншиносии ӯ / [Матн] / Д. Хоҷаев. – Душанбе, 2013. – 313с.
- [159]. Хоҷаев Д. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик / [Матн] / Д. Хоҷаев. – Душанбе: Пойтахт. 2017. – 320с.
- [160]. Холназаров Р. Таҳлили сохтори антропонимҳои «Мақтаби куҳна»-и Садриддин Айнӣ [Матн] / Р. Холназаров // Маводи ҳамоиши илмӣ байналмилалӣ «Устод С. Айнӣ поягузори адабиёти реалистии халқҳои Осиёи Марказӣ». – Душанбе, 16-17 апрели соли 2018. –С. 347-354.
- [161]. Ҳалимов С. Баъзе вижагиҳои луғавии забони адабӣ дар асри XV [Матн] / С. Ҳалимов. –Хучанд: Нури маърифат. 2003. – 253с.

- [162]. Ҳалимов С. Қайдҳои С. Айнӣ оид ба орфографияи забони тоҷикӣ [Матн] / С. Ҳалимов. Маориф ва маданият. -1964. -23 май.
- [163]. Ҳалимов С. С. Айнӣ дар бораи ташаккули забони адабии тоҷик [Матн] / С. Ҳалимов. Масъалаҳои забони тоҷикӣ. -Душанбе: Ирфон, 1967. -С. 93-106.
- [164]. Ҳалимов С. Садриддин Айнӣ ва баъзе масъалаҳои инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] / С. Ҳалимов. -Душанбе: Ирфон, 1974, 124с.
- [165]. Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик /аз рӯи забони «Гулистон»-и Саъдӣ // Масъалаҳои забон ва адабиёт [Матн] / С. Ҳалимов. Қисми 1/2. Душанбе, 1975. – С.283-307.
- [166]. Ҳалимова С. Ш. Лексикаи касбу ҳунар дар осори Сайиди Насафӣ [Матн] / С. Ҳалимова. Дис. н.и.ф. –Душанбе, 2002. – 150с.
- [167]. Ҳасанов А. Масоили решашинохтии вожаҳо аз назари устод Айнӣ [Матн] / А. Ҳасанов // Маводи Ҳамоиши илмии байналмилали «Устод Садриддин Айнӣ поягузори адабиёти реалистии халқҳои Осиеи Марказӣ». – Душанбе, 16-17 апрели соли 2018. –С. 284-290.
- [168]. Ҳасанов А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфию нахвии осори садаҳои X-XIII дар ғӯиши шимолӣ (бахши Фарғонаи ғарбӣ). Монография / А. Ҳасанов. – Хучанд: Нури маърифат, 2003 -253с.
- [169]. Ҳалимова М. Либосвожаҳо дар забони тоҷикӣ (Дар асоси маводи лаҳҷаи Хучанд ва маҳалҳои атрофи он) [Матн] / М. Ҳалимова.– Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2014. – 154с.
- [170]. Ҳомидов Д. Шевашиносии тоҷик [Матн] / Д. Ҳомидов. –Душанбе, 2006. – 164с.
- [171]. Ҳусейнов Х. Забон ва услуби «Одина»-и устод Айнӣ [Матн] / Х. Ҳусейнов.- Душанбе: «Ирфон», 1973.– 253с.
- [172]. Чориев Т. Вазифаҳои услубии калимаҳои русӣ-байналмилалӣ дар публицистикаи С. Айнӣ [Матн] / Т. Чориев. / Ҷашномаи Айнӣ. Ҷ.9. Душанбе: Дониш, 2002. – С.171-180с.
- [173]. Ҷалолов Д. Гурӯҳи шеваҳои тоҷикони райони Ёвон [Матн] / Д.Ҷалолов. -Душанбе: Дониш, 1967. - 151с.

- [174]. Ҷумаев М. Имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ дар «Нафаҳот-ул-унс»-и Абдурахмони Ҷомӣ [Матн] / М. Ҷумаев. –Душанбе: Матбаа, 2022. - 160с.
- [175]. Ҷурабекзода Ф. Вижагиҳои луғавию грамматикӣ дар осори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ [Матн] / Ф. Ҷурабекзода. Дис. н.и.ф. –Душанбе, 2023. - 186с.
- [176]. Ҷӯраев Ғ. Лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон [Матн] / Ғ. Ҷӯраев.-Душанбе: Дониш, 1975. - 228с.
- [177]. Ҷӯраев Ғ. Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ [Матн] / Ғ. Ҷӯраев. - Душанбе: «Дониш Граф», 2017. – 319с.
- [178]. Ҷӯраев Ғ. Устод Садриддин Айнӣ ва тадвини луғати лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ [Матн] / Ғ. Ҷӯраев. / Ҷашнномаи Айнӣ. -Душанбе, 2003. - С.48-56.
- [179]. Шамс Қайси Розӣ. Ал-муъҷам [Матн] / Розӣ, Шамси Қайс. –Душанбе, 1991.-462с.
- [180]. Шарифов Б. Хусусиятҳои морфологии «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифӣ [Матн] / Б. Шарифов. - Душанбе: Дониш, 1958. – 245с.
- [181]. Шарифова Ф. Хусусиятҳои вожагонии «Кашф-ул-махҷуб»-и Ҳучривӣ [Матн] / Ф. Шарифова. - Душанбе: Ирфон, 2011. – 140с.
- [182]. Шарофов Н. Оид ба лексикаи касбу хунари забони тоҷикӣ: Масъалаҳои забони тоҷикӣ [Матн] / Н. Шарофов. -Душанбе: «Дониш», 1991. - 92с.
- [183]. Шарофов Н., Ҷӯраев Қ. Т. Лексикаи касбу хунар сарчашмаи терминологияи техникаи тоҷик [Матн] / Н. Шарофов, Қ. Т. Ҷӯраев. – Душанбе. - 1991.
- [184]. Шарофов Н. Луғати нимтафсилаи С. Айнӣ [Матн] / Н. Шарофов. / Масъалаҳои назариявӣ ва амалии таълими забон ва адабиёти тоҷик. - Душанбе, 1977. -С. 132-134.
- [185]. Шарофиддинова А. Воҳидҳои фразеологии осори Айнӣ [Матн] / А. Шарофиддинова. Монография. Тошканд. – 2017. – 146с.
- [186]. Шокиров Т. Адиб, забон ва услуб [Матн] / Т. Шокиров. – Душанбе, 2001 – 175с.

- [187]. Шокиров Т. Вижагиҳои лафзию мардумшиносии «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и устод С. Айнӣ [Матн] / Т. Шокиров // Маводи ҷамоиши илмӣ байналмилалӣ «Устод Садрӣдин Айнӣ поягузори адабиёти реалистии халқҳои Осиёи Марказӣ». – Душанбе, 16-17 апрели соли 2018. –С. 298-306.
- [188]. Шеваи ҷанубӣ забони тоҷикӣ [Матн] -Душанбе: Дониш, 1979-1982. - Ҷ.1-5.
- [189]. Шердилова С. Ф. Таҳқиқоти этнолингвистии лексикаи ғӯйиши тоҷикони водии Ғорон (аз гурӯҳи лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ забони тоҷикӣ) [Матн] / С. Ф. Шердилова. Дис. н.и.ф. –Душанбе. - 2022. - 199с.
- [190]. Шоев М. Омоморфемаи –й [Матн] / М. Шоев. Мактаби советӣ, 1980 - №5 – С20-23.
- [191]. Шукуров М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақома дорад [Матн] / М. Шукуров. Душанбе: Ирфон, 2005.-399с.
- [192]. Шукуров М. Часпаки «-гар» ва «-ҷӣ» [Матн] / М.Шукуров. / Забони мо-ҳастии мост. – Душанбе, 1991. - 323 с.
- [193]. Шукуров М. Забони мо ҳастии мост [Матн] / М. Шукуров. – Душанбе, 1993. – 232с.
- [194]. Эшнӣёзов М. Шеваи ҳардурӣ [Матн] / М. Эшнӣёзов. Душанбе: Ирфон, 1967. – 230с.

Ба забони русӣ

- [195]. Ашрафӣ М. М. Средневековый костюм таджиков веков (по данным миниатюры). [Текст] / М. М. Ашрафӣ. Душанбе – 2002. – 64с.
- [196]. Амонова Ф. Р. Именное аффиксальное словообразование в современном персидском и таджикском языках: [Текст] / Ф. Р. Амонова. Учеб. пособие. - Душанбе: Издательство ТТУ, 1982. - 55с.
- [197]. Амонова Ф. Р. Проблемы деривационной ономазиологии современного персидского языка. / Ф. Р. Амонова. - Душанбе: Дониш, 1990. - 102с.

- [198]. Андреев М.С. Таджики долины Хуф (Верховы Амударьи). Вып. 1 [Текст] / М.С. Андреев // Труды АН Тадж. ССР. Ин-т истории, археологии и этнографии. Т.7. – Сталинабад: АН таджикской ССР, 1953. – 251с.
- [199]. Андреев М.С. Таджики долины Хуф (Верховы Амударьи). Вып. 1 [Текст] / М.С. Андреев // Труды АН Тадж. ССР. Ин-т истории, археологии и этнографии. Т.7. – Сталинабад: АН таджикской ССР, 2021. – 251 с.
- [200]. Андреев М.С. Таджики долины Хуф [Текст] / М.С. Андреев // Под. ред. Э. Кочумкуловой – Вып. 1-2. Переизд. Б.: ОсОО «Джем Кей Джи», 2020. – 794с.
- [201]. Алиев О. Язык таджикского эпоса «Гуругли» [Текст] / О. Алиев. Душанбе «Эг-граф», 2017. – 176с.
- [202]. Бобомуродова М. У. Этнолингвистическая характеристика лексики женских украшений в таджикском языке: АКД., [Текст] / М. У. Бобомуродова. - Душанбе, 2012. -26с.
- [203]. Богорад Ю. И. Южнокулябские диалектизмы // Масъалаҳои шевашиносии тоҷик. Ҷ. 1 [Текст] / Ю. И. Богорад. –Душанбе: «Дониш», 1970. С.245-257.
- [204]. Богорад Ю. И. Горонский говор таджикского языка: Иранский сборник [Текст] / Ю. И. Богорад. - М.: -1963. С. 44-58.
- [205]. Бурханова Х. Лексика гончарного производства в таджикском языке: АКД., [Текст] / Х. Бурханова. - Душанбе, 1982. -22с.
- [206]. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. –1953.–№ 5. – С.3-30.
- [207]. Виноградов В. В. Об основном словарном фонде и его словообразующие роли в истории языка [Текст] / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания в свете трудов И.В. Сталина. – М. -1952.
- [208]. Грюнберг А. Л., Эдельман Д. И. Афганский язык. Основы языкознания (новоиранские языки) [Текст] / А. Л. Грюнберг, Д. И. Эдельман. -М.: Наука, 1987. -С. 6-153.

- [209]. Григорьев В. В. Обзорение диалектических особенностей употребительного у бухарских таджиков персидского языка: О некоторых событиях в Бухаре, Коканде и Кашгаре [Текст] / В. В. Григорьев. -Казань, 1861.
- [210]. Давыдов А. С. Жилище. Материальная культура таджиков верховьев Заравшана [Текст] / А. С. Давыдов. –Душанбе: «Дониш», 1973, 7-137. (Оид ба истилохи хонасозӣ, дуредгарии тоҷикони сарғахи Зарафшон маълумот дода шудааст).
- [211]. Давыдов А. С. Ареал расселения таджиков в новое время и вопрос об их этнической территории. – Проблемы этногенеза и этнической истории народов Средней Азии и Казахстана. Вып. III. Этнография. [Текст] / А. Давыдов. – М., 1991. – С. 34-43.
- [212]. Джураев Г. Семантическое поле с понятием «жилище» в южных говорах таджикского языка: Вестник педагогического университета [Текст] / Г. Джураев // -№6/2 (67). –Душанбе, 2015. – С.69-75.
- [213]. Додохонова Т. Лексика вышивального искусство узбекского языка. АКД., [Текст] / Т. Додохонова. - Ташкент, 1963. - 22с.
- [214]. Ершов Н.Н. Каратаг и его ремесло [Текст] / Н.Н. Ершов. – Душанбе, 1984. – 100с.
- [215]. Ершов Н.Н. Гиссарская алача [Текст] // Памяти А.А. Семёнова / сб. статей, - Д. 1980. -109с.
- [216]. Ибрагимов С. Профессиональная лексика узбекского языка [Текст] / С. Ибрагимов // Ташкент: Изд. Акад. наук. Узб. ССР, 1961. – 164с.
- [217]. Истамова М. У. Лексика и терминалогия швейного и вышивального искусство в Самаркандских говорах таджикского языка. АКД., М. У. Истамова. - Самарканд, 1982. -22с.
- [218]. Камоли Н. Б. Лексика традиционной одежды в таджикском и английском языках (на материале романа Дж. Икрами «Дочь огня» и романа М. Митчелл «Унесенные ветром») Дис. к.ф.н. [Текст] / Н. Б. Камоли. - Душанбе, 2023. -200с.

- [219]. Касаткин Л. Л, Клобуков Е. В, Лекант П.А, Современный русский язык. Словарь справочник. [Текст] / под ред. П. А. Леканта. – 3 –е изд. – М: Просвещение 2010. – 303с.
- [220]. Касымов О. Х. Лексика «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси [Текст] / О. Касимов. АДД. –Душанбе, 2011. - 54с.
- [221]. Касымов О.Х. Лексические единицы kada и goh в «Шахнаме» [Текст] / О. Х. Касымов // Ахбороти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Силсилаи филология ва шарқшиносӣ. – 2009.- № 2.-С.9-14.
- [222]. Касымов О. Х. Деривация в «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси: Именные словообразовательные суффиксы [Текст] / О. Х. Касымов. –Душанбе: Дониш, 2006. – 187с.
- [223]. Касымов О. Х. Лексика и словообразование в «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси [Текст] / О. Х. Касымов. – Душанбе: ОАО «Чопхонаи Дониш», 2016. – 346с.
- [224]. Касимов О. Суффиксальное словообразование имен существительных в «Шахнаме» А. Фирдавси [Текст] / О. Касимов. Дис. к.ф.н. – Душанбе, 1988. 188с.
- [225]. Кабиров Ш. Лексические особенности Таърихи Бадахшон: АКД., / Ш. Кабиров. – Душанбе, 1979. – 24с.
- [226]. Керимова А. А. Роль Садриддина Айни в развитии современного таджикского литературного языка на примерах анализа глагольной системы [Текст] / А. А. Керимова. АКД., - М., 1954.
- [227]. Керимова А. А. Говор таджиков Бухары [Текст] / А. А. Керимова.- М.: Изд-во вост. лит., 1959. – 163с.
- [228]. Кисляков Н. А. Некоторые материалы по сельскохозяйственной терминологии у таджиков. «Советская этнография» [Текст] / Н.А. Кисляков. - №3, 1969. – С.118-126.
- [229]. Кисляков Н. А. Описание говора таджиков Вахио-боло [Текст] / Н.А. Кисляков // Тр.тадж.базы АН СССР; Ч.3: Языкознание/. М., 1936.-С.29-58.

- [230]. Кубрякова К.С. Что такое словообразование [Текст] / К.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1965. – 80с.
- [231]. Лопатин В.В. Русская словообразовательная морфемика [Текст] / В.В.Лопатин. - М.: Наука, 1977. – 316с.
- [232]. Левковская К.А. Словообразование [Текст] / К. А. Левковская. -М., 1954. – 35с.
- [233]. Махадов М. Припанджские говоры таджиков Дарваза [Текст] / М. Махадов. АКД. -Душанбе, 1972. – 24с.
- [234]. Махмаджонов О. О. Топонимия Ромитского региона Дис. к. ф.н. [Текст] / О. О. Махмаджонов. -Д., 2005.-22с.
- [235]. Майтдинова, Г. История таджикского костюма. Генезис костюма таджиков: древность и раннее средневековье [Текст] / Г. Майтдинова. – Душанбе, 2004. -Т. 1. – 280с.
- [236]. Майтдинова Г. История таджикского костюма Т. 2. Средневековый и традиционный костюм [Текст] / Г.Майтдинова. -Душанбе, 2004.- 254с.
- [237]. Майтдинова Г. М. Традиции художественного ткачества таджиков. Мероси ниёгон [Матн] / Г.Майтдинова. -Душанбе, 1999. - №4.-С.123-128.
- [238]. Мирзоев Г. Суффиксальное словообразование в современном таджикском языке [Текст] / Г. Мирзоев.-Душанбе, 2018. - 184с.
- [239]. Мирзоева М. М. Лексические и фразеологические синонимы в художественных произведениях С. Айни [Текст] / М. М. Мирзоева. – Душанбе, 2013. –205с.
- [240]. Мирзоева М. М. Лексико-фразеологическая синонимия в художественных произведениях С. Айни [Текст] / М. М. Мирзоева. АДД. – Душанбе, 2013. –45с.
- [241]. Мирбобоев, А. Лексика животноводства Ваханского языка: АКД., [Текст] / А. Мирбобоев. – Душанбе, 1991. – 21с.
- [242]. Мухаммадиева Х. Н. Профессиональная и бытовая лексика кулинарного искусства в таджикском языке [Текст] / Х. Н. Мухаммадиева. АКД., –Душанбе, 1979. - 22с.

- [243]. Набиев С. Профессиональная лексика Бухарского говора Материалы XVI научно-практической конференции Бухарского педагогического института [Текст] / С. Набиев. - Бухара, 1971.-С.104-105.
- [244]. Набиева Г. В. Лексика обозначающая одежду, как источник изучения вопросов таджикской исторической диалектологии [Текст] / Г.В. Набиева // Собрание по общим вопросам диалектологии и истории языка. Тезисы докладов и сообщений. М., 1979. – С. 243-244.
- [245]. Неменова Р. Л. Кулябские говоры таджикского языка (северная группа) [Текст] / Р. Л. Неменова. – Сталинабад: Изд-во АН Тадж ССР, 1956. – 191с.
- [246]. Норов М. Б. Структурно-семантические и лексические аспекты сложных слов таджикского языка (на примере «Воспоминаний» С. Айни) [Текст] / М.Б. Норов. - Душанбе: Дониш, 2023. - 204с.
- [247]. Олимджонов М. О. Структурно-семантические особенности композитов в поэзии Бедия (на примере композитов типа татпуруша). Дисс.: д.ф.н. [Текст] / М. О. Олимджонов. -Худжанд, 2023. - 332с.
- [248]. Оранский Н. М. Введение в иранскую филологию [Текст] / Н. М. Оранский. - М.: Наука, 1988. – 389с.
- [249]. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки. [Текст] М.: Наука, 1982. -527с.
- [250]. Пейсиков Л. С. Лексикология современного персидского языка [Текст] / Л. С. Пейсиков. Учебное пособие для вузов. -М.: Изд-во МГУ. 1975. – 206с.
- [251]. Пейсиков Л. С. Очерки по словообразованию персидского языка [Текст] / Л. С. Пейсиков. -М., 1973. – 210с.
- [252]. Пейсиков Л. С. Транспозиция как способ словообразования в иранских языках [Текст] / Л. С. Пейсиков. / Иранская филология. - М., 1964.
- [253]. Пейсиков Л.С. К истории словообразования отыменных глаголов в персидском языке // Иранское языкознание. История, этимология, типология (К 75-летию проф. В.И.Абаева) [Текст] / Л. С. Пейсиков. -М., 1976. – С. 190-199.

- [254]. Пещерева Е. М. Гончарное производство Средней Азии [Текст] / Е. М. Пещерева. - М. -Л., 1959. - 201с.
- [255]. Писарчик А. К. Орнаментации отделочной темы // Народное декоративное искусство Советского Узбекистана [Текст] / А. К. Писарчик. - Ташкент: «Узфан», 1957. - 248с.
- [256]. Писарчик А. К. Строительные материалы и конструктивные приёмы народных мастеров Ферганской долины в XIX – начало XX в. // Труды АН СССР. Новая серия. Среднеазиатский этнографический сборник. Ч. 1. [Текст] / А. К. Писарчик. - М., 1954. – С. 216-298.
- [257]. Писарчик, А. К. Одежда таджиков Нурата [Текст] / А. К. Писарчик. – Душанбе:Дониш, 2003. – 184с.
- [258]. Пахалина, Т.Н. Сравнительно-историческая морфология памирских языков [Текст] / Т. Н. Пахалина. - М.: Наука, 1989. - 264с.
- [259]. Расторгуева В. С. Краткий очерк грамматики таджикского языка // Таджикско-русский словарь [Текст] / В. С. Расторгуева. -М.: Госиздат иностранных и национальных словарей, 1954. -С. 529-570.
- [260]. Расторгуева, В.С. Очерки по таджикской диалектологии [Текст] /В.С. Расторгуева. - М.,1952-1961.Вып.1.1952; Вып.2.1952; Вып.3.1956; Вып.4.1961. Вып.5. -М.,1963с.
- [261]. Расторгуева В. С. Среднеперсидский язык [Текст] / В. С. Расторгуева. - М.: Наука, 1966. -160с.
- [262]. Расторгуева В. С., Керимова А. А. Гилянский язык [Текст] / В. С.Расторгуева, А. А. Керимова. - М.: Наука, 1971-320с.
- [263]. Рассудова Р. Я. Материалы по одежде таджиков верховьев Зеравшана (по коллекциям и записям А. Л. Троицкой и Г. Г. Гульбина, 1926-1927 гг.) / Р. Я. Рассудова // Сборник Музея антропологии и этнографии. – Л., 1970. – Т. 26. Традиционная культура народов Передней и Средней Азии. – С. 16-51.
- [264]. Розенфелд А. З. Бадахшанские говоры таджикского языка. Текст] / А. З. Розенфельд. – Л: 1971. – 192с.

- [265]. Розенфельд А.З. Таджикско-русский диалектный словарь /Юго-Востонный Таджикистан [Текст] / А. З. Розенфельд. - Л.,1982. - 240с.
- [266]. Розенфельд А.З. Дарвазские говоры таджикского языка [Текст] / А.З. Розенфельд. / Тр. АН СССР. – 1956. – Т.6. С. 196-272.
- [267]. Розенфельд А.З. Ванчские говоры таджикского языка [Текст] / А.З. Розенфельд. -Душанбе, 1964. – 149с.
- [268]. Расторгуева В.С. Изучение таджикского языка в СССР. / В.С. Расторгуева. / Очерки по истории изучения иранских языков. -М.: Изд-во АН СССР, 1962.-С.33-67.
- [269]. Розиков, Б. Лексика ювелирного и медницкого мастерства в таджикском языке: АКД., [Текст] / Б. Розиков. – Худжанд, 2000.-24с.
- [270]. Саидова К. Говор таджиков Шаартуза: АКД., [Текст] / К. Саидова. – Душанбе. – 1985. – 20с.
- [271]. Саломов А. Дж. Адаптация арабских заимствований в таджикском языке (по материалам «Воспоминание» Садриддина Айни) [Текст] / А. Дж. Саломов. АКД. -Душанбе, 2010. – 26с.
- [272]. Семенов А.А. Краткий грамматический очерк таджикского языка [Текст] / А.А. Семенов. -Ташкент, 1927.
- [273]. Семенов А.А. Материалы для изучения наречия горных таджиков Центральной Азии [Текст] / А.А. Семенов. -М.,1900-1901.-Вып.І.1900; Вып. 2.-1901.
- [274]. Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка [Текст] / Степанова М. Д.// М., изд-во лит-ры на иност. яз., 1953. – 376с.
- [275]. Сухарева О.А. История Среднеазиатского костюма. Самарканд (2-я половина XIX начало XX) [Текст] / О.А.Сухарёва. -М.: Наука, 1982.-138с.
- [276]. Сухарева О. А. Костюм народов Средней Азии [Текст] / О. А. Сухарёва. – М.:Наука, 1979. – 238с.
- [277]. Султонов М. Б. Становление и развитие персидско-таджикской научной терминологии (на материале научного наследия IX-XI вв.) [Текст] / М. Б. Султонов. АДД. -Душанбе, 2008. -50с.

- [278]. Таджики Каратегина и Дарваза [Текст] / Под. ред. Н. Кислякова, А. К. Писарчик. Душанбе: Дониш, 1966. – Вып. 1; Душанбе: Дониш, 1970, вып. 2. С. 116-224.
- [279]. Тураев Б. Лексико-семантическое и словообразовательное исследование микропонимии долины Ягноб [Текст] / Б. Тураев. АКД. – Душанбе, 2010. - 21с.
- [280]. Усманова С. Лексика орнаментации текстиля в таджикском языке: АКД., [Текст] / С. Усманова.- Душанбе, 1971. -21с.
- [281]. Успенская Л.В. Каратагский говор таджикского языка [Текст] / Л.В. Успенская. Сталинабад. – 1956.-126с.
- [282]. Худойбердиева Д. Ч. Этнолингвистический и структурный анализ лексики женской одежды и моды в разносистемных языках (на материале русского, таджикского и английского языков) [Текст] / Д. Ч. Худойбердиева. Дис. к.ф.н. – Душанбе, 2020. - 166с.
- [283]. Халимова М. Лексика обозначающая понятия «одежда» в таджикском языке (на основе материалов говора Худжанда и его окрестностей): Дис. к.ф.н [Текст] / М.Халимова. -Худжанд, 2002.-171с.
- [284]. Хакимова Н. Атласы – Худжанда [Матн] / Н. Хакимова. - Фарҳанг ва хунар. 2005, - № 4. – С. 13-15.
- [285]. Хакимова Н. Абровые ткани таджиков XX столетия (история и технология) [Текст] / Н. Хакимова. –Душанбе. 413-430с.
- [286]. Холов М. Лексика романа «Дохунда» Садриддина Айни [Текст] / М. Холов. АКД. –Душанбе, 1972. - 17с.
- [287]. Хромов А.Л. Говоры таджиков Матчинского района [Текст] / А.Л. Хромов. Тр.Ан Тадж. ССР. 1962. - Т.107. - 216с.
- [288]. Хамиджанова М. А. Материальная культура матчинцев до и после переселения на вновь орошенные земли [Текст] / М. А. Хамиджанова. - Душанбе: Дониш, 1974. - 181с.
- [289]. Чхеидзе Т.Д. Именное словообразование в персидском языке [Текст] / Т.Д. Чхеидзе. -Тбилиси, 1969.- 142с.

- [290]. Широкова З.А. Одежда Таджики. Каратегина и Дарваза [Текст] / З.А. Широкова. Вып. 2, - Д., 1970.
- [291]. Широкова З.А. Одежда таджиков Дарваза (по материалам Гармской этнографической экспедиции 1954) / З.А.Широкова. - Сталинобод,1956.
- [292]. Шодиев М. Лингвистический анализ топонимов произведений С. Айни [Текст] / М. Шодиев. Дис. к.ф.н. – Душанбе, 1994. – 191 с.
- [293]. Шоев Э. Суффиксальное словообразование относительных имен прилагательных в современном таджикском литературном языке /на примере суффикса –й/гй, вй ... [Текст] /Э. Шоев. АКД., -Душанбе, 1984. -20с.
- [294]. Юлдошев Ю.М. К вопросу о ремесленном производстве в Бухарском ханстве в ХУ1-ХУП веках//Общ. науки в Узбекистане [Текст] / Ю.М. Юлдошев. - Ташкент, 1961, №4.-С.30-36.
- [295]. Юсупов Х. Лексические особенности языка произведений Садриддина Айни [Текст] / Х. Юсупов. АКД. – Душанбе, 1971. -35с.

Электронный ресурс

- [296]. Фарҳанги Деххудо [Электронный ресурс]. URL: www.dehkhudo.ir.
- [297]. <http://hakikati-sugd.tj/index.php/culture> / 1730-az-tarikhi-abreshim-va-atlasi-tojik.
- [298]. <https://vazhaju.tj/>

Фарҳангномаҳо

- [299]. Айни, С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик [Матн] / С. Айни. Куллиёт. Ҷ. 12. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 560с
- [300]. Доро Начот. Фарҳанги Доро (луғатномаи барчидаи тафсирии беш аз панҷ ҳазор вожа, истилоҳ, таркиб ва ибораҳои забони форсии тоҷикӣ) [Матн]. / Н. Доро.–Душанбе,2012. – 599с.
- [301]. Луғати имлоӣ забони тоҷикӣ [Матн] /. - Душанбе, 2013. - 247с.
- [302]. Маҳмудов М., Ҷураев Ғ. Луғати шеваҳои ҷанубӣ (макети ҳарфи «д») [Матн] / М.Маҳмудов, Ғ. Ҷураев. -Душанбе: Дониш, 1971. – 75с.
- [303]. Маҳмудов М. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ /М. Маҳмудов, Ғ Љӯраев -Душанбе, 1997. -288с.

- [304]. Маҳмудов М., Бердиев Б. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро [Матн] / М.Маҳмудов, Б.Бердиев.–Душанбе: Дониш, 1989. – 278с.
- [305]. Маҳмудов, М., Ҷӯраев, Ғ., Бердиев, Б. Фарҳанги лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ [Матн] / М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев, Б. Бердиев. – Душанбе, 2012. –946с.
- [306]. Маҳмудов М. Ҷураев Ғ., Бердиев Б. Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ [Матн] / М. Маҳмудов, Ғ. Ҷураев, Б. Бердиев. Чопи дуюм с – Душанбе, 2017. – 910с.
- [307]. Муҳаммад Муин. Фарҳанги форсӣ [Матн] / М. Муҳаммад. -Техрон, 1375, иборат аз 5 ҷилд.
- [308]. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ [Матн] / Б.Муҳаммадхусейн. – Душанбе: Адиб, 1993. – 416с.
- [309]. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷилди 2. Муҳаммадхусайни Бурҳон. -Душанбе: Адиб, 2004. - 424с.
- [310]. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ. 1. / Муҳаммад Ғиёсуддин. - Душанбе: Адиб, 1987. -480с.
- [311]. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷилди 2 [Матн] / М. Ғиёсуддин. - Душанбе, 1988. – 416с.
- [312]. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ. 3./ Муҳаммад Ғиёсуддин. - Душанбе: Адиб, 1987. -480с.
- [313]. Нуров А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ [Матн] / А. Нуров. –Душанбе: Маориф, 1990. – 368с.
- [314]. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ [Матн] / А. Нуров. Ҷ.І. – Душанбе:ЭСТ, 1983. – 536с. Ҷ.ІІ. -Душанбе: ЭСТ, 1984. – 608с.
- [315]. Нуров П. Г. Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони илмии тоҷикӣ [Матн] / П. Нуров. - Душанбе: - Дониш, 2006. -222с.
- [316]. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии. Вып. 5 (Таджикско-русский диалектный словарь) [Текст] / В.С. Расторгуева. – М., 1963. – 250с.

- [317]. Стеблин-Каменский, И.М: Этимологический словарь ваханского языка. Санкт-Петербург, 1999.
- [318]. Фарҳанги забони тоҷикӣ. (аз асри X то ибтидои асри XX) Ҷ. I. [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951с.
- [319]. Фарҳанги забони тоҷикӣ. (аз асри X то ибтидои асри XX) Ҷ. II. [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 949с.
- [320]. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ Ҷ. I. [Матн]. -Душанбе: Пажухишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 950с.
- [321]. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ Ҷ. II. [Матн]. -Душанбе: Пажухишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 944с.
- [322]. Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ [Матн]. –Душанбе: Дониш. 2011. Ҷ.1. Зери таҳрири С. Назарзода ва дигарон.–Душанбе: Шарқи озод, 2011 - 829с.
- [323]. Фарҳанги ғайримоддии халқи тоҷик [Матн]. Шумораи 4. – Д. Раҳимов, Абдуллоев А. Зинсозӣ. Душанбе, 2017.
- [324]. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка Т.1 (А-Д). [Текст] / М. Фасмер. -М.1964. – 389с.
- [325]. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Том 2 [Текст] / М. Фасмер. – М.: Прогрес, 1986. – 673с.
- [326]. Фарҳанги кучаки забони паҳлавӣ, Маккензӣ, 1383. - 287с.
- [327]. Хусейнов Х, Шукурова К. Луғати терминҳои забоншиносӣ [Матн] / Х. Хусейнов, Шукурова К. - Душанбе: Маориф. – 1983.
- [328]. Энциклопедияи миллии Тоҷик. Ҷ. 1 [Матн]. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи миллии тоҷик, 2011. – 608с.
- [329]. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ. 2 [Матн]. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи советии тоҷик, 1980. – 634с.

Манбаъ

- [330]. Айнӣ С. Ёддоштҳо Айнӣ С. «Ёддоштҳо» (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе, - Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680с.

[331]. Айнӣ С. Куллийёт. Ҷ.10. Ёддоштҳо, қисми 1 ва 2. [Матн] / С.Айнӣ. – Душанбе, - Дониш, 2021. - 424с.

Замима

Луғати вожаю истилоҳоти соҳаи ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин

Айнӣ

А

Абрешим (т) - нахе, ки аз пилла ҳосил мешавад; тори бисёр нозуку маҳкам ва дурахшон ба ранги сафед ё ширӣ, ки кирми пилла ба даври худ метанад

Абрешимӣ - ончи аз абрешим бофта ё сохта шуда бошад

Абра – тарафи рӯи либосҳои дуқабат дӯхташуда, тарафи рӯи ҳар чизе ки дуқабата дӯхта шуда бошад. (кӯрпа, кӯрпача ва монанди инҳо)

Адабчӯб – чӯбдасти домуллои макотиби, ки мактаббачаҳоро ба он чихати адаб мезад

Асо - чӯбе, ки барои така карда роҳ гаштан истифода мешавад, чӯбдаст, таёк

Айнак - олати шишагӣ, ки барои хуб дида тавоништан ба чашм мегузоранд

Аллоф - алаффуруш, коҳфуруш; 2. ғалла ва ордфуруш

Анбур - олатест, ки заргарон, оҳангарон ва аҳли санъат филизоти тафсидаро бо он мегиранд: олатест, ки ба воситаи он меҳ мекашанд; оташгирак

Ангишт - нимсӯхтаи чӯб, лаҳчаи хомӯшкардаи сиёҳ, ки бо мақсади чун сӯзишворӣ истифода бурдан таҳия мекунанд; зуғол; ангиштсанг, кумур

Андова - молаи гилкорӣ, асбоби маҳсули гилкорӣ, ки аз чӯб ё оҳан сохта мешавад ва бо он қаҳил ва гачро ҳамвор ва паҳн карда мемоланд

Арра - асбоби дуредгарӣ, ки бо он чӯбу тахта мебуранд

Аттор (иктибосоти арабии хоси забони адабӣ-китобӣ) - атрфуруш; доруфуруш

Атлас - матоъи абрешимӣ; навъе аз матоъи абрешимӣ

Адрас – матоъи сафед, рах-рах ё гулдор, ки тораш аз абрешим ва пудаш аз ресмон аст

Алоча - матое, ки аз нахи пахта ё шоҳии рах-рахи рангоранг бофта мешавад

Аробакаш - он ки ароба меронад

Арғамчин - ресмон

Арра - василае бо тегаи нозуки филиззии дандонадор ва дастаи чӯбӣ ё филиззӣ, ки барои буридани чӯб, филиззот, ва монанди он ба кор меравад.

Аракчин - як навъ каллапӯше, ки аз матоъи тунук духта мешавад ва бештар аз таги кулоҳҳои дигар мепӯшанд, навъе кулоҳ аст ва онро тубӣ низ гӯянд

Ариш – ду чӯби пешини нардбони ароба, ки аспро дар миёнаи онҳо банданд

Ақиқ - қисме аз булӯри маъданӣ

Аёғ/ аёқ - косаи шаробнӯшӣ

Аил (айил) - *зуртуғӯӣ* тасмаи махсусе, ки бо он тӯқумро ба ҳайвони саворӣ (аспу хар) мебанданд, пуштанг

Ариш - ду чӯби пешини нардбони ароба, ки аспро дар миёнаи онҳо банданд

Б

Баз(з) - чома, қумош, катон ва матоъҳои ғайриабрешимӣ, газвор

Баззоз - газворфурӯш, пӯшокифурӯш

Баққол - фурӯшандаи озуқа, сабзавотфурӯш

Бароранда – /бароваранда/ истехсолкунанда, тавлидкунанда

Баҳя - дарзест, ки дар канорҳои либосҳо ё ба рӯи чокҳои онҳо дусӯзана духтаанд

Баҳмал - матои нафиси патдори якранг ва гулдор

Банорас - бофтаи майданақши сиёҳу сафед аст, ки тораҳ абрешиму пудаш ресмон мешавад. Номи дигари ин бофта «пари пашша» аст

Боғбон - нигоҳубин ва парваришкунандаи боғ

Бодбарак - чизест, ки бачагон аз коғазу найи тунуктарошида ё чӯбҳои тунук ва ширеш сохта, ресмон баста, дар вақти вазидани бод ба ҳаво сар медиҳанд

Болқа – шакли вайроншудаи болға

Бофанда - нассоль

Болишт (тоҷ) - болин, таксарӣ

Борут - доруи милтиқ

Буранда - хайёте, ки бо чен карда буридани матоъ (барои либос духтан)

Бел - абзори оҳанин ва ё чӯбини паҳни дорои дастаи чӯбин, ки навъҳои гуногуни онро дар деҳқонӣ, сохтмон ва корҳои рӯзгор (барфпоккунӣ, хокандозӣ ва ғ.) истифода мебаранд

Белча – бели хурд

Бигиз - дирафш; олати нӯгтези дастадоре, ки кафшдӯзон барои сӯроҳ кардани чарм ба кор мебаранд, бигиз

Бибикайвонӣ - зани одатан куҳансоле, ки дар маърақаҳои занон бо нону ошмонӣ машғул мешавад ва сардори маърақа дар дастархондорӣ ҳисоб меёбад, ходим, кайвонӣ

Бурё (точ) – палосест, ки аз наии кӯфта бофанд

Бӯта – косаи гилӣ аст, ки дар он тилло, нуқра ва дигар фулузотро гудозанд

Бӯтасоз - созандаи бӯта, тайёркунандаи бӯта

Булӯр - оинаи ғафси бисёр шаффоф

Г

Гардӣ - чити тунук

Газ - навъи матои абрешимии тунук, ҳарир

Гандумкор - деҳқон; касе, ки гандум мекорад

Гачқӯб - абзоре, ки ба василаи он гачро кӯфта майда мекунанд

Гил - лой; хоки бо об омехта

Гилем (точ) - 1. лӯмаи дурушти аз пашми буз ва гӯсфанд бофташуда. 2. навъе аз палоси пашмин

Гилкор - гилигар, банно, устои иморатсоз

Гулдузӣ - 1. духтани нақши гул ба рӯи матоъ 2. гул духташуда, бо нақшу нигор ороишёфта

Гулмех - мехи оҳанин, ки дар бинокорӣ ба кор меравад

Гулфурӯш - фурӯшандаи гул

Гӯгирд - моддаи сӯзандаи зардранг, ки аз конҳо ҳосил мекунанд, кибрит; чӯбчаҳои ба сарашон гӯгирдандуда, ки дар қуттичаҳо ҷо дода, барои оташ даргирондан ба кор бурда мешаванд

Гудозгар - он ки филизотро мегудозад, гудозанда

Гуппӣ - зарфест чӯбин ё сафолини дароз, ки дар вай ҷурғот андохта бо чӯби паррадор лат медиҳанд, то ки маска чудо шавад. 3. кураи абраастарноки серпахта

Ғ

Ғалбер - парвезани (элаки) сӯрохҳояш калон, ки бо он ғалларо бехта тоза мекунанд, ғирбол

Ғилоф - ниёми корд ва шамшер

Ғилофдор - чизи дамтез ё чизҳои дигар, ки ғилоф доранд

Ғиччак - як навъ асбоби мусиқӣ, камонча

Ғулба - кубурҳои обгузаронии сафолин

Ғўзакашӣ – бо даст чудо карда гирифтани пахтаи ҷойдорӣ аз пӯчоқаш

Ғундоранда - чамъкунанда, гирдоваранда

Д

Дарз - чоки дӯхташудаи либос

Дарзӣ - дӯзанда, хайёт

Дастак - ҷӯбе ё мӯлаи хиштинест барои нигоҳ доштани девор ё чизи дигар аз афтодан

Дастакдузӣ - духта тайёр кардани дастаки пойафзол

Даллол - восита дар байни фурӯшанда ва харидор (асосан дар бозори мол); далолаткунанда, раҳнамо

Дарвозабон - посбони дарвоза, ки бештар махсуси дарвозаҳои шаҳр, қалъа ва сарои подшоҳон буд

Дастор - аммома, салла

Дастархон - аммома, салла суфра, симот, моида

Дастархончӣ - /дастархондор/ дасткушод, меҳмоннавоз, боҳиммат.

Дасттеша – навъи теша

Дампахшкун – коргаре, ки пустро пахш мекунад

Дандон(а)мола - сихмола ронда шикастани кулӯхҳо ва нарму ҳамвор кардани замини шудгоршуда пеш аз кишт

Дандонхилол – дандонковак

Дасткола - олатест оҳанини сарка, ки бо вай шохҳои тоқ ва дарахтро бурранд, тоқбур

Даф - гардиши чӯбина пустикашидашуда, ки дар мусиқи вайро навозанд, дойра

Дарра - чанд қабат тасмаи чармини боҳам баҳия зада духтаи дастадор, ки дар замони амир гунаҳкорони диниро бо вай зада ҷазо меоданд; олати чармине, ки бо он одамҳоро зада таъзир мекарданд

Девор - ихотае, ки аз лой, хишт, санг ва ғайра дар гирдогирди ҷое ба по карда мешавад, масалан, девори хона, девори қалъа

Деворзан - деворгар, гилкор, лойгар

Дег - зарфи филизӣ, ки дар он таом мепазанд, об, шир ва ғайра мелишонанд

Дегрез (точ) - оҳангаре, ки дег месозад

Дехқон - кишоварз, зореъ, барзгар

Дукон - 1) хонае, ки дар он молу чиз мефурушанд; 2) ҷойи маскани қорӣ, қоргоҳи ҳунармандон

Дукондор - соҳиби дӯкон; фурушандаи мағозаи на чандон қалон; савдогари соҳибдӯкон

Дуконбофӣ – бофандагӣ

Дуредгар - дуредгар, устои чӯбтарош, нальбор

Дурудгар – қосиб, устои чӯб

Дутор - асбоби мусиқӣ, ки шабеҳи думбура, вале дароздаста буда, аз ду тоҷ иборат мешавад

Дузанда - либосдӯз, дарзӣ, хайёт, чевар

Давот - сиёҳидон

Дойра - асбоби мусиқии зарбӣ, ки ба як тарафи қанбари чӯбин пусти пашмаш тарошидаро таранг мекашанд ва менавозанд; даф

Дош – оташдони қалоне, ки дар вай бисёр оташ афрушанд, қӯраи қалон

Даф - асбоби мусиқӣ, қанбараке, ки ба рӯяш ишқанбаи гов ё пусти буз ва оҳу таранг кашида шудааст, даф

Дос - олати оҳании ҳилолшакл, ки бо он алаф, гандум, ҷав ва монанди инҳоро медараванд

Дока - навъи матоъи тунуки нафис, ки аз нахи пахта бофта мешавад.

Духул - табл, нақора

Духулзан - таблзан, нақорачӣ

Дӯл - далв; зарфи чӯбини чоркунҷаи махрутишакл, ки дар поёнаш сӯроҳе дорад ва аз он ғалла ба як қарор ба сӯроҳи санги осие мерезад

Е

Елим - моддаи часпанда, ки барои ба ҳамдигар часпонидани чизҳо истифода мешавад, сиреш, ширеш

Ё

Ём - хуми даҳанфароҳи бегардани калон.

Ёқут - санги пурқимат аст, ки бештарин дар ангуштаринҳо аз вай нигин кунанд

Ж

Жанда- кӯҳна, порашуда, либоси кӯҳна ва порашуда

З

Зар - тилло

Заргар - устое, ки аз тиллою нуқра асбоби зиннат месозад

Зардуз - касе, ки бо зар чизеро медузад; нигаред ба заркаш 2; бо нахи зар духташуда, зардухт (дар бораи либос ва асбоби зинат)

Зардузӣ - пешаест, ки соҳибони вай бо бо торҳои зардор дар порчаҳои гуногун гул ва нақшҳо медузанд

Зарбафт - порчаест, ки аз торҳои зарпеч бофтаанд

Зардор - бо зар бофта шуда

Заррин – тилоӣ, аз зар сохташуда

Зарринкамар - камарбанди тилло

Зарнигор - чизе, ки бо оби зар нақш карда шуда бошад

Заминдузӣ - порчаест, ки ҳама ҷои вайро тамоман бо зар, ё бо абрешим духта бошанд (*зидди гулдӯзӣ*, ки бо зар ё абрешим ҷо-ҷо гул медузанд ва замини порча кушода ва нодухта мемонад)

Занбар - сабади дар ду чӯб бофта, ё тахтаи дар ду чӯб зада, ки бо вай хок ва дигар чизҳоро дукаса бардошта кашонанд

Занҷир - ҳалқаҳои дарҳам гузарондаи оҳан, ки монанди ресмони дароз аст

Занг - чизест аз биринҷӣ ва мис рехташудаи забонакдор, ки бо ҳар чунбондан садо барорад

Зангӯла – занги хурд, ки бар гардани бузу гӯсфанд, ё чанди вайро дар як тасма гузаронида бар зону ва пой зангбозон банданд

Завлона - оҳанест, ки дар замони амир ба гардани бандиён мезаданд. 2. ҳар коре ва чизе, ки ба гардани касе ба нодурустӣ бор шуда бошад

Зин (точ) - афзоре, ки барои нишастан ба пушти асп ё чорпоёни дигари саворӣ мебанданд

Забонак - қисми миламонанди қуфл, ки калид ба он мебарояд

Зағӯта - чӯби миёнсӯрохи лабдори ғарғарамонанди ҳароратӣ кардашуда, ки ба вай ресмони риштаро барои танида маштут кардан печонанд. 2. ресмони дар ҳамин чӯб печондашуда. 3. раҳҳое, ки дар чӯбҳо ва оҳанҳои ҳарротӣ кардашуда ба шакли зағӯта бароварда мешавад

Зағома - гардиши чӯбин аст, ки ба як тарафи вай пушт мекашанд ва ба вай ҳар чиз меандозанд ва ба сифати паллаи тарозу ҳам кор мефармоянд

Зина – зинапо्याи хиштин, сангин, ё тахтагӣ

Зирех – либоси оҳанист, ки аз ҳалқаҳои оҳан бофтаанд (аз силоҳҳои ҷанги замони қадим). 2. пӯшиши оҳанини киштӣ, поезд ва автомобилҳои ҷангӣ (силоҳи ҷангии ҳаминзамонӣ)

И

Изора - тахта ё фанери тунук, ки байни ягон чорчӯба гузошта мешавад:

изораи дар, хатти борики ранга, ки одатан (дар девор) байни рангҳои гуногун гузошта мешавад

Искана - олати фӯлодии дуредгарӣ барои кофтан ва сӯроҳ кардани чӯб ва нақш буридан дар он, василаи филиззии дастадоре, ки наҷчорон барои сӯроҳ кардани чӯб ва ғ. ба кор мебаранд

Испор - зарфе ё ҳавзчае, ки дар он ангурро фишурда шираашро мегиранд, чархушт

Испарак/испараг - гиёҳест хурдӯй, ки аз вай дар бофандаги ранги зард ҳосил мекунанд

Ислимӣ - нақши тазйинии ба шакли гиёҳ бо соқаҳои морпече, ки ибтидо ва интиҳои он мушаххас нест

Иншонавис - он ки чизеро бо ибораторӣ ва сачъу қофия менависад; муншӣ, мирзое, ки ҳуҷҷатҳои расмиро менависад

Ишкел - занҷири оҳанин аст, ки дар даври амирӣ ва подшоҳи ба пой бандиён мезадан; занҷири пойбанд, завлона

К

Каланд - олатест оҳанин гирдарӯи дастадор, ки бо вай замин мегардонанд ва замин мекованд

Каландча - каланди хурд

Каландгар - устое, ки каланд месозад

Каландгардон – гардондани замин бо каланд

Каландгардонӣ – бо каланд гардондани замин; хишова

Каланддаст/Каланддаста - дастаи каланд, чӯби ирғай ё чӯби маҳсус тарошидашуда, ки каландро ба он мегузaronанд ва аз он дошта кор мекунанд

Каллақанд - қанди сафеди бо қолиби маҳрутишакл рехташуда

Калапуш – қулоҳи абра-астари пилтаборик, ки бар сар пӯшанд

Калид - олате, ки бо он қуфлро мекушоянд ва мебанданд; мифтоҳ

Калтак - чӯбдасти қутоҳи сарғафс

Кабзафурӯмон - яке аз нақшҳои кандакорӣ

Калоба (точ) - риштаи аз дук ба чарх печонда даста кардашуда; тўпчаи ресмон

Калобатун - риштаи хеле борик аз тило ва нуқра барои зардӯзӣ

Калобатундӯзӣ - аз калобатун духташуда

Камонғулак - камони калоне, ки дар ҷангҳои қадим бо он ба тарафи душман санг меандохтанд

Кампал - матои муинаи махсус, ки ҳамчун лойпуш, кӯрпа ё палос қор фармуда меравад

Канаб – 1. як хел растании рағандор аст, ки аз пояш ресмон ва риштаҳои бофандагӣ метобанд. 2. ресмоне, ки аз канабпоя тофтаанд

Канабмонанд – мисли канаб

Каппон - тарозуи якпаллаи калон

Карбос (ҳиндӣ) - як навъ матои пахтагин; матои сафеди дурушт

Карнай - асбоби нафасии баландовоз, ки аз биринҷӣ сохта шуда, танааш борики дароз ва қисми даҳанааш махрутишакл мебошад ва дар маросимҳои тантанавӣ ва тӯйҳо менавозанд

Карнайҷӣ - касе, ки карнай менавозад

Кафгир - олатест паҳнрӯи сӯрохдори дастанок, ки бо вай аз дег ошҳои сахтро кашанд ва аз рӯи ошҳои обакӣ кафкро гиранд

Калуш - «калоша» ё «ғалоши» (русӣ)

Кафш - попуши бесоқ ва бебанд; пойафзол

Кафшдуз – пойафзолдӯз

Кафшдузӣ - касбу шуғли кафшдӯз

Кафшбардор - хидматгори хосси аён ва соҳибмансабони Бухоро, ки дар рикоби онҳо пиёда ба ҳар ҷо мерафтааст; маҷ. хидматгор

Кафшқаш - пойгаҳ

Камзул / камзол / - (фр. *camisole*-кофта) либоси мардона (ҳарбӣ ё дарборӣ), ки ба тана духта шудааст, дарозии то зону, баъзан бе дастак

Каппа – чодари пастаки аз латтаҳои оддӣ ё аз бурё сохташуда

Каппача – чодари пастаки хурд аз латтаҳои оддӣ ё аз бурё сохташуда

Каппадор – болопӯшида, соябондор

Каппамонанд – мисли каппа

Кашша - чизест, ки аз лух бофанд ва дар болои хар гузошта дар вай порӯ,
хок ва монанди инҳоро андохта кашонанд

Кимхоб - парчаи зарбафти фабрикии дар хубӣ дараљаи дуом

Кундал – порчаи зарбафти дараљаи аъло

Кулоҳ (точ) – он чӣ ба сар пушанд; тоҷи подшоҳӣ

Курта – пирохан

Кутак – навъи ароба (аробай кутак)

Кулол (точ)- кӯзагар, косагар

Кулолгар - кӯзагар, косагар

Кулолгарӣ – пешаи сафолпазӣ; чое, ки дар он чо аз гил зарф сохта мепазанд

Кухнадуз - касе, ки чок ва пораҳои кафш, муза ва монанди инҳоро медузад

Косиб - пешавар, ҳунарманд

Коғаз - варакаи тунуку нозуки аз чӯб ва латта сохташудае, ки бар он хат менависанд

Коғазгир - дарпарда

Кемухт - пӯсти ба таври махсус даббоғикардашудаи хару асп; чарме, ки донаҳои майдаи барљааста дорад

Кемухтгар - чармгар, даббоғ

Киса - 1. ҳамён, халтача барои нигоҳ доштани пул 2. кисае, ки ба ягон ӯйи либос дӯзанд

Кирётахта - тахтапорчаи оҳанӣ, ки сӯроҳиҳои калону хурди зиёде дорад ва заргарон симҳои тиллову нукрагини ғафсрехтаро аз даруни он сӯроҳҳо кашида, гузаронда, ба шакли симҳои борик медароранд

Корд - теғи дастадор барои буридани чизҳо

Кордгар - касе, ки корд месозад

Коса - зарфи гирдаи чуқури даҳанфарох, ки аз вай об ва чизҳои обакиро хӯранд

Косагар (точ) - косасоз

Котиб - касе, ки китобат мекунад; китобаткунанда, нависанда; дабир, мирзо; муншӣ

Кулолгар - касе, ки аз гил зарф сохта дар хумдон мепазад

Кўза - зарфи сафолини дастадор аст, ки дар вай об ва чизҳои обакӣ мекашонанд

Кўба - болғаи кафшдўзон ва читгарон

Кўра - оташдони оҳангарон, мисгарон ва монанди инҳо

Кўхнадўз - таъмиргари пойафзол

Кулўх - гили хушки ба ҳам часпидаи сахт, лои хушки кулула; пораи хишти хом; пораи девори афтода

Кулўча - нимтанаи сарбозӣ дар Бухорои амирӣ, ки аз таги шинел мепӯшиданд

Қабза - даста, масалан, қабзаи шамшер, қабзаи ханљар

Қ

Қасаб - навъе аз матоъи нафис; катон; пушокворӣ; либос

Қассоб - он ки гову гўсфанд ва ғ. барои гўшт мекушад, гўштфурўш

Қалъагӣ - филиззи нуқраранги вазнин ва нарми ёзанда, қалъӣ (аломати кимиёияш Sn)

Қалам (арабии умумиистеъмол) – хома, килк

Қадах (арабии умумиистеъмол) - зарфи нўшидан, пиёла, чом, коса

Қайроқ – санги фасон, санге, ки бо он теғ, корд ва ғайраро тез мекунанд

Қайроқӣ - чилодор ва ялаққосӣ

Қайчӣ - олати дутеғаи ба ҳам пайвасте, ки бо он матоъ, қоғаз, мўй ва ғ. мебуранд, микроз

Қамчин (калимаҳои туркӣ-ўзбекӣ) - тозиёна, олати аспронӣ

Қаллоқ - чўби панҷшоха

Қанора - овезаи чангақдори қассобӣ

Қарабой – сирдор, эмаландуда

Қолиабгир - шахсе, ки аз маводди мосаӣ ҳамроҳ бо часб ва маводди афзуданӣ қолаб месозад

Қиморбоз - касе, ки бо бозии қимор машғул аст, он ки ба бозии бурду бохтнок одат кардааст

Қошук – абзоре чӯбӣ ё филиззии дастадор барои хӯрдани таъом, чумча, кафча

Қолин (калимаҳои туркӣ-ӯзбекӣ) – гилеми пашмини патдор

Қулф - асбобест оҳанин, ки бо вай дарҳоро мебанданд

Қутгӣ – ҳар чизи аз чӯб, картон, филиз ё маводди пластикӣ сохташудаи чоркунча, ки барои ҷо додан ва нигоҳ доштани чизҳо хидмат мекунад, ҷаъба; сандуқча

Қўрғошим – сурб; филиззи нисбатан нарми хеле вазнини хокистарранг, ки барои сохтани сочма, тир, ҳарфҳои матбаа ва ғ. ба кор меравад, қўрғошим

Л

Латга - порча, қисме, ҳиссае аз матоъ

Лаган - зарфест филиззии чуқури калон. 2. шамъдон (ба ин маънӣ ҳоло дар забони зинда нест)

Лаълӣ - зарфи паҳни лабдор аст, ки вайро аз филиззот созанд ва дар вай чизҳои хушк андохта пеши меҳмон кашанд, ё ба ҷое пешкаш кунанд.

Лаввоҳ - лавҳакаш, рассоми лавҳанавис

Лачом - чизе, ки дар вақти саворӣ ба сару даҳони асп меандозанд.

Либос – пушокӣ

Лозимӣ - почома, эзор

Лунгӣ - порчаи матоъ, ки дар вақти сартарошӣ ба гардан мепечонанд.

Лулаболиш(т) - болишти гирди лулашакл

М

Матоъ - порча, қумош

Мактабдор - шахсе, ки мактаб месохт ва фарзандони мардумро дарс медод

Масҳӣ - пойафзолест тагтунук, бепошна, ки бо кафш ё бо калӯш пӯшида мешавад

Маҳсӣ - вожаи гуфтугӯӣ буда, «шакли вайроншудаи масҳӣ»

Махмал - матои нафиси патдори якрангва гулдор

Машк - зарфи чармине, ки бо вай об ва чизҳои обакиро мекашонанд

Машкоб - саққо; касе, ки бо машк обмекашонад

Марворид - як хел санги сафедчатоби пурқимат

Манқал (арабии умумиистеъмол)- оташдоне, ки дар он оташ афрӯхта дар миёни хона мемонанд

Мисқолӣ - як хел докаи нозуки тунуки аълосифат

Мизбон - меҳмондор, соҳиби хона нисбат ба меҳмон (ин калима аз калимаи миз, ки чорпояи таомхӯрӣ аст, сохта шудааст)

Мех - чӯб ё оҳани сартез аст, ки вайро дар замин, девор ва ё ба тахта мекӯбанд

Мехчагар - шахсе, ки мех тайёр мекунад

Мешигӣ - аз чарми меш (гӯсфанд) духташуда ё таҳияшуда, мешигӣ

Меъмор - 1. устои гилкоре, ки нақшакашии иморат ҳам аз дасташ ояд (ба ҳамин маънӣ зиндааст). 2. умуман устои бинокор

Милтиқ - аслиҳаи дасти ланг ва шикор

Мис - филизи сурхтоби маълум аст, ки аз вай зарфҳо месозанд ва дар техника ба кор меравад

Мисгар - ҳунарманде, ки аз мис ҳар гуна асбобу олоти рӯзгор месозад.

Мистар - асбоби сатрқашӣ буда ин асбобро аз қоғази ғафси саҳт ва риштаи абрешим месохтанд

Миёнчӣ - миёнарав

Моку - олотест аз устухон ё шохи ҳайвонот, ки бофандагон дар вай найчаи пудро гузошта бо вай пудро аз байни тор гузаронанд

Моҳигир - касе, ки аз дарё, кӯл, ҳавз, моҳӣ мегирад

Моҳипаз - касе, ки моҳӣ мепазад ва мефурӯшад

Моҳут - матои пашмин

Муштак - чизе [як мушт аз бор] тарозудорони бозор дар вақти амир аз ҳосилоти деҳқонии баркашида шуданӣ чинсан бебарқаш ва бо ду дасти худ [ҳаққи тарозуро гӯён] мегирифтанд

Муаззин - азонгӯ; касе, ки бо гуфтани азон мардумро ба намоз даъват мекунад

Мурид (арабии умумиистеъмол) - иродатманд, хоқон, толиб

Мўза - навъе аз пойафзоли соқдароз

Мўзадўз (точ) - устои дўзандаи мўза, мўзадўз

Мўҳр - олоти филизӣ, ки ба рӯи он исми шахс ё номи идорае канда шудааст ва онро ранг карда, ба мактубҳо ва хульъатҳо пахш мекунад

Мўҳркан - устое, ки мўҳр меканад

Мўҳтасиб - назораткунандаи бозорҳо ва корҳои динӣ

Мўздур - мардикор, он ки рӯзбайъ кор мекунад, коргари рӯзмарра коркунанда

Мўздурӣ (точ) - амали муздур

Мўйчинак - анбӯрчаи нозуки лабтунук аст, ки бо вай аз бадан ва атрофи чашм мўйро чинанд ё аз ҳар ҷо чизҳои нозуки мўймонандро бо вай гиранд

Н

Навозанда - касе ки навозиш мекунад, меҳрубонӣ мекунад; навозишкор, лутфу марҳаматкунанда, навозишгар

Наққош (иктибосоти арабии ҳоси забони адабӣ-китобӣ) - нақшкунанда, нақши чизеро ба чизе кашанда, гулкорикунанда бар қоғаз, девор ва дигар чизҳо

Найза - чӯби дарози суфтаи саҳти дар нукаш теғи борики нуктези фӯлодӣ шинондашуда, ки яке аз силоҳҳои ҷангии қадимӣ ва ҳозира аст

Наддоф (арабӣ) - титкунандаи пашм ва пахта

Най - як навъ олоти мусиқии нафасӣ

Найқалам - қалами аз най сохташуда

Найнӣ - қошуқи чӯбини задудӣ

Наққош - рассом, суратгир, муссавир

Нақшбанд - наққош, рассом, суратгир, сураткаш

Нақора - зарфи даҳонфарохи бар рӯяш пушкашида ки чӯбак навозанд, духӯл

Нақорачӣ - таблзан, нақоразан

Нақоранавоз - он ки нақора менавозад, мутриби навозандаи нақора, нақорачӣ

Намад (точ) - порчаест, ки аз пашми дағал тайёр карда мешавад ва аз он кулоҳу лъома, фарши хона ва ғайра месозанд

Намадгар - намадсоз, касе, ки намад мемолад

Нардбон - зинаи чўбин

Нештар - олати фўлодии нукборики бисёр тез, ки чароҳхон бо вай маддахоро кафонда ва решаҳоро чок кунанд

Нонвой (точ) - касе, ки касбаш нон пухта фурўхтан мебошад

Нонпаз (точ) - касе, ки нонро мепазад; нонво.

Нонфурўш - фурўшандаи нон; касе, ки нони пухтарот мефурўшад.

Нова - чўби миёнкофта шуда, ки дар обрезҳо ва обгузарҳо кор фармоянд (дар лабҳои бом, дар осие, дар гузаронидани об аз болои чўй ё чар)

Новача - донкосаи осие, ки аз вай ба сўрохии санг ғалла резад

Нойча – як хели сандони дарозрўя, ки ба рўи вай кўзаву офтобаи мисиро монда кўбанд

Нилфурўш – рангфуруш

Нукра - сими холиси гудохташуда; навъи филиз

Нукракўб - чизе, ки ба рўи вай парчаҳои нуक्रаро баста бошанд (**личнои нукракўб**)

Нукача - чўбчаи ба сараш латта печонда равғандор карда, ки ба ҷои шамъ дар мазорҳо даргиронанд

Нухта - лаҷом, инон, ҷилав; абзоре аз чарм ё банд, ки барои нигоҳ доштани асп, хар ё чорпои дигар ба сари он андохта мебанданд; гулафсор

О

Обкашак - чўбест, ки ба ду нўги вай сатил ё ду кўзаро овехта худашро ба китф бардошта бо вай об ё ин ки чизҳои обакиро аз ҷое ба ҷое кашонанд (насос)

Оҳан - филизи сахт, ки аз гудохтаи он асбобҳои гуногун месозанд

Оҳангар - хунарманде, ки аз оҳан афзорҳои гуногун месозад.

Олтингўгирд – кибрит

Оқсақол - мўйсафед; калонтар, сардор, арбоб

Обрез - зарфи обрезӣ

Осиебон - осиедор

Оташгирак - олатест оҳанин, ки бо вай оташро гиранд

Оташқов - олотест чўбин ё оҳанин, ки бо вай оташи оташдонҳоро мекобанд

Оҳак - сангест аз лїнси санги мрамар, аммо пасттар аз он, ки дар иморатҳо ва дигар қорҳо ба қор мебаранд

Ошпаз - қасе, ки ҳунараш ош пуҳтан аст; таббоҳ

Офтоба - зарфи филизӣ ё сафолӣ барои дасту рӯ шустан, обдаста

П

Палос (тоҷ) -1) фарш, гилем, намади дурушти аз пашм бофташуда. 2) либоси пашмини дурушт

Пардоз - ороиш, зебу зиннат, сайқал

Патак - порчаест, ки дар даруни кафш мегузоранд

Пахта - гиёҳе, ки нахҳои ғўзаи он дар матоъбофӣ ба қор меравад; нахҳое, ки аз ғўзаи он гиёҳ берун меоранд ва чун аз пунбадона тоза қарда мешавад, на танҳо дар бофандагӣ истифода бурда мешавад, балки лома , кўрпа ва ғайра аз он пур қарда мешавад

Пахтақаш - он ки пахтаро аз ғўза ҷудо қарда, ҳаллоҷӣ қор қарда чигиташро мегирад

Пашм - мўйе, ки дар бадани ҳайвонот мерўяд

Патак - порчаест, ки дар даруни кафш мегузоранд

Парра - дандонаи қарҳи осӣ

Парда – чимилик

Парвонаҷӣ – 1. иҷроқунандаи фармони подшоҳӣ. 2. амал, мартабае буд дар дарбори амири Бухоро

Парма - олатест, ки бо вай як қизеро сўроҳ қунанд

Паррик - қарҳест ҷуфтпарра, ки нўғҳои парраҳояшро бо ресмон ба ҳам пайванд диҳанд, бофандагон қаловаро бар вай гузаронда, аз вай ба воситаи қарҳи ресмонресӣ ба найча гузаронида пуд ё ин ки ба зағўта гузаронида тор тайёр қунанд

Пероҳан – қурта

Пешхон - он ки ҳасабу насаби шахсеро, ки ба маҷлис даромадааст, ба ҳозирон меғӯяд; муарриф

Пешгир - порчаи маҳсус духташуда, ки дар вақти кор пеши худ мебанданд, пешдоман, пешбар, пешбанд

Пешавар - ҳунарманд, санъаткор, касиб, ҳунарпеша

Пешаварӣ - ҳунармандӣ, касибӣ

Пойтеша - тешаи калони дастадароз, ки бо вай рост истода чӯб метарошанд

Пойтоба - латтаест, ки пеш аз пӯшидани муза ё масҳӣ ба по печонанд.

Порадуз - куҳнадӯз

Пойабзолдуз // пойафзордуз - он ки поафзор медузад, кафшдӯз

Пойандоз - 1. порчаест, ки дар зери пой подшоҳони феодалӣ дар вақти меҳмон шудани ӯ ба ҷое меандоختанд. 2. қолинчаи камбари дароз, ё мисли ин ягон чизи бофта, ки дар роҳ ва зинаҳои иноҳои калон меандозанд.

Подабон - касест, ки подоро ҳар пагоҳ ба ҷаро мебарад ва бегоҳ оварда ба соҳибонашон месупорад

Поки - поку, устура, теғ

Пояки - чилимфурӯш

Поза - олати сартези ҷӯянии рехтааст, ки ба сари амоч гузаронида, бо вай замин ронанд

Позарез - он ки касбаш поза рехтан аст, касиби позасоз

Поку - теғи тез, ки бо он ришу мӯйсар метарошанд, устура

Порадуз – куҳнадӯз

Подабон – посбон ва ҷародихандаи пода

Пошна – 1. куни по. 2. Куни муза ва кафш. **Пошна задан** а) аспро ба пошна зада рондан, б) ба тарафи пас задани тири милтиқ, таппонча, тӯп

Пушок - ҳар чизи пӯшиданӣ

Пуст - пардаи ғасфи аз рӯи гӯшт кашидашудаи ҳайвонот, одамӣ ва пардаи берунии ангур, себ барин меваю сабзавот

Пустин - либоси аз пӯсти пашмдор дӯхташуда

Пустак - пусти ҳайвонот, ки ҳамчун палос ё кӯрпача истифода мебаранд

Р

Расонанда - он ки ва ё он чи чизеро ба ҷое бурда мерасонад

Равғангар - касе, ки равған мекашад, љувозкаш

Раммол - фолбин, ғайбгӯ, пешгӯ

Рангрез - касе, ки матоъҳои навбофтаре рангрезӣ мекунад

Ранда - асбобе, ки бо вай ҷӯб ва тахтаро тарошида ҳамвор кунанд

Рачча - танобест, ки бо вай ҳамвориҳои ҷӯбхоро дар вақти тарошидан, деворхоро дар вақти сохтан, заминро дар вақти кор кардан, ростии қатори гулҳо ва ниҳолхоро дар вақти шинондан санчанд

Ресанда - он ки ресмон метобад, нахрес

Рехтагар (тоҷ) - касе, ки мис ё филизоти дигарро гудохта, дар қолиб рехта, зарф ва олоти гуногун месозад, оҳангудоз

Рикоб (арабӣ) - ҳалқаи оҳанӣ, ки аз ду тарафи зини асп ё хар овезон карда, вақти саворӣ панҷаҳои поро ба он медароранд, узангу

Руфӯ - бофта ислоҳ кардани ҷома ё гилеми дарида ва ё сӯхта, ба тавре ки ҷои дурустшуда маълум нашавад

Рух - номи металл

Рубоб - сози маълуми тордор

Рӯпокча - порчаест, ки бо вай баъд аз шустани рӯй худро пок кунанд

Рӯ(й)банд - порчаест, ки занон бар рӯи худ андозанд

С

Саҳхоф – муқовасоз.

Сарроф - [1. фарқкунандаи пули сара аз носара, пулҳои сараро аз носара људокунанда]. 2. касест, ки пулхоро ба якдигар бадал мекунад

Сарулибос – маҷмӯи пушиданӣ

Сарупо - љомаи инъомӣ, масалан мегӯянд: **ба фалонӣ сарупо мукофот доданд**, яъне љома доданд

Савдокунанда – тоҷир, фурушанда

Савдогар - он, ки бо хариду фурӯш машғул аст, тољир

Саис - парастори асп, аспбон; нигоҳ кун. ба маънии соис

Салла - дастор, аммома

Сарбанд - рӯймоли сари занон; рӯймол

Сарандоз - порчае, ки ба сари худ нобаста андозанд

Сатин - навъе аз газвори гулдор ё бегули чилодор

Сартарош - устое, ки мӯйсар мегирад

Саллох - он ки гӯсфанд ва ғ. кушта пуст меканад, қассоб

Сангзан - касе, ки сангандозиро варзиш карда бошад ва сангҳои андохтааш беҳато ба нишон расад

Саробон - саройбон, касе, ки корвонсаройро посбонӣ мекунад

Сарроф - заршинос, фарқкунандаи пули сара аз носара. Ивазкунандаи пул, он касе, ки пулро бо пул иваз мекунад

Сарпӯш - чизе, ки бо вай даҳони дег ва дигар зарфҳоро мепӯшонанд

Сабад - зарфест, ки аз хасҳо ё химчаҳои дарахтмебофанд

Сандон - оҳани калони сарпахн аст, ки бар рӯи вай оҳан, мис ва филизҳои дигарро монда кӯбанд

Сандук - кутии дару бастанок

Санҷ - лаъличаи пуштдастадор, ки дуи онро ба ҳар ду даст гирифта дар ҳавои махсус ба ҳам зада навозанд (олати мусиқӣ)

Сароча - хона ва хаймаи хурдтарак

Самовор (р) - зарфи филиззии чумақдори махсус барои ҷӯшонидани об

Самоворчӣ – ҷойдамкун

Сиёҳқор - касе, ки мӯза ва кафшҳои кӯҳнаро пардоз медиҳад.

Сим - нуқра, номи филиз

Симбоз - он ки дар болои сими тарангкашида ҳар навъ бозиҳо иҷро мекунад, дорбоз

Сих - милли борики филлизии нӯгтез; сихи кабоб

Себанд - калтакҳои дарози себанддор

Собун - он чи аз чарбу ё рағғанҳои дигар бо омехтани содда ва ишқор сохта мешавад ва барои шустушӯи бадан ва либос ба кор меравад

Собунгар - косибе, ки собун тайёр мекунад, собунсоз

Собунпаз - қосибе, ки собун тайёр мекунад, собунсоз

Собунфурӯш - касе, ки собун тайёр мекунад ва мефурӯшад; фурӯшандаи собун

Сорбон - шутурбон, ниғаҳбони уштур

Созанда – мусиқинавоз

Сурнай - нойи сур, сурнай, ки дар тӯй, чашн ва идҳо бо ҳамроҳии созҳои дигар менавозанд

Сурнайчӣ - сурнайнавоз

Сунба - мили оҳанин аст, ки бо вай льоеро сӯроҳ кунанд ва сӯроҳхоро тоза кунанд (масалан, сӯроҳҳои милтиқ ва тӯпро)

Сута -асои харротии сарнайзадор

Сӯзан - асбоби фӯлодии борики нӯгтези думсӯроҳ, ки бо вай либос ва порчаҳоро дӯзанд

Сӯзангар (тоҷ) - устое, ки сӯзан месозад

Сӯҳон - асбоби пӯлодие, ки сатҳаш ноҳамвор буда, барои соидан ва тез кардани корд, дост, қайчӣ ва ғайра ба кор меравад; сӯян

Суф - навъи матои пашмин

Т

Тахтаварғ - банди чӯбин ё сангини об аст, ки дар вай обро бо тахта мебанданд

Тахтапул - пуле, ки аз чӯбу тахта сохта шудааст

Тахтакат - кати чӯбин

Табар - олати ҳезумкафонӣ ва дарахтбуррӣ

Табарзин - чангафзори табаршакл, ки онро сипоҳиён дар пеши зини асп овезон мекарданд ва қаландарон ба даст гирифта мегаштанд

Табл (арабии умумиистеъмол) - нақора, духул

Табак – зарфи паҳн барои хӯроки ғализ; лаълӣ

Тағора - зарфи калони сафолӣ, филизӣ ё чӯбӣ (*барои ҷомашӯӣ ва ҳамирғирӣ*)

Таблкӯб (арабии умумиистеъмол) - таблзан, нақоразан

Тамоку - растани талхбарг аст, ки барги вайро хушконида дар чилим ё дар қоғаз оташ дода, дудашро фурӯ мекашанд

Тамокукаш - он ки папирос ё чилим мекашад

Танбӯр - як навъ асбоби мусиқӣ

Танбӯрӣ - танбӯрнавоз

Танбӯрнавоз - он ки танбӯр менавозад; танбӯрӣ

Танӯр - оташдони нонпазӣ

Такбандбоф - косибе, ки такбанд мебофад

Тагламадуз - касе, ки ба соқӣ мӯзаи кӯҳна тағ ва рӯй мебандад

Тагчарм - пойафзори тағаш аз чарм, подош

Тарозу - мизон, олоти баркашидани чизҳо

Тарозудор - касе, ки тарозу дорад ва молҳои бозорро бармекашад

Тарозубон - тарозудор, он ки дар бозорҳо дар сари тарозу меистад

Тасма - чарми камбари дароз буридашуда, камарбанд

Тасмабозӣ - як навъ аз бозиҳои пешина

Тасбеҳ (арабии умумиистеъмол) - донаҳои ба ришта кашидашуда, ки диндорон дар вақти зикр онро як-як мегардонанд

Телпак - каллапӯши пустӣ (аз мӯина)

Теғ (тоҷ) – шамшер, ханҷар

Теша - абзори дуредгарӣ барои тарошидани чӯб

Тилло – зари холис

Тир - партобаи милаи нӯгтезе, ки аз камон ба сӯи ҳадаф партоб мешавад, абзори ҷанг, ки аз чӯб сохта, ба нӯғаш оҳан нишонда ба воситаи камон ба нишона партофта мешавад

Тиргар - касе, ки тир месозад, тирсоз

Тиргак - чубест, ки ба пушти девори ба як тараф хамхӯрда монанд, то ки нағалтад

Тоқия – каллапӯш

Тозиёна - олати аз пӯст бофта, ки бо вай аспро зананд

Тӯкум - полони хар

Тўқумдўз - косибе, ки тўқуми хар медўзад

Тўқумдўзӣ - он ки тўқум (полони хар) медузад

Тўф – таноби дар нугаш пўпакдори сиёх, ки духтарҳо ба муяшон мебофанд
(шамола, чамолак)

У

Усто – кордон.

Ф

Фаровез - парчаест, ки дар гирдогирди лўма аз дарун дўзанд ва бо вай канори астарро бо канори абраи лўма баҳам пайванд диҳанд

Фаранчӣ - чодир аз сар то кадам фуруғирандаи занон

Фонус - чизи қутгимонанди филизии дастадор, ки атрофаш бо шиша, қоғаз ва ғайра гирифта шудааст ва дар он чароғ ё шамъ фурузон мегардад.

Фойтунчӣ – аробачӣ

Фўта - порчаи сербари дароз аст, ки ба миён печонида мебанданд. Лўнгии ҳаммом ва лўнгии сартарошон

Фўтадор – касе, ки дар миён фўта дорад

Фурушанда - боеъ, касе, ки чизеро ба ивази пул ва ё чизе ба касе медиҳад

Х

Харрот - тарошандаи чўб дар чарх бо қалами фўлодӣ

Хайма - чодарест. ки бар сари чўбҳо рост кунанд, бо танобҳо кашида банданд ва дар даруни он дар марғзорҳо, боғҳо ва сайргоҳҳо зиндагонӣ кунанд

Ханлар - теғи рости борики дудама

Харкор - касест, ки бо кор фармудани хар рўз мегузаронад

Халта - чизе, ки аз латта ё шол дўзанд ва ба даруни вай ҳар чизро андозанд

Хавоза - чўбҳои бар сари сутунҳо баста, ки дар бинокорӣ барои кор кардан дар лўйҳои баланд бар болои вай истанд. 2. чўбҳои бар сутунҳо гузошта, ки бар болои он навдаи тоқро гиранд

Харос - осиеи аспӣ

Хишт - лои дар қолаб рехта хушконидашуда

Хиштфарш - ҷое, ки ба заминаш хишти пухта чида шудааст, фарши бо хишт чидашуда

Хишткаш - он ки ба ҷои сохтмон хишт мекашонад

Хик – машки аз пўсти бузи пашмаш нотарошида сохташуда, ки дар вай равған ва монанди онро андозанд

Хон - дастурхон, ки дар рўи он таом гузоранд

Ходим - он ки хидмат мекунад, хидматгор; нўкар

Хоиск - болқаи оҳангарон, путки калон

Хум - кўзаи калони гилӣ барои нигоҳ доштани об, шароб ва дигар чизҳои моеъ

Хумча - хуми майда

Хумдон - доши сафолпазӣ , хиштпазӣ ва гаљу оҳакпазӣ

Хурма - зарфест даҳонфарохи дугўшаи сафолӣ, ки дар вай говонро дўшанд

Хула - филизи аз мисс, биринлӣ ва рўҳ омехта гудохта рехташуда (*ҳалқаҳои дар зангҳои шутур аз ҳамин ҷинс аст*)

Хўса - ҳайкали одаммонанде, ки аз чўбу латта сохта, дар боғҳо ва ползҳо барои тарсондани парандагон мешинонанд

Ҳ

Ҳаллоҷ - касе, ки бо асбоби махсус пахтаро аз пундона ҷудо мекунад

Ҳалво - хўрдание, ки аз орд, ширинӣ, равған, мағзи дона ва бо омехтани дорувориҳои хушбў тайёр карда мешавад

Ҳалвогар - он, ки ҳалво мепазад; ҳалвопаз, ҳалвофуруш

Ҳалвогарӣ - ҳалвопазӣ 1; ҳалво пухтан, касби ҳалвопаз

Ҳалвогархона - коргоҳи ҳалвогар

Ҳалвопаз - он ки ҳалво мепазад

Ҳаммол - борбар, боркаш, борбардор

Ҳаммолӣ - борбарӣ, боркашӣ, борбардорӣ бар дўши худ

Ҳаммом - гармоба, ки дар он ҷо мардум шустушў кунанд

Ҳаммомвор – мисли ҳаммом гарм

Ҳамён - киса, кисае, ки аз чарм ё матоъе барои нигоҳ доштани пул духта шудааст

Ҳампеша - нҳое, ки ҳама ба як касб машғуланд, ҳамкор, ҳамшӯғл

Ҳарба –силоҳ

Ҳарир - абрешим, шохӣ, матоъи абрешимӣ

Ҳунарпеша - ҳунарманд

Ҳезум - сӯзишворӣ аз чӯб

Ҳезумдон – чойи ниғаҳ доштани ҳезум

Ҳезумкашӣ - аз чое ба чое бурдани ҳезум, кори ҳезумкаш

Ҳезумхона - чои махсус барои нигоҳдории ҳезум

Ҳезумкафонӣ - ҳезум кафондан; ҳезум майда кардан, кори ҳезумкафон

Ҳулла - 1. пушок. 2. пушокворӣ; як навъ бофтаи абрешимӣ

Ҳуллал – чамъи ҳулла

Ҳуллабоф - чомабоф, либосбоф; бофанда

Ҷ

Чалвор – гунаи шалвор

Чанг - созест ки вайро навозанд

Чангак - оҳани сархамида, ки бо вай ҳар чизро банд карда гиранд

Чангча – 1. оҳани сархамида, ки ба вай ҳар чизро овезанд. 2. оҳани панъадори хӯрокхӯрӣ

Чарх (точ) - дастгоҳе, ки абрешим барои борик, маҳин ва дароз шуданаш ба он тоб дода мешавад

Чарм - пӯсти ош дода пухтаи ҳайвонот, ки аз он мӯза ва дигар чизҳо дӯхта мешавад

Чармгар - касест, ки аз пӯсти ҳайвонот чарм месозанд

Чармгарӣ - кор, касби чарм тайёр кардан; корхона ва коркарди чарм

Чайла - хоначаи аз шохҳои дарахт ва алафу хас сохташудаи сари кишт, полиз ва ғ., коза

Чамадон – чомадон; қуттии (сандукчаи) махсуси дастакдор барои андохтани либосворӣ ва чизҳои дигар

Чароғ (точ) - зарфест, ки бо пилта ва равған даргиронда торикиро равшан мекунад

Чароғпоя - асбобе, ки ба болои он чароғ гузошта мешавад

Чарчинфурӯш - фурӯшандаи ҳар гуна майда-чуйда (оина, шона, ришта)

Чарчинфурӯшӣ - фурӯхтани чарчинворӣ, савдо кардан бо молҳои чарчинворӣ; фурӯшгоҳи чарчинворӣ

Чашмбанд - пардаи мӯйин аст, ки занон бо вай рӯи худро аз мардон мепӯшонанд

Чадвалкаш - нақшакаш, тарҳсоз, лавҳанигор

Челонгар - оҳангарест, ки аз оҳан ҳар гуна асбобҳоро созад

Чилим (калимаҳои туркӣ-ӯзбекӣ) - зарфест, найнӯл, ки дар дарунаш об андохта, бар сараш тамоку даргиронда аз нӯлаш дуди тамокуро мекашанд

Чилимкаш - он ки чилим мекашад, кашандаи чилим

Чилимкашӣ - амали кашидани чилим, қалёнкашӣ; чой ва макони чилимкашӣ

Чит (ҳиндӣ) - газвори аз нахи пахтагӣ бофташуда

Читгар - ҳунарманде, ки матоъ мебофад. Афкандагар – нақшу нигорандозанда бар чит

Чойчӯш - зарфи филизие, ки дар он барои чой дам кардан об мечӯшонанд

Чойник - зарфи чинӣ, ки дар он чой дам мекунад

Чодар (точ) - хайма, хиргоҳ; фаранҷӣ ё пардаест, ки занон бар сари худ гирифта худро аз мардон пинҳон медоранд; пардаи чоркунҷаи фарохест, ки аз чор гӯшааш нигоҳ дошта бар вай тут, зардолу ва монанди инҳо меваҳои сардарахтиро афшонанд

Чокар - хидматгор; навкар; фармонбардор

Чимилик// чодар – парда

Чилликрес - он ки бо чиллик пашм мересад, он ки касбаш дар чиллик пашм ресидан аст

Чирокҷӣ – номи ноҳия дар Қачқадарё

Чумча - қошук ва кафгири кӯчак

Чустак - анбури хурди нӯтборики ҳамвор

Чўпон - рамабони бузу гўсфанд

Чўпонӣ - кор ва амали чўпон, рамабонӣ, даҳмардағӣ

Чўбдаст - чўбе, ки ба даст гирифта мегарданд, асо, калтак

Чўбак - навъе кўбаи сода, ки маъмулан аз он барои навохтани таблҳо ва синҷҳо истифода мешавад

Чўянрез - он ки чўянро об карда ба қолаб мерезад, рехтагар

Чўт(р) - асбоби чоркунҷаи симу муҳрадор барои ҳисобу китоб

Ч

Чадвал - олате, ки ба воситаи он хатти рост кашида мешавад

Чилав - афзори чармини сари асп, ки барои ба даҳони асп андохтан ду оҳанҷаи пайваст дорад ва ба он асп идора карда мешавад, лаҷоми асп

Љилавдор - қадимӣ хидматгоре, ки аспи хоҷаашро дошта меистад, пешхидмати мутасаддии асп, хидматгоре, ки пеш-пеши одами мансабдор меравад; аскарӣ хидматгори афсари қисми савора

Чел - занҷире, ки (дар аморати Бухоро) ба гардани бандиён мебастанд: чел андохтан, чел задан

Чевачӣ - номи яке аз мансабҳои поёнӣ дар аморати Бухоро; сардори қаравул ва дидбонҳо

Љома - либоси абра астардори пахтадори пешкушода. Умуман пўшокворӣ

Чомашуйхона - ҷои махсуси чомашӯӣ

Чорчӣ - касе, ки дар кўчаву бозорҳо фармони ҳукумат, гум шудан ё ёфт шудани чизеро бо овози баланд эълон мекард, чорчӣ, мунодӣ

Чуфтрон - он ки чуфт меронад, он ки бо чуфт замин шудгор мекунад.

Чул - болопӯши аспу ҳар ё ҳачир ва ғ

Чувол к. арабӣ кардашуда аз **гувол** – ҳалта ё тўрбаи калон

Ш

Шамъ (арабии умумиистеъмол) - чизест мум ё чарбу ё ҳар дуру дар қолаби пилта гудохта ва баъд аз сард шуданаш дармегиронанд

Шамшер - тегест дароз ва калъ, ки дар љанғҳо ба кор ояд; сайф, шоф

Шамшерёл - ҳайвони ёлаш сих-сихи ростистода

Шиша - лъисми шаффофи зудшикан; як навъ шағали сафед, оҳак ва баъзе моддаҳои дигарро дар кӯраҳои махсус об карда, дар қолабҳои гуногун мерезанд

Ширинкор - одами ҳазлбоз, латифагӯй

Шикорчӣ - касе, ки пешааш шикор кардани чонварон аст; шикоргар, шикоргир

Шолча - палоси бофтаи пастсифати пашмини хурд

Шона - олатест, ки дар дӯкони бофандагӣ торҳоро ду то - ду то аз даруни вай гузаронанд

Шохӣ - матоъи аз нахи абрешимӣ бофташуда, ҳарир

Шоликор - касе, ки шолӣ кошта биринҷ истеҳсол мекунад

Шоликорӣ - амали шоликор; замине, ки дар он шолӣ киштаанд; кишти шолӣ, киштани шолӣ

Шустагар (тоҷ)- касе, ки ба пешаи шустагарӣ машғули дорад

Шустагарӣ - касб ва кори шустагар

Шалвор - эзор, шим

Шунаванда – вежагии касе, ки садое ё суханеро мешунавад; гӯшдиҳанда; сомеъ; хонанда, донишчӯ (дар баъзе мактабҳои олий)

Шоф - абзоре оҳанӣ бо теғае дарозу тез, ки дар қадим дар чанг ба кор мерафт; сайф, шоф, қилич

Шоту – нардбон

Э

Эзор - почома, лозимӣ

Я

Яккакорд - корди калони ғилофдор, ки ба миён меовезанд

Яктаҳкурта - яктаҳе, ки ба даруни вай мисли гиребони курта гиребоне духта мешуд, ин гиребонро кушода мондан ё тугма кардан мумкин буд, агар бо тугма баста шавад, монанди пӯшидани курта аз зери яктаҳ менамуд

Яктаҳ - чомаи беостар

Яктак - чомаи беостар

Яхдон - сандуқи чармин аст, ки як љуфти онро ба як асп бор карда чизҳои шикананда ва нозукро бо вай кашанд

Ямоқӣ - порчае, ки ба ҳар чизи дарида ва порашуда медузанд, пина, васла; каппагӣ.